

ETO: 32+008+81+82

LÉTÜNK

TÁRSADALOM•TUDOMÁNY•KULTÚRA
SOCIETY•SCIENCE•CULTURE

XLIII. évfolyam, 2013. 1. szám
Year XLIII, issue 2013/1

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK
FORUM PUBLISHING COMPANY, NOVI SAD

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET
Published by the Forum Publishing Company

Angol tartalommutató és rezümék:
Rakić-Ódri Kornélia

Szerb tartalommutató:
Pásztor Kicsi Mária

ETO-besorolás:
Kaszás Angéla

A *Létünk* mellékletét képező Pechán József-reprodukciók a *Pechán József – Jožef Pehan* (Forum, Újvidék, 2008) című kötetből valók. A fényképek magángyűjtemény részét képezik.

A folyóiratban megjelent tanulmányokat a szerkesztőbizottság tagjai, illetve felkért szakemberek lektorálták.

A Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma a *Létünk*-et M52-es értékű tudományos folyóiratnak minősítette.

A folyóirat az interneten:
www.letunk.rs

TARTALOM

	■ ■ <i>Elmélet – történet – kísérlet</i>	
Horváth H. Attila	Két sporttörténeti fotó elemzése (A szurkoló és a játékos)	7
	■ ■ <i>Emlékezet</i>	
Farkas Szilárd	Határhelyzetben – Tavaszy Sándor Kierkegaard-képe	16
	■ ■ <i>Perspektíva</i>	
Judit Navracsics	Cognitive Advantages of Infant Bi- and Multilingualism	38
Máté Emese	A Waldorf-iskola	56
Engi Georgina	A legmervadóbb kritikus (A szabadkai Népszínház Magyar Társulatának 2011/2012-es évadban színre vitt előadásai a közönség szemével)	74
	■ ■ <i>Örökség</i>	
Németh Ferenc	A női test ábrázolásának erkölcsi aspektusai Pechán József (1875–1922) fotó- és képzőművészetében	81
	■ ■ <i>Műhely: A magyar tudomány napja</i>	
Cvetanović Martin	Milleker Bódog (Bánát polihisztora a történelem nyomában)	93
László Dóra	Vajdaság átalakulása a 20. században	110
Romoda Renáta	Az arany a diszciplínák szövevényében (Multikulturális és regionális térben)	122
	■ ■ <i>Szemle</i>	
Elena Lavinia Dumitru	Annali (<i>Studi finno-ugrici V. [2006–2009]</i>)	138
Törteli Telek Márta	„Szülőföldem szép határa” (Silling István: <i>Barangolások Nyugat-Bácskában</i>)	141
	■ ■ <i>Dokumentum</i>	
Csorba Béla	„Csábító formák” – titkos jelentések	150
	Szerkesztőségi közlemény	163
	E számunk szerzői	165
	Recenzensek	167

SADRŽAJ

	■ ■ <i>Teorija – istorija – eksperiment</i>	
Atila Horvat H.	Analiza dve fotografije iz istorije sporta (Navijač i igrač)	7
	■ ■ <i>Sećanje</i>	
Silard Farkaš	U graničnoj poziciji – Slika o Kjerkegoru Šandora Tavasija	16
	■ ■ <i>Perspektiva</i>	
Judit Navračić	Cognitive Advantages of Infant Bi- and Multilingualism (Kognitivne prednosti dvo- i višejezičnosti kod dece)	38
Emeše Mate	Škola Valdorf	56
Georgina Engi	Najmerodavniji kritičar (Predstave Drame na mađarskom jeziku u sezoni 2011/2012. na sceni subotičkog Narodnog pozorišta viđene očima publike)	74
	■ ■ <i>Nasleđe</i>	
Ferenc Nemet	Moralni aspekti predstavljanja ženskog tela u fotografskoj umetnosti i slikarstvu Jožefa Pehana (1875–1922)	81
	■ ■ <i>Radionica: Dan mađarske nauke</i>	
Martin Cvetanović	Feliks Mileker (Polihistor Banata tragom istorije)	93
Dora Laslo	Preobražaj Vojvodine u 20. veku	110
Renata Romoda	Zlato u orbitalnom krugu disciplina (U multikulturalnom i regionalnom prostoru) . . .	122
	■ ■ <i>Prikazi</i>	
Elena Lavinia Dumitru	Annali (<i>Studi finno–ugrici V. [2006–2009]</i>)	138
Marta Terteli Telek	„Lepa polja zavičaja” (Ištvan Šiling: <i>Barangolások Nyugat-Bácskában/Lutanja po Zapadnoj Bačkoj</i>)	141
	■ ■ <i>Dokument</i>	
Bela Čorba	„Zavodljive forme” – tajna značenja	150
	Saopštenje Redakcije	163
	Autori ovog broja	165
	Recenzenti	167

CONTENTS

	■ ■ <i>Theory – History – Experiment</i>	
Horváth, H. Attila	Analysis of Two Photographs of Sports History (The Supporter and the Player)	7
	■ ■ <i>Remembrance</i>	
Farkas, Szilárd	Border Situation – Picture of Kierkegaard by Sándor Tavaszy	16
	■ ■ <i>Perspectives</i>	
Navracsics, Judit	Cognitive Advantages of Infant Bi- and Multilingualism	38
Máté, Emese	Waldorf Education	56
Engi, Georgina	The Most Competent Critic (The plays of the Subotica National Theatre’s Hungarian Company staged in 2011/12 as seen by the audience)	74
	■ ■ <i>Heritage</i>	
Németh, Ferenc	The Moral Aspects of Presenting the Female Body in the Photos and Graphic Art of József Pechán (1875–1922)	81
	■ ■ <i>Workshop: Day of Hungarian Science</i>	
Cvetanović, Martin	Bódog Milleker (The Polyhistor of Banat in the Traces of History)	93
László, Dóra	Reshaping Vojvodina in the 20 th Century	110
Romoda, Renáta	Gold in the Web of Disciplines (Multicultural and regional aspects)	122
	■ ■ <i>Review</i>	
Elena Lavinia Dumitru	Annals (<i>Studi finno-ugrici V. [2006–2009]</i>)	138
Törteli Telek, Márta	“The beautiful borders of my homeland” (Silling István: <i>Barangolások Nyugat- Bácskában/Roaming in Western Bácska</i>)	141
	■ ■ <i>Document</i>	
Csorba, Béla	“Alluring Forms” – Secret Meanings	150
	Editorial Announcement	163
	Authors in this issue	165
	Reviewers	167

Horváth H. Attila

∴ Pannon Egyetem, MFTK, Tanárképző Központ, Veszprém
∴ hha@almos.vein.hu

KÉT SPORTTÖRTÉNETI FOTÓ ELEMZÉSE

Analysis of Two Photographs of Sports History

A drukker azonosul az egyesülettel, s gondolatában és lelkiületében a csapatával együtt lép pályára, száll küzdelembe a győzelemért. A szurkoló és a játékos egy rítus résztvevői egy közös térben, de más-más pozícióban. Sajátos szimbiózisukat vizsgálja ez az írás. Két sporttörténeti fotó ikonográfiai elemzésével kívánja bemutatni a jelzett kapcsolatot, azzal a speciális körülménnyel gazdagítva, hogy mindkét fénykép híres futballistát ábrázol nézői helyzetben. Az ikonográfiai feldolgozás a két kiváló focista – Puskás és Deák – személyiségének eddig ismert adataihoz is fontos kiegészítéseket nyújthat.

Kulcsszavak: ikonográfia, rítus, Puskás, Deák, futball, szurkoló és játékos szimbiózisa, identitás

A SZURKOLÓ ÉS A JÁTEKOS

Ha valaki kimegy a meccsre és végignézi azt, akkor ő drukker? Ha egy játékos kint van a meccsen, és valami miatt nem léphet pályára (sérülés, eltiltás, tartalék, még az előmérkőzés folyik stb.), ezért kívülről nézi a küzdelmet, akkor ő drukker? Mitől drukker valaki? Mi a szurkoló ismérve?

A szurkoló úgy gondolkozik és fogalmaz: „Kimegyek a pályára.” Holott be sem teheti a lábát a szűk értelemben vett pályára, jogosultsága a nézőtérre korlátozódik. Ám a drukker azonosul az egyesülettel, gondolatában és lelkiületében a csapatával együtt lép pályára és száll küzdelembe a győzelemért. Az elért eredményről is úgy beszél, hogy „mi” győztünk, vagy „mi” veszítettünk, vagyis személyes része van az örömben és a bánatban egyaránt. Ez az elköteleződés a szurkoló egész személyiségére vonatkozik.

A játékos ezzel szemben elsősorban a játékával, a játékán keresztül köteleződik el a klubbal. Ez nem jelenti azt, hogy helyenként nem szurkolhat a csapatának, de számára az igazi támogatás, amit a csapatnak nyújthat, hogy ténylegesen részt vesz a küzdelemben.

Gondolatmenetünk ábrázolásához két fényképre fogunk támaszkodni, amelyek játékosokat mutatnak nézői, szurkolói helyzetben. Azon ritka alkalmak

egyike lett megörökítve, amikor két híres labdarúgó úgy van jelen a stadionban, hogy nem a játéktéren felszerelésben, hanem azon kívül civilben látható.

Két fotót kívánunk tehát ikonográfiai részletebben elemezni. Az egyiken Deák Bamba fedezhető fel, a másikon Puskás Öcsit örökítették meg. A két fotó különböző, de egymástól nem túl távoli időben és két különböző, de jellegében hasonló helyszínen készült. A képek készítőit nem ismerjük, feltehetőleg Deáké a családi archívumból származik, Puskásét pedig egy fotóriporter készítette, amit a kép szerkezete, beállítása valószínűsít. A fotók keletkezésükkor nem kerültek publikálásra. A két labdarúgóról készült életrajzi könyvekben – még a játékosok életében – jelent meg az egyik 1992-ben, a másik 2007-ben.

Az általunk követett ikonográfiai (kultúrantropológiai) megközelítés (GÉCZI 2007, 2008, 2009, 2010, MIETZNER–PILARCZYK 2008) három antropológiai teret különít el. Az első szint a képen látható személyek testfelületét jelenti, az arccal, a hajjal, a ruházattal, sapkával stb. A második szint arra a közvetlen környezetre vonatkozik, amelyben az első antropológiai tér elhelyezkedik, amelyben a test vagy testek megjelenik/megjelennek, amelyben az esetleges akciók játszódnak. A harmadik szint a látható személyek életének a terét jelenti, azt az előző szintnél tágabb környezetet, amelyben életének eseményei zajlanak.

A három antropológiai tér megragadása az Erwin Panofsky nevéhez kötődő ikonográfiai metodológiával történik, amely négy lépésből (szintből) áll. Az elsőben [előzetes ikonográfiai leírás] történik a szöveggé transzformálás, vagyis mindannak az írásos rögzítése, ami a képen szemmel érzékelhető. A második lépés [ikonográfiai leírás] a kép kontextusának a felfejtése, amelyben a keletkezésének a körülményei, a motívumok, a más hasonló képekhez való viszonya stb. kerül leírásra. A harmadik szinten [ikonográfiai interpretáció] az alkotó által létrehozott szimbólumok kibontása történik, és a negyedik szinten [ikonológiai interpretáció] a mélyebb összefüggések, jelentéstartalmak feltárásával zárul a folyamat. „Míg az első két szakaszban a manifeszt, addig az utolsó kettőben a látens tartalmak kerülnek a vizsgálatba” (GÉCZI 2010: 128).

Vizsgáljuk meg közelebbről a felvételeket.

Az első fotó

Az első képen hét portrét látunk. Fehér inget, zakót, felöltőt viselnek, mind-egyikükön valamilyen gesztus látszik. Hármuk fején kalap van. Akiknek látszik a hajuk, azok hátrafésülten hordják. Mind a hét arc borotvált, egyiküknek sincs bajusza vagy szakálla, de még barkója sem.

(Forrás: PONGRÁCZ 1992: 166)

A hét személy, akik tradicionális ruházatuk alapján férfiak, egy tömeg részeként áll. Mindannyian figyelnek valami – a képen nem látható – jelenséget, amely összekapcsolja őket. A közepen – sorban egymás mellett – elhelyezkedő három férfi csoportot alkot, ők még szorosabban összetartoznak.

Amit figyelnek, azt ismerik, azonosították, ezt mutatja a homlokukon lévő (első) ránc. Mindannyian jól öltözöttek, városi emberek, akik egy ünnepi eseményen vesznek részt. Ez a képen kívüli szituáció mindannyiukra hasonló hatást gyakorol, átadják magukat egy rítusnak.

A felvétel elkészítésének helyét és idejét pontosan tudjuk. A képaláírás szerint: „A Párizsban sorra kerülő Budapest-válogatott – Párizs mérkőzés előtt a tribünön”. Más források (Rejtő, Nagy) alapján azonosítható, hogy ezt az összecsapást 1946. november 3-án a colombes-i stadionban délután háromórai kezdettel játszották le. A férfiak a nézőközönség tagjai, akik a lelátóról néznek egy meccset. Közülük négyen a magyar labdarúgó-válogatott játékosai (Deák, Lakat, Rudas és Szűcs), akik a most megtekintett esemény (előmérkőzés) után fognak pályára lépni a Párizs név alatt kiálló francia nemzeti tizenegy ellen.

A nézőtéri zsúfoltságban hét alak különböztethető meg. A kép közelről készült, így a legtöbb személyből csak az arcát látjuk, három férfinak deréktól fölfelé körvonalmazódik a teste is. Hajuk, borotváltságuk a korabeli divathoz igazodik. Az öltönyös, felöltös férfiak erős érzelmi felindultságban figyelik a futballmérkőzést.

A fotó középpontjában egy ismeretlen úr van, fehér ingnyakkal és félrecsúszott kalappal. Szája nyitva van, ami jelzi, hogy együtt él a helyszíni történé-

sekkel: fennhangon kommentálja az eseményeket, kiáltva buzdítja a csapatát, énekel – mikor mit kíván a rítus. A közegében érzi magát, nem veszi észre, nem foglalkozik vele, hogy fényképezik, ellentétben a kép távolabbi sarkában lévő két személlyel, akik felfedezték a fényképészt, ezért belenéznek a kamerába, az egyikük ehhez mosolyog is. A felvétel készítőjéhez közelebb álló személy, Szűcs Sándor¹, az Újpest és a válogatott kitűnő középhátvédje, aki szintén érzékeli a fényképészt, ennek szól a félmosolya és a tekintete. Szűcs hátratólt kalapja jelzi, hogy ő is a helyén van, belemelegedett a szurkolásba, követi a rítust.

A központi alakot három férfi veszi körül, mintegy félkaréjban, akik pontosabban az illető mögött szorosan egymás mellett álltak. Három magyar válogatott labdarúgót láthatunk itt: Deák Bambát, Lakat Károlyt² és Rudas Ferencet.³ Az utóbbi kettő a Ferencváros kiválósága volt, Lakat a fedezet, Rudas pedig a jobb-hátvéd posztján játszott. A felvétel készítőjéhez viszonyítva a magyar hármasból Deák áll a legtávolabb, mégis az ő alakjából látunk a legtöbbet. Az elmosódott sziluettben jól kivehető, hogy Bamba felemelt jobb kezével mutat valamit, gesztikulál. Lakat csak a szeme sarkából követi Deák mozdulatát, s mindkettőnek nyitva a szája, ha nem is olyan mértékben, mint a kép központi alakjának. Rudas feszülten figyel, valami más történést, mint amire Bamba hadonászása irányul. Rudas feszültségéről a szája elé emelt keze is árulkodik. Mindhárom focista alaposan beleéli magát a szurkolásba, amihez a stadion mint kultikus színtér és a körülöttük lévő tömeg is hozzájárul. A környezetből jövő szurkolói reakciók és a pályán látható történések a rítus egymást erősítő elemei.

Az említett három játékos (és a különálló negyedik) egy (csak néhány órával) későbbi hasonló rítus résztvevői lesznek, de azon már más, a foglalkozásukkal adekvát minőségben, helyszínen és öltözetben fognak szerepelni. A pályán lesznek futballistaként, válogatott dresszben, stoplis cipőben a Budapest–Párizs meccsen. A fővárosok neve alatt megrendezett összecsapások bevett szokásnak számítottak, amit azért választottak a szövetségek, mert nem számítottak bele a nemzetek hivatalos egymás elleni mérkőzéseibe, ezért alkalmat adtak ki-

¹ Szűccsel kapcsolatban többször írta a *Nemzeti Sport*, 1945 után a *Népsport*, hogy „levette a pályáról” az ellenfél centerét, azaz a középcsatár alig jutott labdához, nem tudta veszélyeztetni az Újpest kapuját. Az egyik meccsen így tett Deákkal is, nem csoda, hogy a SZAC alulmaradt az Újpesttel szemben. Szűcs karrierje fiatalon megszakadt: egy provokáció nyomán disszidálási kísérlettel vádolták meg, és halálra ítélték. Harmincéves volt.

² Lakat Károly (1920–1988) 302 mérkőzésen lépett pályára a Ferencváros játékosaként, és 13 alkalommal szerepelt a válogatottban 1945 és 1950 között. Kimagasló eredményeket ért el edzőként is.

³ Rudas (Ruck) Ferenc (1921–) 363 mérkőzésen lépett pályára a Ferencváros játékosaként, és 23 alkalommal szerepelt a válogatottban 1943 és 1949 között. 1950-ben éppen a Bp. Postás (SZAC) ellen játszva szenvedett súlyos lábtörést, ami után már nem tudta a csúcsformáját nyújtani.

sérletli válogatott keretek kipróbálására nemzetközi súlyú ellenféllel szemben. Azt, hogy ezeknek a mérkőzéseknek komoly presztízse volt – annak ellenére, hogy nem a nemzeti tizenegyek hívták a csapatokat –, jól mutatja, hogy erre a meccsre is ötvenezer ember volt kíváncsi. Külön jelentőséget ad a mérkőzésnek, hogy még a békeszerződés aláírása⁴ előtt került rá sor, ami igazolja, hogy a foci miként szolgálja a háborún, a politikán átnyúló emberi kapcsolattartást.

A döntetlenre végződő (2:2) találkozón a magyar csapat mindkét gólját Deák szerezte. Ekkor szerepeltek másodszor együtt Puskás Öcsivel a válogatottban.

A második fotó

A másik képen három személyt látunk. Mindhárman hosszú kabátot viselnek, fejükön sapkát vagy kalapot. Az egyiküknek világos színű a sapkája. Két személy kabátja bőrből készült, a harmadiké szövetből. Kettőnek a kabát fölhajtott gallérja takarja el a nyakát, a harmadik sállal védi azt. Mindhármuk arca szőrtelen.

A három – tradicionális ruházatuk szerint – férfi egy szorosan egymás mellett álló emberek alkotta, szó szerint arc nélküli tömeg előtt ül egy padon. A férfiak háta mögött néhány betűtöredék látszik egy feliratból, amelyet a – pályát a nézőtértől elválasztó – kerítés lábazatára festettek. A tömeg, a mérkőzés nézői a kerítés túloldalán állnak, akikből a kabátjuk látszik, a lábuk nem, mert a feliratos betonlábazat takarja, és a fejük sem, mert a fotó készítője az előtérben lévőkre koncentrált.

A három férfi közül az egyik egy karórát tart, a másik éppen egy mozdulatot tesz, a harmadik szorosan a kabátzsebébe dugja a kezét. Mindhárman figyelnek valami – a képen nem látható – jelenséget, amely összekapcsolja őket. A férfiak, már elhelyezkedésükből adódóan is, összetartozó csoportot alkotnak.

Amit figyelnek, azt ismerik, azonosították, azért, annak okán ülnek a padon. Egy fontos (ünnepi) eseményen vesznek részt. Ez a képen kívüli szituáció mindannyiukra hasonló hatást gyakorol, részesei egy rítusnak.

A három férfi és a háttérben állók ruházata azt érzékelteti, hogy hideg van, s hogy mindannyian jól öltözöttek. Az előtérben ülők viselete a korszakra karakterisztikusan utaló szimbólumokat hordoz. A micisapka jelzi, hogy honnan jött az illető, a bőrkabát pedig egyfajta gazdagságot, a hatalomhoz való tartozást fejezi ki. A karóra sem volt általános viselet.

⁴ 1947. február 10-én írták alá a párizsi békét Olaszországgal, Finnországgal, Magyarországgal, Romániával és Bulgáriával.

(Forrás: BOCSÁK 2007: 131)

A felvétel elkészítésének helyét és idejét nem tudjuk pontosan. Két kötetben is szerepel ez a fotó, az egyik szerint Belgrád a helyszín. Amennyiben ez igaz, akkor ez a felvétel csak néhány héttel később készült az előzőnél. A dátum 1946. november 25., a helyszín pedig a belgrádi Partizan stadionja.

A három férfi alkotta csoport egy kiemelt – mondhatjuk szakrális – helyet foglal el az adott rítusban. Azon a helyen ülnek, a – focisargon szerinti – „kispadon”, ami mindenkor az edző és a segítői (gyúró, segédedző, intéző stb.), valamint a tartalék játékosok helye fizikailag, de szimbolikusan nagyon sok jelentés-összefüggés kapcsolódik hozzá. Egyszerre lehet a dicsőség és a szégyen, a vezetés és a vezetettség, az egészség és a betegség, az elismertség és az el nem ismertség tereuma. A kispad a játéktér szélén helyezkedik el, de a pálya része, tartozéka. Ennek megfelelően az imént sorolt oppozíciók a pálya egészének a kontextusában értelmezendők. Egy dolog van, ami nem ellentétpárjával együtt jellemzi a kispadot, ami mindaddig jelen van, amíg tart a mérkőzés, s ez a feszültség. A három férfiból is árad a feszültség.

A kép első harmadában ül Puskás Öcsi. Hosszú bőrkabát van rajta, nyakán sál, fején világos színű micisapka, kezében karóra. A jobb kezével a bal csuklójához nyúl, mint aki keresi az óráját, miközben azt már lecsatolta a karjáról, és a kezében tartja. Az önkéntelen mozdulat, ahogy az óra után nyúl, azt jelzi, hogy kiemelt szerepe van az időnek, hogy nagyon fontos lehet, hogy mennyi idő van még hátra a mérkőzésből. Az idő akkor is lényeges lehet, ha vezet a csapat és akkor is, ha nem. Az első esetben azért, mert jó tudni, hogy mennyi időt kell még kihúzni, a másikon meg azért, hogy hány perce van még az együttesnek a szépítésre, az egyenlítésre vagy hogy akár megfordítsa az eredményt.

Puskás, aki kb. egy fél fejjel kisebb a másik két férfinál, itt valóban olyan öcsisnek tűnik. Most nem látszik a máskor oly gondosan beállított frizura, a fejére feszülő micisapka eltakarja. Egy öntudatos szakmunkás nem ült volna ilyen öltözetben a kispadon. Gáspár Sándor fogalmazza meg – némi kritikával a kommunista pártvezetésre vonatkozóan is, de elsősorban a szakmunkás öntudatot hangsúlyozva: „Én 45 után nem vettem fel az új szokást, hogy lódenkabát meg micisapka, hanem úgy, ahogy mi szakmunkások jártunk [...] felöltő meg szürke kalap.” Egy vasárnap délelőtti meccsen, ahol így jelent meg, Péter Gábor szóvala, hogy úgy néz ki, mint egy úriember. „Idefigyelj – válaszolt Gáspár önértékesen – nekem nem kell álcázni magam, hogy hova tartozom és honnan jöttem, én egy szakmunkás voltam, akkor is így öltöztem, most is így öltözöm, nem álcázom magam micisapkában meg lódenkabátban” (OHA 220: 40–41).

A kép bal szélén – a képkivágás miatt nem teljes alakban – látható edző, Sebes (Scharanpeck) Gusztáv, aki évekig dolgozott Franciaországban, a Renault gyárban, kalapjával prezentálja a szakmunkás öntudatot. Ő segítőként került a szövetségi kapitány, Gallowich Tibor mellé, amiben az is szerepet játszott, hogy a háttérben már folyt a sport szovjetizálása, és Sebes a kommunista irányítást képviselte. Ő volt azon kevesek egyike a korban, aki értett is ahhoz, amihez kinevezték (vö.: ROMSICS 2005: 346).

Öcsi kívülről is együtt él a játékkal, feszülten figyeli a mérkőzést, mintha szavakkal is kommentálná az eseményeket. Talán kicsit riadtnak, lemondónak tűnik, ami szintén olyan eredményre utalhat, amely nem kedvező a mieinknek. A lemondás annak szólhat, hogy kívülről nem tehet a csapatért. Ennyiben más az, ahogy egy játékos figyeli a meccset, mint ahogy egy drukker. A szurkoló képes az utolsó percig biztatni a csapatát, akkor is, ha az ellenfélnek behozhatatlannak tűnő előnye van. Ilyenkor aktualizálódnak a következő mondások: „A labda kerek, minden megtörténhet.” Vagy: „A mérkőzés addig tart, amíg a bíró le nem fújja.” Azaz a 90. percig és még azon is túl van esély gólt szerezni. Ahogy Esterházy (2006: 20) fogalmaz: „A szurkoló mindent tud, nem hülye, legbelül tudja a reális esélyeket, csak éppen ettől eltekint. Szurkolónak lenni költői létet jelent.” A játékos azonban a fizikai valóságában éli meg a meccset,

az igazi küzdelemben nincs idő az álmodozásra, nem lehet eltekinteni a makacs tényektől. A játékos a játékban a teljes személyiséggel vesz részt, így tud azonosulni a csapatával, a szurkolói szimbolikus kötődést akkor tudja inkább a magáévá tenni, ha már felhagy az aktív futballista karrierrel.

Persze Öcsi nem álcázta magát a micisapkával, lényegében illett a korához és a külvárosi helyzetéhez is, bár a sapka világos színével meglehetősen elüt mindhár-muk sötét öltözetétől. Különösen a fekete bőrkabáttal áll kontrasztban a világos (kétszeresen öcsis) micisapka, mert a fekete bőrkabát a hatalom képviselőit, híres-hírhedt képviselőit, az ÁVO-t idézi meg. Puskás igyekezett nem nagy jelentőséget tulajdonítani az ilyen áthallásoknak, jelképeknek, miközben a politikai vezetés rendre szorította bele az olyan helyzetekbe, hogy a hatalom mellett reprezentáljon. Ennek legpregnansabb megnyilvánulása volt, hogy amikor a csapata, a Kispest beolvadt a Bp. Honvédba, akkor neki is be kellett öltöznie katonának.

KÖVETKEZTETÉSEK

A két fotó azonos jellemzője, hogy nézői pozícióban ábrázolja mindkét csatárt, de ebben a nézői helyzetben jelentős eltérések mutathatók ki. Éppen azért, mert a kultikus tér különböző pontjain helyezkednek el, Deák és barátai valóban átlényegülnek szurkolóvá, amíg Puskás a pályán kívül is inkább játékos marad, mint szurkoló, aki kívülről is a játék felől nézte és értette a küzdelmet.

Szimbolikus jelentősége van annak, hogy Puskás központi helyen van a fényképen, miként az életben is volt, Deák pedig háttérben, mint az a válogatottban történt szereplésében is kifejeződött. Hangsúlyozni kell, hogy a jelzett kontraszt egy retrospektív nézőpontból érvényes. Deák pályája zenitjén sokszor került reflektorfénybe, de ez egy szűk fél évtizedet jelentett, míg Puskás esetében egy bő évtizedet idehaza, amit még egy hasonló sikersorozat követett Spanyolországban.

Mindkét helyszínen jól öltözöttek a futballistáink, de amíg Nyugaton gondosan a polgári viselethez igazodik a küldöttségünk, addig Keleten a ruházat politikai (kommunista) üzenetei is megjelennek.

Puskásnak és a focistáknak sikerült elérniük, hogy a diktatúra propaganda-gépezete által gyártott idolk közül (sztahanovista, katona, sportoló) őket elfogadták, mert valóságos eredményeket értek el, mert önmaguk révén és a foci világából adódóan is képesek voltak idollá válni.

IRODALOM

- BOCSÁK Miklós 2007. *Aranykönyv – Hogyan éltek? Hogyan haltak meg?* Miksport Bt.
ESTERHÁZY Péter 2006. *Utazás a tizenhatos mélyére*. Budapest
GÁSPÁR Sándor. *Interjú*. Készítette Kozák Márton 1989–1990-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 220. sz.

- GÉCZI János 2007. *A '60-as évek tanárképe. Ikonológiai megközelítés.* Pedagógusképzés a 19–20. században – európai kitekintés. Nemzetközi neveléstörténeti konferencia. PTE Illyés Gyula Főiskolai Kar, Szekszárd. 2007. június 1–2.
- GÉCZI János 2008. Ikonológia-ikonográfia mint a történeti pedagógia segédtudománya. = Pukánszky Béla (szerk.): *A neveléstörténet-írás új útjai.* Budapest, 180–193.
- GÉCZI János 2009. *A térszimbolizáció megjelenítése a hazai szaksajtóban. 1960-as évek.* Elhangzott: VI. Kiss Árpád Emlékkonferencia. 2009. szeptember 18.
- GÉCZI János 2010. Képi hangsúlyok a pedagógiai szaksajtóban, 1960–1980. = Kozma T., Perjés I. (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban 2009: Többnyelvűség és multikulturalizmus.* Budapest, 311–328.
- GYÁNI Gábor–KÖVÉR György 2006. *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest
- HORVÁTH H. Attila 2010. Aranylő rongylabda. Fragmentumok a magyar foci virágkoráról. *Iskolakultúra*, 20. évf.: 2. 127–134.
- HORVÁTH H. Attila 2011. Az informális tanulás történelmi színterei. *Iskolakultúra*, 21. évf. 4–5. 30–40.
- MIETZNER, U.–PILARCZYK, U. 2010. A képtudomány módszerei a neveléstudományi és társadalomtudományi kutatásban. *Iskolakultúra*, 20. évf. 5–6. Melléklet. 3–20.
- PANOFISKY, Erwin 1984. A képzőművészeti alkotások leírásának és tartalomelemzésének problémájához. = Uő: *A jelentés a vizuális művészetekben.* Budapest, 249–261.
- PONGRÁCZ György 1992. *A Bamba.* Minden idők legnagyobb gólkirályáról. Deák Ferenc életregénye. Budapest
- ROMSICS Ignác 2005. *Magyarország története a XX. században.* Budapest
- VALUCH Tibor 2001. *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest

Analysis of Two Photographs of Sports History

A supporter identifies himself with the club he supports, and in his mind he goes out into the field together with them, joining them in the fight for victory. The fan and the player take part in the same ritual on the same ground, but in different positions. This paper examines their symbiosis. By iconographic analysis of two photographs from the history of sport, this work attempts to present the above-mentioned connection enriching it with the special circumstance that both photos show famous footballers as spectators. The iconographical presentation will surely contribute to the previously known facts about the personalities of two outstanding footballers – Puskás and Deák.

Keywords: iconography, ritual, Puskás, Deák, football, symbiosis of supporters and players, identity

Beérkezés időpontja: 2012. 12. 03.

Közlésre elfogadva: 2013. 01. 26.

Farkas Szilárd

... PTE, BTK, Filozófia Doktori Iskola
 ... farkas81@freemail.hu

HATÁRHELYZETBEN – TAVASZY SÁNDOR KIERKEGAARD-KÉPE

Border Situation – Picture of Kierkegaard by Sándor Tavaszy

Hazánkban Søren Kierkegaard neve – Lukács 1910-es esszéjét leszámítva – jórészt ismeretlen volt egészen a 30-as évekig, amikor gyors egymásutánban több könyv is napvilágot látott a témában. Tavaszy Sándor, a kolozsvári egyetem tanára írta ezek közül az elsőt 1930-ban, majd három év múlva újabb tanulmányában jutott kulcsszerephez a dán filozófus. A kettő között jól látható a megtett gondolati út, a kontextusteremtés érdekében tett erőfeszítések. Tavaszy – valószínűleg intellektuális érzékenységének és a történelmi szituációnak is köszönhetően – olyan eszmerendszereket tudott működtetni, mint az egzisztencializmus, a krizeológia, a kisebbségfilozófia, a barthi és a heideggeri koncepció, így rámutatva a Kierkegaard-ban rejlő lehetőségek gazdagságára.

Kulcsszavak: Tavaszy Sándor, Søren Kierkegaard, egzisztencializmus, kisebbség-filozófia, recepció, válság-filozófia, dialektikus teológia

Tavaszy Sándor (1888–1951)¹, a kolozsvári egyetemen református teológia tanára, püspöki titkár, majd az egyetem filozófia professzora. Közéleti, szerkesztői és pedagógusi tevékenysége következtében az 1920-as évektől az erdélyi szellemi élet meghatározó alakja volt, akire munkásságának egyik fontos állomásán hatott a dán filozófus, utat mutatva számára egy válságos, zavaros, érthetetlen korban.

Több szempontból is jellemzőnek érezzük a szerzővel kapcsolatban a „határhelyzet” fogalmát. Műveiben, életében újra meg újra határok átlépése közben érhetjük tetten Tavaszy Sándort. Hol a trianoni szerződés által kijelölt földrajzi és szellemi mezsgyén egyensúlyoz, hol a teológus és a filozófus vív küzdelmet benne. Felismerte a kierkegaard-i döntés, az „ugrás” jelentőségét, és meg is tette a visszavonhatatlan lépést az idealizmusból az egzisztencializmus és a dialektikus teológia irányába. Igyekszem majd különös figyelmet szentelni ezeknek az eseteknek, és az elemzés produktív részévé tenni őket.

¹ Életrajzi adatait és műveinek bibliográfiáját lásd: TONK 1999. 178–217.

Tanulmányom célja, hogy bemutassa a Tavaszy Sándor által látott, megértett és interpretált Kierkegaard-t. A szerző a dán gondolkodóval két írásában foglalkozott, az 1930-as *Kierkegaard személyisége és gondolkodásában*, illetve az 1933-ban íródott *A lét és valóság. Az egzisztencializmus filozófiájának alapproblémáiban*. Veres Ildikó szerint ezek az írások a válságproblematikát tárgyaló írások közé tartoznak. Ez a témakör és a huszadik század első évtizedeiben kibontakozó filozófiai irányzat, az egzisztencializmus lesz az, ami Tavaszy Sándor Kierkegaard-képének feltérképezéséhez nélkülözhetetlen. Főként a harmadik elem, a kisebbségfilozófia fontosságának, de az egész kép létrejöttének, „sajátosságainak” megértéséhez látnunk kell magát a korszakot is, az akkori Magyarországot és Erdélyt, amelyben ez megszülethetett. A két könyv általános szempontok alapján történő bemutatása mellett ezen három témakör tárgyalása adja a dolgozatom gerincét.

Mikortól beszélhetünk magyar filozófiai hagyományról? – teszi föl a kérdést Tonk Márton (TONK 2010: 32–38). Rövidre zárható lenne a felvetése annak a – sokak által hangoztatott – álláspontnak a képviselésével, hogy nincs is magyar filozófia. A szerzővel együtt fontosnak tartjuk reflektálni erre a problémára, hiszen csak így teremthetünk „legitim alapot a magyar nyelven művelt filozófiára, filozófiatörténetre vonatkozó bárminemű kutatásnak” (TONK 2004: 250).

Egy másik írásában Tonk határozott véleményt formált a nemzeti (magyar) filozófia létezése körül – az 1980-as, de tulajdonképpen a századfordulós évektől – zajló vitában, és a legfontosabb álláspontok ütköztetésével, a következmények bemutatásával igyekezett lezárni azt (TONK 2004). Kissé (ön)ironikusan hazánkban a filozófiatörténet művelésének „tárgykonstitutív” formájáról beszél, „mely filozófiatörténet-írási módozat alatt a kutatási területét előzetesen megalakító, létrehozó, a tárgyat mindenekelőtt konstituáló – valljuk be, igencsak újszerű – filozófiatörténetet érthetjük” (TONK 2004: 251). Hangsúlyozza, hogy ahhoz, hogy bármiféle – akár elmarasztaló – ítéletet mondhassunk a magyar filozófiáról, sokkal alaposabban, mélyebben meg kell ismernünk, fel kell még tárnunk. Hiszen könnyű ítéletet mondani valamiről, amit nem ismerünk, de aztán visszás ennek alapján állítani, hogy nem érdemes a figyelmünkre. „És akkor végre tudni fogjuk, miről is beszélünk” – ahogyan Nagy András mondta, amikor a magyarországi Kierkegaard-recepcióval kapcsolatban vetette fel ugyanezeket a kérdéseket és problémákat (NAGY 2011: 180).

Ugyanakkor Tonk rámutat az erdélyi – és tulajdonképpen általában a magyar – filozófiai élet egyik sajátosságára, a töredezettségre, szakaszosságra. A történelem viharainak is köszönhető, hogy nem alakult ki egy egységes filozófiai hagyomány a magyar nyelvterületen, azonban – véleménye szerint – négy nagyobb gondolkodástörténeti-tematikus időszak különíthető el Erdélyben. Az első a századfordulót megelőző évektől Trianonig terjedő időszak, amelyben a

korabeli német filozófiai hatás dominál. Emblematisz figurája ennek az időszaknak Böhm Károly, elsősorban a nemzeti filozófia megteremtésére irányuló programjának meghirdetése miatt.

A két világháború közötti időszakra tehető az erdélyi filozófiai élet második – vizsgálódásunk szempontjából legfontosabb – „nagy” korszaka, amelyben olyan gondolkodók alkottak, mint Bartók György, Kibédi Varga Sándor, Kristóf György, Makkai Sándor, Ravasz László, Varga Béla, Tankó Béla és Tavaszzy Sándor. Mindannyian a kolozsvári Böhm-iskola vonzáskörzetébe tartoztak, ismerték egymás műveit, munkásságát, amit a gyakran polemizáló vagy épp a másik gondolatmenetét folytató szövegek bizonyítanak.²

Katakлизмaként – és emiatt korszakhatárként is – jelenik meg az erdélyi magyar filozófia történetében a trianoni békeszerződés aláírása. Találunk olyan gondolkodókat, mint például a Veres Ildikó által bemutatott Tavaszzy Sándor, Makkai Sándor és Varga Béla, akik nemcsak „elméleti megoldásait keresték a kisebbségi létnek, hanem tanárként, közíróként, különféle szervezetek, szerkesztőségek tagjaiként vagy vezetőiként aktív formálói is voltak a Trianon utáni valóságnak” (VERES 2005: 5). Akik nem fordultak a közélet és az aktuálpolitika felé, azok eszmei horizontja is komoly változáson ment keresztül. „Gondolkodásukra általában véve jellemző a kortárs európai filozófia tartalmának az erdélyi magyar kultúra, művelődés és társadalom problémáinak elemzésében való »kihasználása«, a kisebbségi lét ontológiai, etikai, axiológiai vizsgálata” (TONK 2010: 35). Általánosan megfigyelhető tehát, hogy a szisztematikus filozófiai kérdésektől a kisebbségi lét és kultúra aktuális problémái felé fordul a kor gondolkodóinak figyelme. Közülük többen, például Tavaszzy is az egzisztencializmusban „a kisebbségi sorban élő ember »égető, szűró szükségéivel« számoló és a konkrét helyzetfelismerésre alkalmas filozófiát fedezett fel” (BALÁZS 1982: 102). Ennek alapján azt valószínűsíthetnénk, hogy a korszak gondolkodói csupán valami felszínes megértésig, reflexióig és sajátos át- (és félre)értelmezésekig jutottak, de látni fogjuk, hogy vannak – elsősorban a magyar filozófiatörténet szempontjából, de nemzetközi mércével mérve is – elismerésre méltó, eredeti elemeket felvonultató teljesítmények, amilyen például Tavaszzy Sándoré. Ennek bizonyítása dolgozatom fő célkitűzése.

Az erdélyi filozófia másik két – jelen dolgozat szempontjából kevésbé releváns – korszaka, az 1950-es évektől egészen a 80-as évek végéig tartó szocialista *rendszer váltás filozófiájának időszaka*, illetve az *1989-es újabb rendszer váltással kezdődő időszak*.

Kierkegaard és Tavaszzy Sándor kapcsolatára már 1976-ban utalt Gáll Ernő. Tanulmányának kérdésfeltevése, válaszkísérletei ma is továbbgondolásra méltóak.

² A kor- és eszmetörténeti dimenziók alapos bemutatását lásd: VERES 2005.

tóak, ugyanakkor az egész írás ideológiailag olyan mértékben terhelt, hogy inkább csak „érdekes kordokumentumként” olvasható. Talán a legfontosabb eredményének tekinthető annak a – máig létező – problémának a jelzése, hogy miért az 1930-as években bontakozott ki olyan robbanásszerűen a magyarországi Kierkegaard-recepció. Tavaszty Sándor mellett olyan szerzők tartoznak ide, mint Brandenstein Béla, Koncz Sándor, Széles László vagy Szeberényi Lajos Zsigmond. Gáll egyértelműen a korban formálódó, egyre ismertebbé váló filozófiai irányzat hatásának tulajdonítja a Kierkegaard iránti érdeklődést. „Tény azonban, hogy azt a filozófust, aki joggal tekinthető Jaspers, Heidegger és Sartre szellemi elődjének, éppen az egzisztencializmus akkori népszerűsége tette ismertté, sőt divatosá” (GÁLL 1976: 227). A szerző mintha reflektálna a Tavasztynál megjelenő kisebbségproblematikára is, de ennek kimondására a kor nem adott lehetőséget. Helyesen ismerte fel azt is, hogy Kierkegaard hatása nemcsak művein, hanem „a belőle merítő szellemi áramlatok” révén is terjedt, de az ebből levonható következtetések elmaradnak, talán a tartalmi korlátok, talán más miatt.

Amikor Tavaszty Sándor Kierkegaard-képének forrásait akarjuk feltárni, meglepődve tapasztaljuk, hogy ez milyen sokféle, gyakran egymást átható impulzus eredményeként jött létre. A lehető legpontosabb kép megalkotásához a filológiához kell fordulnunk, mindenképpen a felhasznált művekből érdemes kiindulni. Tavaszty Sándor az 1930-as munkájában már bőségesen hivatkozta a korban rendelkezésre álló szakirodalmat (TAVASZTY 1930: 6–7). Feltűnő, hogy a szerző kizárólag német nyelvű műveket említ, akár a primer, akár a szekunder irodalmat nézzük. Ennek oka egyrészt, hogy Kierkegaard műveinek fordítása német nyelvterületen már nagyon korán megtörtént, másrészt jól érzékelhető ebből a két világháború közötti magyar filozófusnemzedék szoros kötődése a német kultúrához.³ Ez pedig a fogalomhasználat tekintetében is meghatározta az egész európai befogadást. Nagy András kifejezetten *Az ész trónfosztására* vonatkozóan fogalmazta meg a következőket, de szavai gyakran többnyire általános igazsággént ismerhetők fel a magyar Kierkegaard-recepcióval kapcsolatban: „Az idézett szöveg pedig mindig a német fordításból való, olykor szükségképpen eltorzítva vagy terminológiai gondok miatt elnagyolva” (NAGY 2011: 127).

Gyenge Zoltán a német közvetítés szempontjából legfontosabbnak Georg Brandes Kierkegaard-könyvét tartja, ami az 1877-es megjelenését követően alig egy évvel, 1879-ben már németül is olvasható volt. Ezenkívül Rudolf Kassner esszéjét emeli ki, amelyet már 1906-ban elérhető volt, és döntő hatást gyakorolt többek között Lukács Györgyre. Nincs semmi jele, hogy ezeket a munkákat – beleértve a Lukács-esszét is – Tavaszty használta vagy ismerte volna tanulmánya

³ Lásd erre vonatkozóan: GYENGE 2000.

írása idején.⁴ Használta viszont a 12 kötetes német nyelvű életműkiadást, ami 1923-ban a Theodor Haecker által fordított naplókval egészült ki. Ez utóbbi – a rá való hivatkozások nagy száma alapján – Tavasz legfőbb forrásának tekinthető. Akkoriban nem csak magyarok, de Európa más – akár több évszázados filozófiai hagyománnyal rendelkező – nemzetei is ezeket a műveket használták, ahogy arra Jon Stewart rámutat a Kierkegaard franciaországi recepcióját bemutató tanulmányában: „Much of French Kierkegaard Reception has been mediated by that of foreign sources. One of the most important of these was the body of German translations and secondary literature on Kierkegaard, which began to appear at a remarkably early period. [...] Christoph Schrempf's (1860–1944) 12-volume translation of Kierkegaard's *Gesammelte Schrieften* appeared in 1909–22, with an expanded second edition following in 1922–25. This was the text that most French scholars were working with until they received translations in their own language, which began to appear in the 1930s. The early picture of Kierkegaard in France was largely shaped by German intellectuals influenced by him” (STEWART 2009: 426–427).

Az 1930-as Tavasz-mű, amely a *Kierkegaard személyisége és gondolkozása* címet viseli, és amely Lukács György esszéje után az első magyar nyelvű próbálkozás a Kierkegaard-univerzumba történő bepillantásra, forrásait ezzel szinte teljes egészében feltártuk. Nyoma sincs még itt annak a sokféle összetevőnek és interpretációs iránynak, ami a három évvel későbbi *A lét és valóság*ot jellemzi. Ennek legfőbb oka valószínűleg abban keresendő, hogy a két mű megírásának célja egészen eltér egymástól. Míg az elsőnél a kierkegaard-i gondolatok befogadása, megismerése és közvetítése a döntő, addig a másodiknál ezeknek – az egzisztencializmusig és a heideggeri filozófiáig vezető úthoz történő – felhasználása, beépítése dominál, ahogy azt dolgozatom második felében igyekszem majd bizonyítani.

Az alig tizenkét oldalnyi tanulmány első fejezeteiben a biográfiai szempontú megközelítés dominál. Írása szükségességét Tavasz azzal indokolta, hogy az európai szellemi életre komoly hatást gyakorló gondolkodót a magyaroknak is meg kell ismerniük. Jelentőségét leginkább abban a nem túl eredeti, de elfogadható tulajdonságában látta, hogy képes volt a kor lelkének mélyére hatolni.

Két és fél oldalon sorjáznak aztán Kierkegaard életének – azóta mitizált és unalomig ismételt – eseményei, amelyek mögött a szerző folyamatosan a lelki

⁴ A következő munkákra hivatkozik: Diem, Hermann: *Philosophie und Christentum bei Sören Kierkegaard*. München, 1929; Falkenberg, R.: *Gesichte der neueren Philosophie*. Leipzig, 1913; Genner, A.: *Sören Kierkegaard*. Stuttgart, 1925; Gilg, Arnold: *Sören Kierkegaard*. München, 1926; Haecker, Theodor: *Sören Kierkegaard*. München, 1927; Höfding, Harald: *Sören Kierkegaard als Philosoph*. Stuttgart, 1922.

indíttatást, a „búskomorság” okait keresi. E rész zárásaként a koppenhágai filozófus életében megjelent műveinek felsorolását találjuk. A publikálásuk dátuma mellett minden esetben német címek szerepelnek, aminek okait az előző részben részletesen körüljártuk.

A harmadik egység Kierkegaard személyiségének megfigyeltére vállalkozik. Tavasz jó látta a „való élet és az élettelen gondolkodás” szoros kapcsolatát, illetve az „egymásnak ellentmondó életszférák” folytonos küzdelmét, a feszültségükből táplálkozó életművet. Kiemeli az erős reflektáló hajlamot, amelynek köszönhető különleges érzékenysége, ami újra meg újra arra sarkallta, hogy ne kiveselkedjen az igazság keresésének. Azonban hangsúlyozza, hogy nem az idealizmus elvont, „hideg, holdfényre ragyogó” igazsága csábította. „A definíció nem az ő életeleme, vagy csak abban a sokrétű értelemben, hogy a megnyert definícióban új hajtóerőt nyer, hogy tovább kérdezzen” (TAVASZY 1930: 8).

Személyiségének másik lényegi vonása a „rendkívül érzékeny erkölcsi gondolkodása”, aminek bizonyítását Tavasz abban látta, hogy Kierkegaard „élete minden eseményét egy-egy nagy erkölcsi fordulat kíséri” (uo.). Tragikus, sőt, lelkiismerete börtönébe zárt, gyöttrő figuraként állította elénk a dán fiatalembert, aki „állandóan a nagy belső harcok tüzeiben él s válik élő ítéletté” (uo.). Kissé szentimentális és klisékkel gyengített kép bontakozik ki a szemünk előtt, azonban nem is olyan megmosolyogtató ez az erőteljes személyiségrajz, ha figyelembe vesszük, hogy – legalábbis főbb elemeit tekintve – máig makacsul tartja magát a magyar Kierkegaard-szakirodalomban. Sőt úgy látszik, hogy egyes elemei a mitizálódás folyamatának hatására egyre jelentősebb magyarázó erővel bírnak. Ebben a részben az „igen gazdag és érzékeny elemzések sorozatán keresztül azonban csak a pszichologizálás könnyűsége dominál” – összegzi Nagy András a mű ezen részének hangvételét (NAGY 2011: 146).

Nagy András 2011-es tanulmánykötetének, *Az árnyjátékosnak* két írásában – a *Hosszú utunk az Enten-Ellertől a Vagy-vagyig* és a *Magyar Kierkegaard* címűekben – is szentel néhány bekezdést Tavasz Sándornak. Helyesen látja a válság- és valamelyest a kisebbségi filozófiákhoz vezető irányvonalat, ugyanakkor tévesen rója föl a biografikus szemlélet túlsúlyát a szerzőnek, hiszen ez a kritika egyrészt koridegen, másrészt csupán az 1930-as Tavasz-művel kapcsolatban helytálló. „A dán bölcselő életművét – a nagyon is csábító magyarázatokat kínáló – lélektani keretek közé illesztette, s így vetette fel a legfőbb bölcséleti kérdéseket. [...] Az elboruló horizontú Nyugat melankóliája mellett – a szerző értelmezésének személyes vonatkozásait sejtetve – a »realitás« és »egzisztencia« ellentmondásában válik érzékelhetővé az, amit később majd kisebbségi sorsnak neveznek” (NAGY 2011: 146). Ennek alapján úgy tűnik, hogy bár Nagynál lényegében megvannak a fő elemzési irányok, ezek azonban csak alaposabb kifejtés mellett válnak értelmezhetőekké.

A szerző csak a *Kierkegaard személyisége és gondolkodása* című szöveg alapján vázolja föl Tavaszy álláspontját, látszólag tudomást se véve *A lét és valóság* kierkegaard-i vonatkozásairól, aminek következtében a teljes képnek csupán egy kicsiny részletét látja, és ez rányomja bélyegét az egész elemzésre. Ennek ellenére – bár csak jelzés szintjén – történik utalás a Schleiermacherhez és Spenglerhez fűződő termékeny kapcsolatra. További felróható hiányosság, hogy Nagy András mindkét tanulmányában „egy kalap alá veszi” a 30-as évek szerzőit, emiatt a velük kapcsolatos állításai gyakran tetszetősek, frappánsak, sokszor viszont elnagyoltnak tűnnek.

A 30-as mű *Kierkegaard kapcsolatai a filozófiai gondolkodás történetében* címet viselő negyedik része elsősorban az 1841–1842-es Berlinben töltött időszak alapján veszi számba a lehetséges kötődéseket az idealizmushoz. Tavaszy a „Tagebücher” alapján próbálta rekonstruálni ennek az időszaknak az – elsősorban Schellinggel kapcsolatos – érzéseit, gondolatait. Azt állítja, hogy a schellingi filozófia harmadik, „általá »pozitív«-nek nevezett, helyesebben theozofikus” korszakából egyrészt a „spekulatív-ellenes” tendenciák ragadták meg a figyelmét, másrészt a „Grund der Existenz” elmélete. Ezek illeszkedni látszanak abba a képbe, amit később Kierkegaard saját filozófiájaként ismerünk meg. Tavaszy szerint Kierkegaard akkor szakított végleg Schellinggel, amikor felismerte, hogy az „még veszedelmesebb spekulációba keveredett az Abszolútum felett, mint Hegel” (TAVASZY 1930: 10). A szakítás okát pedig egyszerűen abban jelölte meg, hogy „exisztencializmusa nem bírja azt elviselni” (uo.). Érdekes, hogy a szerző éppen ezt a fogalmat használta. Minden bizonnyal annak szándékát láthatjuk itt, hogy a dán gondolkodót közelítse a XX. század első évtizedeiben születő és egyre népszerűbbé váló filozófiai irányzathoz. Állításai talán nem minden esetben állják meg helyüket a mai Schelling-kutatás eredményeivel szemben, összességében mégis „érdekesesek és jellegetesek”.

Tehát már ebben a műben felvetődött a kérdés, amelynek megválaszolására Gyenge Zoltán majdnem hetven évvel később tesz kísérletet: „vajjon mi volt az, ami Schelling előadásaiiban kezdetben megragadja?” (TAVASZY 1930: 9). Ez a kapcsolat amiatt is fontos, mint ahogy Gyenge a Kierkegaard berlini jegyzeteit összegyűjtő kötethez írt utószavában kiemeli, mert „ékesen bizonyítja, hogy igenis létezik átmenet a német idealizmus eszmerendszere és az úgynevezett élet- és egzisztencialfilozófiák között” (KIERKEGAARD 2001: 160). Gyenge Zoltán tehát felvéve a Tavaszy által elejtett fonalat, próbálta erre a hatástörténeti érdekességre újra ráirányítani a hazai és a nemzetközi Kierkegaard-kutatás figyelmét.

Egy másik kötődés is feltérképezhető a korabeli filozófiai életből, mégpedig – a Schellinggel egy időben Berlinben oktató – Trendelenburg és a dán gondolkodó között. A hegeli filozófia kritikája volt az a téma, amely felkeltet-

te a schellingi filozófiából kiábrándult diák figyelmét. Tavasz az egyre élesebb hangú, művek sorában kibontakozó Hegellel folytatott polémiaiban látta „azt a novum-ot, amit Kierkegaard filozófiai lángelméje adott a filozófiának” (TAVASZY 1930: 11). A Kant-kritikát viszont hiányolta a dán gondolkodó műveiből, ennek legfőbb okát – Hermann Diem véleményére alapozva – abban jelölte meg, hogy Kierkegaard egyáltalán nem olvasta és csak „másodkézből” ismerte a königsbergi filozófus műveit. Ezzel ellentétes véleményt fogalmaz meg Horváth Levente, aki tanulmányában Kierkegaard Kant-értelmezésének és -kritikájának bemutatására tett kísérletet.

A szerző által utolsóként említett filozófiatörténeti alak az ókorból való, ennek ellenére legfontosabb viszony mégis hozzá fűzte a dán gondolkodót. Tavasz – Theodor Haecker, a kierkegaard-i naplók fordítójának véleményére hivatkozva – egyenesen azt állítja, hogy művének hőse „bizonyos metafizikai értelemben Sokrates-szel érezte magát lényegrokonságban” (TAVASZY 1930: 11). E filozófiatörténeti kapcsolatokat úgy összegzi, hogy a „koppenhágai Szókratész” beállítottságát Hegel negatív, Szókratész pedig pozitív értelemben határozta meg.

Az ötödik és hatodik részben Tavasz a valóság és a megismerés problémájának középpontba állításával vizsgálta Kierkegaard „gondolkodását”. Ezzel mintha a három évvel későbbi – *A lét és valóság* című – könyvének utolsó fejezeteit előlegezné meg. Holott a két mű célkitűzése, szemléletmódja a legjelentősebb pontokon eltér egymástól, ahogy azt a későbbiek során bizonyítani igyekszünk majd.

Az ötödik rész azzal a fontos felismeréssel indít, miszerint a dán gondolkodónak „nincsen rendszere s van valami paradoxon abban, ha filozófiai reflexióit rendszerezni akarjuk” (TAVASZY 1930: 11). Ezt az állítást napjainkban is jó páran elfogadhatónak tartják, sőt már közhelyesnek hat, de a 30-as években elismerésre méltó teljesítmény volt. Rendszerellenességről nem beszél Tavasz, de rendszerbe foglalással szembeni ellenállásról igen, ami akkor válik igazán érthetővé, ha figyelembe vesszük, hogy a hegeli filozófia kritikája felé halad tovább a gondolatmenet. Szerinte az egyik legfőbb támadási pont az lehet, hogy Hegel a valóság teljes rendszerét ígérte, figyelmen kívül hagyva azt, hogy „ami nem kész, nem befejezett, nem lehet szisztémába zárt” (TAVASZY 1930: 13). Az általános, az absztrakt fogalmához Kierkegaard a nem létezést kapcsolta, míg egyedüli létezőként az egyest, a szubjektumot, az „existenciát” véli elismerni. A valóság „a személyes lét közvetlenségével”, az időiségben adott számunkra. Itt pedig már mintha nem is kierkegaard-i, hanem heideggeri fogalomkörbe kerültünk volna.

A tanulmány utolsó részében továbbra is a hegeli gondolati építményen – pontosabban a vele szemben megfogalmazott ellenvetések körén – belül moz-

gunk. Tavasz helyesen látta, hogy Hegel „ránehezedik a maga korára”⁵, olyan erős hatást gyakorolt, amely alól nem tudta kivonni magát senki sem, a német idealizmust magába szívó dán ifjú sem. Felismerte jelentőségét abban is, hogy Kierkegaard saját filozófiáját vele vitatkozva volt képes kialakítani.⁶ Ezután azonban mintha egyre távolodnánk Hegeltől, hiszen Tavasz már a megismerés kierkegaard-i fogalmának kifejtésére koncentrált. Azt mondta, hogy „igazság csak ott van, ahol az ember már tud kritikailag összehasonlítani” (TAVASZY 1930: 14). Ennek feltétele az emlékezés, ami lehetővé teszi a reflexiót, ugyanakkor a kételkedéshez köthető akarati mozzanat miatt az egész folyamatnak etikai vonatkozásokat tulajdonít.

A „kopenhágai Szókratész” lánghelmét ezért abban látta megnyilvánulni, hogy – a hegeli szemüveget levéve, összetörve – képes volt felismerni „a valóságban egzisztáló ténylegességek” minőségi különbségeit, és megérteni, hogy az „existáló Én” életének minden fontos változása ugrással, valamilyen döntés által következik be.

A német kulturális hatás azonban nemcsak – és nem is elsősorban – a fordítások révén érvényesült, hanem áttételesen is. Több kiemelkedő személy és recepciós irány beazonosítható, amelyeknek köszönhetően Tavasz Kierkegaard-hoz jutott. *Idealizmus és egzisztencializmus Tavasz Sándor gondolkodásában* című könyvének harmadik fejezetében Tonk Márton a kolozsvári filozófus „egzisztencialista fordulat”-ával, annak összetevőivel, kiváltó okaival foglalkozik. Valószínűleg ez Tavasz munkásságának a legtöbbet vitatott problémaköre. Eredetével kapcsolatban több álláspont is védhetőnek tűnik. „Egyesek a válságtudat következményének tekintik; mások egyenesen a kisebbségi léthelyzethez kapcsolják; megint mások pedig Tavaszynak a Karl Barth-hoz fűződő barátságához, szellemi rokonságához” (TONK 2002: 63) – foglalja össze Tonk a fontosabb véleményeket, melyek közül az utóbbit tartja legvalószínűbbnek, emellett próbál érveket hozni. Szempontunkból a kérdés nem válaszolható meg ilyen egyszerűen.

Nemcsak azért tartom szükségesnek ezen tényezők bemutatását, mert mindegyik szerepet játszik a Tavasz-féle egzisztencializmus kialakulásában, hanem amiatt is, mivel mindnél kimutathatóak kierkegaard-i vonatkozások, tehát szerepük van a dán gondolkodóról alkotott kép létrejöttében.

⁵ Joakim Garff Kierkegaard szavait idézve ezt egyenesen „a hazugság filozófiájának kora”-ként definiálta (GARFF 2004: 507).

⁶ Fontos megjegyeznünk, hogy könyvében Nagy András hívja fel a figyelmet arra a legújabb kutatások fényében egyre világosabban látható tényre, hogy Kierkegaard tulajdonképpen nem is annyira Hegellel, hanem gyakran az őt interpretáló néhány „professzorral” szemben fejt ki Hegelt támadó nézeteit. Ez pedig komoly különbségeket eredményez.

Kezdjük tehát azzal, amivel Tonk Márton könyvének *Barthianizmus és egzisztencializmus* című fejezetében. Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen utakon jutott Tavasz Kierkegaard-hoz, egészen Schleiermacherig kell visszamennünk⁷, akiről 1918-ban átfogó tanulmányt írt. Általa a kolozsvári gondolkodó egyrészt az egzisztencializmus irányába, másrészt a dialektika-teológia felé mozdult el, ahogy azt Veres Ildikó is bizonyítja: „Így lett egyik lehetőség, illetve átmenet Schleiermacher: a teológia vonalán Karl Barthhoz, a filozófia vonalán Kierkegaard-hoz. Így Schleiermacher filozófiájának felfedezése, úgy tűnik egyik korszakhatár Tavasz elméleti munkásságában”⁸ (VERES 2005: 17).

A kierkegaard-i paradox hitfelfogásból születő új teológiai irányzat bemutatására, elemzésére most nincs lehetőségünk⁹, azzal kapcsolatban azonban egyetértés van a szakirodalomban, hogy filológiailag szinte lehetetlen, de legalábbis problematikus Barthot Kierkegaard-hoz kötni. „Barth Kierkegaadról részletesen sehol sem ír, s ha utal is néhol rá, ezek az utalások is egészen általános jellegűek. Így tehát bajos dolog megállapítani, hogy Kierkegaard valami húsz kötetnyi német fordításban is megjelent munkája közül [...] melyek voltak azok a kötetek, amiket Barth részben vagy egészében olvasott” (SZÜCS 1993: 36). Így joggal tehetjük fel a kérdést, hogy melyikük – Kierkegaard vagy Barth – hatott először, és közvetítette a másikat Tavasz felé? Ugyanez a probléma már korábban is megfogalmazódott a szakirodalomban: „még azt is nehéz lenne eldönteni, vajon az egzisztencializmus iránti fogékonysága tette-e érzékennyé a barthiánus dialektikus teológia iránt, avagy fordítva, a Barth irányában megmutatkozó rokonszenve hozta közelebb a Kierkegaard–Heidegger vonalhoz. Az igazság ugyanis az, hogy a két gondolatrendszer több ponton is fedi egymást, s ezek a közös pontok egybevágtak nem egy Tavasz-elképzeléssel” (BALÁZS 1982: 100). A szerző tehát nem tudott vagy nem akart egyértelműen állást foglalni a kérdéssel kapcsolatban.

⁷ Joakim Garff könyvében szinte naprakészen tudósít Kierkegaard életének legapróbb eseményeiről is. Itt olvashatunk arról, hogy fiatal gondolkodónk egyetemi tanulmányai alatt alaposan tanulmányozta Schleiermacher filozófiáját (GARFF 2004: 35).

⁸ Ezzel azonos véleményt fogalmaz meg Tonk Márton is: „Tavasz egzisztencializmusának kialakulásában döntő jelentőséggel bírt a barthi dialektika-teológiával való kontaktus, s hogy ez volt az a láncszem, melyen keresztül a kolozsvári filozófus eljutott Kierkegaard egzisztencializmusáig” (TONK 2002: 63). Azonban mintha vitatkozni látszana a nézet, hogy ennek alapján egyértelmű korszakváltásról beszélhetünk Tavasz életművében. Másutt Veres is óvatosabban fogalmaz ezzel kapcsolatban: „Éles határvonal nem húzható filozófiai korszakai között, hiszen évekbe telik, amíg az átrendeződött valóság kérdésfeltevéseihez és a válaszadáshoz megtalálja a stabil filozófiai kapaszkodókat” (VERES 2005: 24). Különösen igaz ez az „egzisztencialista korszakra”, amelynek gazdag forrásvidéke és formálódásának közel egy évtizedes időszaka jól mutatja összetettségét.

⁹ Ennek vázlatos ismertetését lásd: TONK 2002: 63–64.

Tonk véleménye szerint Tavaszty már az 1920-as évek közepétől barthiánus teológusnak szokás tekinteni. Fontos látni, hogy annak ellenére, hogy elmozdul az egzisztencializmus irányába, ekkor még hiányoznak műveiből a tipikusan egzisztencialista kérdésfelvetések, és – ennek fő okaként, ami számunkra a legfontosabb – a Kierkegaard-ra való utalások. 1929-től kezdve aztán mindennapossá válnak a dán filozófusra vonatkozó feljegyzések naplójában. Érdeklődésének tartósságát bizonyítja, hogy 1930-ban megszületett a *Kierkegaard személyisége és gondolkodása* című tanulmány. Ennek alapján – Tonkkal együtt – bizonyítottan látjuk, hogy Tavaszty gondolkodásába a kierkegaard-i elemek s ezeken keresztül az egzisztenciafilozófia problematika barthi közvetítéssel érkezett.

Tavaszty Kierkegaard-képének másik forrásvidékét a századforduló környékén nagy népszerűségnek örvendő válságfilozófiák jelentik, amelyek kötődése az egzisztencializmushoz és ezen keresztül Kierkegaard-hoz általánosan elfogadott. A kortárs, Hamvas Béla például *A világválság* című 1937-es írásában, ami egy, a témával foglalkozó művek bibliográfiájához szánt előszó, ezt mondta: „A válságban levő világ számára tehát az ember örök és eredendő »emberi« szituációja nyilatkozik meg. Ez nagyobbára az egzisztenciafilozófia, a protestáns dialektikus teológia és a vallásfilozófiailag orientált katolikus teológia álláspontja” (HAMVAS 1983: 69). Kierkegaard és Nietzsche érdemének tartja, hogy a korban kibontakozó válságtudatot előre jelezték, mégpedig azáltal, hogy gondolkodásuk „az emberi tudat bizonytalanságát részben fölfedi, részben követeli” (HAMVAS 1983: 71).

Balázs Sándor szintén nagy jelentőséget tulajdonít az életműben a krizeológiának, hiszen *A válság filozófiája* címmel egy önálló fejezetet szentelt a témának. Tovább árnyalja a kérdést az a tény, hogy „a Tavaszty Sándorra vonatkozó irodalomban az életmű periodizálásakor gyakran ott találjuk – a kantianizmus és az egzisztencializmus mellett – az úgynevezett válságkorszakot” (TONK 2002: 65). Pontosabban fogalmazva ez a kettő között helyezkedik el, és nagy szerepe van abban, hogy Tavaszty érdeklődése a klasszikus német filozófiától az egzisztencializmus felé fordult. Tonk véleménye szerint még sincs elegendő indokunk, hogy ilyen értelemben egy elkülönült korszakról beszéljünk, hiszen a kulturális válság – fiatal korától kezdve – állandó motívum volt nála, ahogy azt művei, naplói, cikkei, feljegyzései számos alkalommal bizonyítják. Ezt a véleményt fogalmazza meg Gáll Ernő is: „a krízisélmény *A jelenkor szellemi válsága* című, 1923-ban megjelent írásától kezdve legtöbb munkájában szinte vezérmotívumként van jelen. Ez tereli őt Spengler, Unamuno és a kultúrpeszsimizmus más képviselői felé” (GÁLL 1976: 231–232).

„Miért nem mozdult el akkor Tavaszty már korábban az egzisztencializmus irányába – hiszen a válságot már tételezte?” – teszi fel a kérdést Tonk Márton (TONK 2002: 67). Véleménye szerint főként a barthianizmusnak köszönhetően

fordul Tavasz az egzisztenciafilozófia irányába, amikor „az ember (és nem a kultúra vagy civilizáció) válságáról” beszél. Azonban amikor ilyen értelemben „az emberről” kezdett el beszélni, akkor a kierkegaard-i szemlélet erősödését kell látnunk, így meggyőződésünk, hogy ez a súlypontváltás, ami jóval erőteljesebben, mint ahogy azt Tonk érzékelteti, a dán filozófus hatására következett be.

Nézzük meg, hogy a kolozsvári filozófus esetében mit kell válságfilozófiának értenünk, és milyen személyek közvetítésével, mely alapfogalmak mentén formálódott ki. „Ma ugyanis elsősorban nem a polgári társadalom, nem is a társadalmi és gazdasági élet mai rendje, hanem maga az ember van válságban” (TONK 1999: 112). E rövid mondatból is érezhető, hogy nem „csupán” a spengleri kultúrpeszimizmusról van szó, hanem az emberbe vetett hit valamiféle mélységes megrendüléséről is. Ennek megértéséhez fontos ismét egy kicsit közelebbről megvizsgálunk a kort és benne a magyar kultúra, teológia, filozófia ügyét a szívéen viselő pedagógust és író. Kortársai közül is sokan tették fel maguknak a kérdést az 1918-as politikai események hatására, hogy „vajon egyáltalán lehetséges-e bölcséletet művelni a megváltozott viszonyok mellett” (BALÁZS 1982: 51). Különösen súlyosnak tűnhetett ez a probléma egy – a Trianon utáni Romániában egyik napról a másikra – kisebbségi létbe taszított értelmiségi szemében, az elbizonytalanodás azonban csak pillanatokig tartott. „Tavasz válasza erre határozottan igenlő volt, s éppen a lehetőséget kellé formáló álláspontja hatott ki a tartalomra: a különleges szükségleteknek megfelelő filozófiát kell művelni” (uo.).

A történelmi helyzet tehát egy speciális – nyugati alapokra építkező, de más következtetésekre jutó, „közelebb néző” – krizeológiai megközelítését eredményezett egy olyan érzékeny gondolkodónál, mint amilyen Tavasz Sándor volt. A területeit jelentős mértékben megnövelő Romániában több tényező is egyértelműen a válság felé mozdította el a magyarságot. Először is az, hogy bár megoldásként kínálkozott az értelmiség aktivizálása, de a gyakorlatban ezt a legkevésbé sem sikerült megvalósítani. Másrészről nem szabad figyelmen kívül hagynunk a világpolitikai folyamatok alakulását sem, hiszen a tragédia a húszas évek végén gazdasági válság formájában bekövetkezett, amely az egész világot érintette, és begyűrűzött az élet minden területére.

Tavasz válságképe tehát alapvetően két lábon állt: egyrészt a korban rohamosan terjedő – elsősorban nyugat-európai forrású – válságelméletek, másrészt a „saját tapasztalatai” egy kilátástalan helyzetbe taszított népről. Ennek ismeretében nyilvánvalónak tűnik az egzisztenciális indíttatás, hiszen „hűsbavágó problémákról” lehetetlen „hideg szívvel” filozofálni. Így „mivel indulásától kezdve Európára kitekintő gondolkodó volt, nem hunyhatott szemet a világválságról elmélkedő teóriák, illetve az általuk érintett szellemi jelenségek felett sem. És érthető, hogy az ő figyelmét elsősorban a világfejlődést jellemző gondolati vál-

ság, illetve annak főleg Spenglernél jelentkező pesszimista értelmezése kötötte le, hogy innen kiindulva próbált szembesülni a Romániában kisebbségként élő magyarság világnézeti-gondolati bizonytalanságával” (BALÁZS 1982: 54).

Tavaszy már 1923-ban, *A jelenkor szellemi válsága* című munkájában a helyzet pontos meghatározását adta: „történeti válság alatt a szellemi élet fejlődésének ama: »veszedelmes« fordulót értjük, amelyek új étape-okat vezetnek be, s amelyek ennél fogva a kultúrának addigi eredményeit teszik kérdésessé, illetőleg a kultúránk mindenkori eredményeit a lét vagy nem lét kérdése elé állítják” (TAVASZY 1923: 2). Fontos látni egyrészt, hogy itt – és a későbbiekben is – a Tavasz-féle válságteória kizárólag a szellemi értelemben kirobbanó krízist elemzi, másrészt a válsághelyzetet nem feltétlenül tartotta negatívnak, hogyha az együtt jár a megváltozott körülmények filozófiai és kulturális kritikájával. A szellemi krízist nagyon komplexnek látja, több tudományterület segítségével, sokféle megnyilvánulási formán keresztül igyekezett minél pontosabban bemutatni. Véleménye szerint ez a vallásos életet, a világnézetet, filozófiát, művészetet és a tudományokat egyaránt érintette. Megnyilvánul minden a korra jellemző szellemi irányzatban, az irracionizmusban, a relativizmusban és az okkultizmusban. Utóbbi a teozófiai, antropozófiai, valamint a különböző orientalista hatásokban érhető tetten.

Miguel de Unamuno mellett egyértelműen Oswald Spengler jelentette a legfőbb hivatkozási pontot Tavasz számára, amikor a szemei előtt kibontakozó krízist akarta leírni. Nem olyan különös mindez, ha figyelembe vesszük a spengleri tanok népszerűségét és széles körű ismertségét a korabeli Magyarországon.¹⁰ Szinte lehetetlen lett volna kivonnia magát ennek hatása alól. Tavasz több tanulmányban taglalta Spengler pesszimista „alkony-teóriáját”, nem arról van szó azonban, hogy a kolozsvári filozófus egyszerűen átvette volna az akkor divatos eszmét, hiszen a Spenglerhez való viszonyulásából nem hiányzott a kritika sem. Tagadta például a spengleri sorsszerűséget, és nem fogadta el, hogy a régi kultúrák mintájára a mai is el fog sorvadni. Nem osztotta tehát Spengler pesszimista, a Nyugat pusztulásáról szóló nézeteit, sőt a dekadencia legyőzésére – az éppen ebből táplálkozó – új energiák mozgósítását szorgalmazta. Tavasz egyértelműen hitt az – erdélyi magyar – kultúra, a filozófia további fejlődésének lehetőségében.

Ennek alapján világosan látható, ahogy „Spengler műveit az erdélyi magyar kisebbség egyik szóvivőjének szemével olvasta, s a borúlátó elméletből főleg azt hámozta ki, ami bölcséleti alapul szolgálhatott, az itt életre kelt nemzetiségi kul-

¹⁰ Ezt kiválóan érzékelteti az 1920–30-as években róla megjelent számos tanulmány és ismertető olyan szerzők tollából, mint Szöllősy Lajos, Dékány István, Földessy Gyula, Madzsar Imre, Györkös Ferenc, Sándor Pál stb.

túra számára” (BALÁZS 1982: 59). A kisebbségi lét védelme, megbecsül(tet)ése érdekében azt a gondolatot emelte ki, hogy a kultúra helyhez kötött, tehát művelése egy nemzetiség számára az identitás megtartásának legfőbb eszköze és feltétele. Ezen keresztül vélte megtalálni saját feladatát is, mégpedig abban, hogy találkozási pontokat keressen a román kultúrával és művelődéssel. Ezen törekvései azonban nem jártak sikerrel. Balázs Sándor jól érzékelt: „E válság-analízisben másodlagos a kiútkeresés – vagy amikor ilyen kivezető ösvényeket sejtet, akkor azok aligha járhatók –, a hiányzó szintézist ő maga nem akarja elvégezni” (BALÁZS 1982: 56).

Tonk Márton egy más nézőpontból is vizsgálja ezt a kérdéskört. Véleménye szerint „Tavaszy a válság okát elsősorban a technikai civilizációban látja, melynek eredménye a külsőségekre figyelő, kiüresedett embertípus; a XVIII. században újjászületett fausti szellem, amely szomjas ugyan a tudás után, ám egyre inkább a hasznos felé fordul” (TONK 2002: 66–67). Közismert, hogy Spengler nagy történelemfilozófiai munkájában Faust a nyugati, Hamlet pedig a keleti életelv megtestesítője és jelképe.¹¹ A kolozsvári gondolkodónál tehát a „technikai ember” eljövételének felismerését látjuk, amely „egy pillantással akarja átfogni a világot, s ekképpen összezavarja a szellemi élet különböző területeit” (TONK 2002: 67). Ennek a magatartásnak és zavarnak egyértelmű következményeként jelent meg az egész Európát – és benne az erdélyi magyarságot – sújtó válság.

Nem értünk egyet Tonk Mártonnal abban, hogy a krizeológia nem lehet az egzisztencializmus kiindulópontja Tavaszynál. Annak ellenére, hogy életművében a kulturális válság állandó motívum, látnunk kell, hogy a téma bizonyos időszakokban – például amikor a szakirodalom egy része válságkorszakról beszél – hangsúlyosabbá válik, és néhány krizeológiai gondolat a Tavaszzy-féle egzisztencializmus fontos építőelemévé vált. Ugyanezen okból Tonknak a következő kijelentésével is vitába kell szállnunk: „Téves tehát minden olyan megközelítés, amely a külső valóság diagnózisából próbálja az egzisztencializmus problémáját levezetni” (TONK 2002: 67). Veres Ildikó is ezzel ellenkező véleményt fogalmaz meg, amikor arról beszél, hogyan fordult Tavaszzy az életfilozófiák irányába: „Nézzük ezek után, hogy melyek azok az új filozófiai fogalmak és megoldások, amelyekkel, a konkrét valóság rejtett dimenziói is felfejthetőkké válnak Tavaszzy számára, s amelyek alkalmasak egy kisebbségfilozófia kialakítására” (VERES 2005: 26). Úgy gondolom tehát, hogy a kisebbségi léthelyzet jelentős lökést adott a szerzőnek az éppen szárnyait bontogató filozófiai irányzat felé, így ez az elem is erősíti azt a gondolati építményt, amit Tavaszzy – művein

¹¹ Faust alakja a Vagy-vagyban is többször megjelenik, mint a kereszténység által kizárt, szellemi meghatározottságú démoni jelképe, aki Don Juan zeneiségével szemben elsősorban a nyelv és a gondolat által határozható meg.

keresztül – egzisztencializmusként felmutat, és aminek alapköve Kierkegaard kéznyomát viseli. Végül más úton, de hasonló következtetésre jut Tonk Márton is, hiszen a fenti mondata így folytatódik: „Ez a magyarázat kizárólag a személyen keresztül történhet, a kultúra alanyának milyenségén, minőségén keresztül. Ezt vallja Tavaszy is, és itt már egzisztencializmusának tulajdonképpen inspiráló tényezőjéről beszélhetünk: az ember (és nem a kultúra vagy civilizáció) válságáról” (TONK 2002: 67). Tehát ő is felismerte Tavaszytól a dán gondolkodó irányába történő elmozdulás krizeológiai okait. „Kétségtelen, hogy itt már rég nem Spengler válságtéziséről van szó, hanem sokkal inkább egy Kierkegaardon nevelkedett egzisztencializmusról” – zárul a Tavaszy-féle válságfilozófiát tárgyaló rész (TONK 2002: 68).

A racionalizmustól, technikától és a mindent felölelő tudás ígéretétől megcsömlött európai ember a filozófiától remélte a válság magyarázatát és az abból kivezető lehetőségek megtalálását. Tavaszy számára a spengleri pesszimizmus által kínált út csak egy rövid ideig volt csábító, de hosszabb távon járhatatlannak bizonyult. Veres Ildikó mutat rá, hogy ebben a helyzetben a megoldást kereső gondolkodó több irányba is tájékozódott, és három filozófiai magatartást látott elkülöníthetőnek: elsőként egy „Descartes-től Lockén át Kantig” ívelő ismeretelméleti típusút, másodsorban a „Bacon, Marx, Bergson” nevével fémjelzett etikai-szociológiai és végül a „Kant, Böhm, Rickert” tengelyen mozgó értékelméleti magatartást. Azonban rá kellett jönnie, hogy egyik sem kínál követhető alternatívát számára. „Mindhárom attitűdben azt az alapvető problémát látja, hogy: „egyrészt az Én, a Szubjektum valójában nem érdekli őket, hanem csak bizonyos tevékenysége, másrészt élesen szembeállítja az embert és a megismerendő, az átalakítandó és az értékelendő valóságot” (VERES 2005: 26). Ezzel szembesülve a kor – és benne a saját – filozófiájának feladatát abban látta, hogy az embert „vissza kell helyeznünk a gondolkozási síkból az egzisztencialitásának síkjába és ott kell megismernünk” (TAVASZY 1933: 137). Az ember azonban ennek következtében lényegi változáson megy keresztül, mert az „egzisztencialitásából kiinduló” és az „egzisztencialításában élő” lesz önmaga számára.

Jóllehet ennek megvalósítására Heideggernél talált példát, akit az „egzisztenciális analízis mesterének” nevezett, az indíttatás egyértelműen kierkegaard-i. Úgy gondoljuk, ez a probléma és kérdésfelvetés volt az, ami a „kopenhágai Szókratész” felé fordította Tavaszyt. Bár az eddigiekben – a kisebbség- és a válságfilozófiában, a barthianizmusban is végig ott bujkált Kierkegaard, de most kerültek helyükre a mozaikdarabkák és alakult ki az, amit Tavaszy Sándor Kierkegaard-képének mondhatunk. Furcsa módon éppen *A lét és valóságban* történik meg ez a szintézis, abban a műben, ahol a szerző csupán egy kicsinyke részt szentelt a dán gondolkodónak. Ennek oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy Kierkegaard semmiképpen nem végpontként, hanem az egzisz-

tencializmushoz, Heideggerhez vezető útjelzőként, gondolatok katalizátoraként volt jelen Tavasz munkásságában.

Veres Ildikó mutatott rá arra a fontos tényre, hogy nem csupán az tere-
li Tavasz Kierkegaard felé, hogy benne az objektum és szubjektum merev
szétválasztását elutasító, a konkrét léttel bíró valóságra reflektáló, az emberi
közvetlenséget és a választást középpontba helyező gondolkodót fedezett fel,
hanem „mivel Kierkegaard az autentikus lét után kutatva a végleges megoldást
Istenhez való személyes közelségében találja meg, a teológiában is új utakat
kereső Tavasz számára e kérdésben is nagy jelentőséggel bír” (VERES 2005:
26). Tehát nemcsak a benne rejlő filozófust, hanem a teológust is képes volt
megszólítani, ami azért fontos, mert a kettő jószerivel elválaszthatatlan egymás-
tól a kolozsvári gondolkodó életművében. „Kiegészítés, korrekció volt-e nála az
egzisztencialista filozófia szempontjainak érvényesítése, vagy szakítás korábbi,
lényeges nézeteivel? Kierkegaard iránti érdeklődése filozófiai indíttatású volt-e,
vagy elsősorban teológiai nézeteinek megalapozását volt hivatva szolgálni?”
(TONK 2002: 20) – teszi fel a kérdést Tonk Márton, amelyre válaszolva kijel-
lenhetjük, hogy Tavasz egyértelműen és jól követhető módon a teológia felől
érkezett Kierkegaard-hoz, de aztán a filozófia irányába indult tovább.

Miután áttekintettük Tavasz Sándor Kierkegaard-képének összetevőit, néz-
zük meg, mi az a keret, amelyben a szintézis végül létrejött! Amellett szeretnék
érvelni a továbbiakban, hogy munkásságában végül az egzisztencializmus adta
azt a háttérrel, amelynek segítségével és amelyhez viszonyítva Tavasz el tudta
mondani mindazt, amit a dán filozófusról akart. Tavaszynál nem lehet egzisz-
tencializmusról beszélni Kierkegaard nélkül és fordítva, ugyanakkor tisztán kell
látnunk, hogy az előbbi jóval többet jelent és komplexebb tartalommal bír, mint
a „csupán forrásul” szolgáló dán gondolkodó. Le kell szögeznünk, hogy jelen
dolgozat keretein belül csak a téma kierkegaard-i vonatkozásokra koncentrálok,
így csupán jelzésszerűen beszélünk a Tavasz-féle egzisztencializmus elemei-
ről, és az ezekhez kapcsolódó kérdésekről.

Először annak tisztázását kíséreljük meg, hogy mit kell egzisztenciálfilozófián
értenünk a kolozsvári gondolkodó esetében. *A lét és valóság* első oldalain így
fogalmaz: „Az egzisztencializmus nem is lényegre kutat, hanem jelentést, ér-
telmet; nem valami elrejtett, titkos entitást akar kiemelni a mélyből, hanem a
meglévő létező képét akarja fogalmilag megragadni és kifejezni” (TONK 1999:
113). Úgy gondolom, egyértelműen kiolvasható ebből az előzetes definícióból
is a korra vonatkoztatás, az aktualizálás igénye, áttételesen pedig a korábbi filo-
zófiai (metafizikai) hagyománnyal való szembefordulás is.

Tavasz az 1930-as, majd az 1940-es években egy új erkölcsi tartás lehe-
tőségét látta az egzisztencializmusban, s ennek elméleti alapjait kísérelte meg
létrehozni. *A lét és valóság* című művében az európai gondolkodás két nagy

hagyományát különíti el: a naturalistát (vagy konkrét formájában materialista) és az idealistát. Nyilvánvalóan nem véletlen, hiszen a filozófiatörténeti kötődések jól ismertek, hogy Tavaszy a német idealizmus, pontosabban egy kantianus-böhmiánus ismeretelméleti paradigma felől érkezett az egzisztencializmushoz. Horváth Levente Tavaszy Sándorral kapcsolatban helyesen állapította meg, hogy a böhmi ihletésű, neokantianus értékrendszerével összeegyeztethetőnek vélte a saját Kierkegaard-, illetve egzisztencializmus-recepcióját.

Megint a szerző éleslátását dicséri, hogy ez utóbbit nem egyszerűen az idealizmus felváltásaként, hanem annak korrekciójaként, folytatásaként képzelte el. „Ma még nem beszélhetünk az idealizmus csődjéről, amint azt sokan teszik, de beszélhetünk az elégtelenségéről” – mondta (TONK 1999: 119). Azért vált szükségessé ez a kritika, mert az „idealista gondolkozás és a való, valamint az élet között mély szakadék tátong, amelyet legyőzni nem tud, mert a valótól és az élettől elvont, spekulatív magasságban trónol” (TONK 1999: 123).

Ki kell hangsúlyoznunk Tavaszy elmélkedéseinek korszerűségét, hiszen teljesítménye a magyar filozófiatörténet szempontjából kétszeresen is jelentőséggel bír. Egyrészt az elsők között ismerte fel a dán filozófus fontosságát az új filozófiai irányzat megalapozásában. A *lét és valóság* című művében Kierkegaard-t a legkorábbi egzisztencialistaként határozza meg: „Az első, akinél az »egzisztencia« és »az egzisztenciális gondolkozás« egész problematikája felmerül és aki már mint problémát ragadta meg a benne rejlő kérdés-komplexumot, kétségtelenül Kierkegaard volt” (TONK 1999: 124).¹² Másrészt Tavaszynek elvitathatatlan érdeme van az irányzatnak a magyar szellemi élet véráramába történő „beoltásában”. Úgy gondolom, jól bizonyítja érdeklődésének tartósságát, a befogadás mélységét, hogy igyekezett több forrásból meríteni, és megtalálni azokat a szerzőket, akik élen jártak az új eszmék megalkotásában. „Ma is példaértékű az a recepció, az egzisztencializmus eszméinek ama gyors feldolgozása, melynek ebben a Tavaszy-műben tanúi lehetünk. 1933-ban ugyanis a kolozsvári filozófus már olvasta (mi több, művében értelmezte) Heidegger 1929-ben megjelent *Kant und das Problem der Metaphysik*, valamint a *Was ist Metaphysik?* című műveit. Ugyancsak *A lét és a valóság* oldalain többszöri utalást találunk Karl Jaspers 1932-ben megjelent *Philosophie* című művére” (TONK 2002: 68).

¹² Jon Stewart: *Kierkegaard as a Forerunner of Existentialism and Poststructuralism* című tanulmányában a francia recepció kapcsán részletesen beszél erről, és „az egzisztencializmus atyja”-ként aposztrofálja a dán gondolkodót: „There can be no doubt of the leading figures associated with the French existentialist movement were in some ways influenced by Kierkegaard, and some of them indeed explicitly attempted to appropriate him to their cause. This appropriation has rightly or wrongly earned him the title of »the father of existentialism« and has assured the dutiful inclusion of a few excerpts from his text in virtually every anthology of existentialist authors ever assembled” (STEWART 2009: 431).

Könnyű lenne besorolnunk ezt – a magyar filozófiai teljesítmények többségét alkotó – azon munkák közé, amelyeket úgy szoktak jellemezni, hogy „másodvonalbeli”, pusztán a nyugati filozófiai hagyományok megkésett és „minden eredetiséget nélkülöző” utánzása. Erről azonban itt szó sincs! Nem csupán kivételes gyorsasággal, de nagy éleslátással és kellő mélységgel interpretálja Tavasz az említett műveket. Jóllehet a klasszikus egzisztencialista gondolkodás elemeiből építkezik, eredetiségét abban kell látnunk, hogy egzisztencializmusa elsősorban nem elméleti, hanem – az általa oly sokszor hangoztatott – „pragmatikai meg-gondolásból, gyakorlati érdekből” született, ahogy azt a kisebbség- és a válság-filozófiáról mondottakkal bizonyítani igyekeztünk.

Ezzel ellentétes vélemény is találunk a szakirodalomban: „Kierkegaard és Heidegger megidézése Tavaszynál nem válik a konkrét, a társadalmi gondban-bajban tengődő, az önfenntartásért küzdő és az állandó döntések elé kerülő elszigetelt Én életszemléletévé” (BALÁZS 1982: 106). Úgy gondolom, az utóbbi kritérium nehezen körülhatárolható, így nem tartom elégségesnek egzisztenciálfilozófiája eredetiségének vitatásához. Arról nem is beszélve, hogy néhány oldallal feljebb a szerző éppen ezzel ellentétes vélekedésének ad hangot: „Az érv tipikusan egzisztencialista: az alany nem kívüllállóként viszonyul így vagy úgy – megismerőleg, gyakorlatilag, axiológiaiilag – valamihez, hanem benne van abban, amihez minden vonatkozásban kapcsolódik” (BALÁZS 1982: 103).

Az egzisztencializmus Tavasz-féle interpretációjának hibáival kapcsolatban szintén vitathatóak Balázs Sándor állításai. A kolozsvári gondolkodó szemére veti ugyanis, hogy többnyire az általános egzisztencialista érvrendszer által kijelölt határok közt mozgott, és a konkrét létértelmezés helyett csupán elméleti szinten közelített az akkor még kialakulóban lévő áramlathoz. „Így Tavasz gondolkodásába áttevődött számos elmarasztható egzisztencialista tézis és értelmezés is” (BALÁZS 1982: 107). Ezekről pontosabban azonban nem tudunk meg, egyetlen példa áll itt csupán, amelynek meggyőző ereje kétséges, hiszen tudományos argumentáció helyett sokkal inkább kötelező ideológiai díszítőelemnek tűnik.

Tavasz a Kierkegaard által kijelölt úton haladva, az egzisztencializmus alaptéziseit követve, végül Heideggerhez jutott. „A lét és a valóság címet viselő tanulmánya már teljesen a német filozófus szellemében íródott” (TONK 2002: 68) – mondja Tonk Márton, pedig csupán a mű 5. §-ától¹³ kezdődően

¹³ Tartalma: *Bevezetés*. A filozófiai gondolkodás küzdelme a lét és valóság problémájával.

I. Az egzisztenciális gondolkodás, 1. §. A gondolkodás jelentése és főbb típusai. 2. § Az idealisztikus gondolkodás kritikája. 3. §. Kierkegaard egzisztenciális gondolkodása. 4. §. Az egzisztenciális gondolkodás Böhm Károlynál. 5. §. Az egzisztenciális gondolkodás kritikai értelmezése, különös tekintettel a jelenkori filozófiára. [Heidegger]

II. A lét és valóság az egzisztenciális gondolkodás filozófiájában. 6. §. Ráutalás a lét és valóság problémájára. 7. §. A lét problémája. 8. §. A valóság problémája.

kerül egyértelműen előtérbe a heideggeri filozófia. Az ezt megelőző részekben az „egzisztencia”, az „egzisztenciális gondolkodás” fogalmának, eredetének meghatározását végzi el a szerző, amely során fontos szerep jutott Kierkegaardnak is. Érdekes megfigyelni azonban a „heideggeri szemüveget”, amelyen keresztül Tavaszty a dán filozófusra tekint. Nyoma sincs már az 1930-as művet meghatározó pszichologizálásnak vagy életrajzi kiindulópontnak. Egy jól körvonalazható cél érdekében került be a műbe Kierkegaard, mégpedig azért, hogy konzekvensebbé tegye az egzisztencializmusról mondottakat és a Heideggerig megtett utat.

A *Kierkegaard egzisztenciális gondolkozása* címet viselő 5. §-ban amellet, hogy a szerző a dán gondolkodót – ahogy fentebb idéztem – az első egzisztencialistaként aposztrofálta, a középpontba „a lét” fogalmának vizsgálata áll. A *Philosophische Brocken* és az *Abschliessende unwissenschaftliche Nachschrift zu den philosophischen Brocken* című Kierkegaard-műveket használva arra a megállapításra jutott, hogy „más a lét és más a lényeg. A lényeg a gondolkodás alkotása, s így alapjában véve más a gondolkodás és más a lét” (TONK 1999: 125). Ezt azért tartja különösen fontosnak, mert véleménye szerint a gondolkodás a létet csak akkor képes megragadni, ha azt magának az egzisztáló gondolkodónak a saját léteként ismeri fel. A gondolkodás és a lét csak így módon kerülhetnek kapcsolatba, ennek létrejöttéhez azonban elengedhetetlen egyfajta hitelesség, „ha abban, amit gondol, egyúttal egzisztál is, vagy más szóval, amit gondol, abban maga van és lesz is” (uo.). Tavaszty szándéka szerint erre – minden bizonnyal – Kierkegaard életének (legendás) eseményei szolgáltattak példát. Úgy tűnik tehát, hogy ennyiben mégis tetten érhető az 1930-as műben uralkodó szemlélet továbbvitele *A lét és valóságban* is.

A kierkegaard-i gondolkodás még pontosabb meghatározása – Tavaszty szerint – a következő szembeállításokkal tehető meg: „a természettudományi objektív” és az – elsősorban Hegel nevéhez köthető – „absztrakt vagy az úgynevezett tiszta gondolkodás”, amelyek ellenében a dán filozófus kialakította saját álláspontját. Az „egzisztenciális” jelző nála eszerint a gondolkodás tárgyát és minőségét is jelzi. Előbbi „maga az általánosból kilépett lét, az egzisztencia”, utóbbi pedig annyit jelent, hogy: „élő valóság, s ezért a gondolkodás nemcsak felette lebeg, hanem részt vesz annak életében” (TONK 1999: 126).¹⁴

¹⁴ Nehéz lenne nem észrevenni, hogy Tavaszty értelmezése mennyire egybevág azzal, ahogyan a szakirodalom elemzi A lélek és a formák Kierkegaard-esszéjének kapcsán Lukács írói, gondolkodói magatartását. Lásd például Heller Ágnes: Lukács György és Seidler Irma. = *Portrévázlatok az etika történetéből*. Budapest, 1976; Bendl Júlia: *Lukács György élete a századfordulótól 1918-ig*. Budapest, 1994; Farkas Szilárd: Søren Kierkegaard és Lukács György szerelemfelfogásának kapcsolódási pontjai. = *Fordulat* 10. 2010. 122–131.

Böhm Károly egzisztencializmusával kapcsolatos észrevételek után egy hosszabb, *Az egzisztenciális gondolkodás kritikai értelmezése, különös tekintettel a jelenkori filozófiára* címet viselő rész következik, amely már valóban teljes egészében a heideggeri filozófia szellemében íródott. Tonk véleménye szerint megfigyelhető egy Heideggerhez fűződő „felemás” viszony, mégpedig annak következtében, hogy Tavaszy interpretációja csak bizonyos pontokon követi hűen a freiburgi filozófus gondolatait, gyakran azonban a hagyományos metafizika kategóriáit, beszédmódját próbálja alkalmazni rájuk, ami esetenként torzulásokat, félreértéseket eredményezhetett. E mögött Tonk Márton valamiféle szándékossgot feltételez, és annak bizonyítékát látja benne, hogy „Tavaszy nem tudja (vagy nem is akarja) feladni azt a hagyományt, melyet Kant filozófiája jelentett számára” (TONK 2002: 74). Így tehát nála az egzisztencialista irányú filozofálásnak végig marad egy erős ismeretelméleti gyökere. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy Tavaszy mindkét Kierkegaard-ral foglalkozó művének a végén episztemológiai kérdések kerülnek előtérbe. Ugyanakkor az is világosan látszik, hogy Tavaszy a heideggeri gondolatvilág segítségével egy új metafizika megalkotására tett kísérletet, amelyben az ember, mint állandóan „viszonyban lévő”, „közösségben lévő”, „időben lévő”, „létben lévő”, mint egzisztáló személy jelent meg. Tulajdonképpen Heideggeren – és Kierkegaard-on – keresztül is ugyanaz maradt a kérdés, ahogy az 1930-as és 1933-as művek fejezetcímeiből is látszik: Mi a lét, és mi a valóság, illetve hogy ezek hogyan ismerhetők meg?

További vizsgálat tárgya lehet, hogy a kierkegaard-i fogalomhasználat mennyiben hatott Tavaszynál a heideggeri és általában az egzisztencialista gondolatok befogadására. Anélkül, hogy argumentálnék ezzel kapcsolatban, valószínűnek tűnik számomra, hogy nem csak a – Tonk által említett – hagyományos metafizikai kategóriák, de a kierkegaard-i fogalomhasználat nyomai, hatásai is kimutathatóak, és befolyásolták az értelmezést.

Vizsgálatunk eredményeit összegezve tehát kijelenthetjük, hogy a Kierkegaard iránt az 1930-as években felélénkülő érdeklődés során a teológiai és a filozófiai recepció egymást kölcsönösen megtermékenyítve bontakozott ki. Tavaszhoz is mindkét irányból érkeztek olyan impulzusok, amelyek a dán gondolkodó felé terelték, és mivel egész gondolkodása bizonyítja, hogy egyszerre volt teológus és filozófus, így ő tipikus példája annak, hogy a Kierkegaard-hatás milyen sokrétű és mennyire áttételes volt ekkoriban.

Kierkegaard többszörös német közvetítéssel érkezik, a fordításokon, tanulmányokon és – rejtőzködve – az életműveken keresztül. Már Tavaszynál is megfigyelhető az – az egész századelős recepcióra jellemző – vonás, hogy gyakran valamihez vagy valakihez kötik, felhasználják Kierkegaard-t. Dosztojevszkij, az egzisztencializmus, a kisebbségi lét vagy a dialektikus teológia egy-egy – gyakran szét sem választható – értelmezési irány volt.

Ebben ismét a dán gondolkodó hatástörténeti jelentőségét, gazdagságát kell látnunk, és semmiképpen nem a félreértéseket, gondolati erőszaktevést vagy eklekticizmust, hiszen ezek a kapcsolatok léteztek vagy éppen akkor, a 30-as években jöttek létre. Nem véletlen, hogy a Kierkegaard-recepciónak ez a fellángolása ekkor következett be hazánkban.

Vizsgálatunk is kiválóan bizonyította, hogy csupán filozófiai kontextusba helyezkedve nem lehet teljes körűen feltárni Tavasz Sándor Kierkegaard-képét. Itt kell szólnunk arról az egész magyar (és nemzetközi) Kierkegaard-recepció szempontjából jelentős felvetésről, amit könyvében Nagy András szorgalmaz. Szerinte a pontosabb, eredményesebb megértés feltétele, hogy a filozófia mellett az irodalom, irodalomelmélet, esztétörténet, teológia, színház- és drámatörténet is játékbá hozhatóvá váljon a kierkegaard-i életmű (kritikai) újraolvasása során. Ez előfeltétele lenne annak az új hozzáállásnak, amelynek eredményeképpen végre sikerülne túllépni azon a két paradigmán, amelyben a hazai interpretáció egészen a XX. század elejétől mozgott. El kell fogadnunk, hogy a kierkegaard-i életmű lélektani szempontú vizsgálata és a biográfiai események kevés magyarázó erővel bírnak. Nyilvánvalóan Tavaszyn nem kérhetjük számon ezeket az új elemzési elveket, mégis izgalmas látni, ahogyan ráértett bizonyos interpretációs lehetőségekre, és ezeket többé-kevésbé alkalmazta írásaiban.

Fontos eltérések tapasztalhatóak az 1930-as és az 1933-as mű között. A források, a szemléletmód, a művek célja, összességében pedig a kibontakozó Kierkegaard-kép is különbségeket mutat. Míg az elsónél a személyes érdeklődés kielégítését látjuk, az alapvető tájékozódás egy kis elemzéssel kiegészítve, addig a másodiknál a dán gondolkodó csak állomás az úton. Mégis azt mondhatjuk, hogy a közelítés módja az idővel változik, de a Kierkegaard-ról kialakuló kép, a feltett kérdések állandóak maradtak.

IRODALOM

- BALÁZS Sándor 1982. *Tavasz Sándor filozófiája*. Bukarest
 GARFF, Joakim 2004. SAK. Pécs
 GÁLL Ernő 1976. Kierkegaard és Tavasz. = *Korunk Évkönyv*, 227–233.
 GYENGE Zoltán 1999. *Kierkegaard és a német idealizmus*. Ictus
 GYENGE Zoltán 2000. Kierkegaard-Forschung in Ungarn. Vergangenheit und Gegenwart. = *Kierkegaard Studies*. Berlin–New York
 GYENGE Zoltán 2005. Lukács Kierkegaard felfogása a Lélek és formákban és Az ész trónfosztásában. = Boros János (szerk.): *Ész, trónfosztás, demokrácia*. Pécs, 33–46.
 HAMVAS Béla 1983. *A világválság*. Budapest
 HORVÁTH Levente 2007. Az ábrahámi felajánlás missziológiai [újra-]értelmezése, mint lehetséges paradigmaváltás a [poszt-]modern filozófiai és teológiai gondolkodásban. = *Református Szemle* 3. 576–589.
 KIERKEGAARD, Søren: *Berlini töredék*. Budapest
 LUKÁCS György 1997. Forma az élet zátonyán. Søren Kierkegaard és Regine Olsen. = *A lélek és a formák*. Budapest

- NAGY András 2009. *The Hungarian Patient*. = Jon Stewart (szerk.): *Kierkegaard's International Reception*. Berlin–New York. (Magyarul: NAGY András 2011. Magyar Kierkegaard. = *Az árnyjátékos*. Budapest)
- SPENGLER, Oswald 1995. *A nyugat alkonya I–II*. Budapest
- STEWART, Jon 2009. Kierkegaard as a Forerunner of Existentialism and Poststructuralism. = Jon Stewart (szerk.): *Kierkegaard's International Reception*. Berlin–New York, 421–459.
- SZABÓ Tamás 1999. Lukács-recepció a századelő Magyarországon. = Fehér M. István és Veres Ildikó (szerk.): *Alternatív tradíciók a magyar filozófia történetében*. Miskolc
- SZÜCS Ferenc 1993. A XX. századi teológia kezdetei és Kierkegaard (Kierkegaard és Barth Károly). = *Gond* 4. 33–36.
- TAVASZY Sándor 1918. *Schleiermacher filozófiája*. Kolozsvár
- TAVASZY Sándor 1923. *A jelenkor szellemi válsága*. Cluj-Kolozsvár
- TAVASZY Sándor 1930. *Kierkegaard személyisége és gondolkozása*. Kolozsvár
- TAVASZY Sándor 1933. *A lét és valóság. Az egzisztencializmus filozófiájának alapproblémái*. Cluj-Kolozsvár. (Újabb kiadás, amelynek oldalszámait használom: TONK Márton szerk. 1999. *Tavaszy Sándor: Válogatott filozófiai írások*. Kolozsvár–Szeged, 111–154.)
- TONK Márton 2002. *Idealizmus és egzisztenciafilozófia Tavasz Sándor gondolkodásában*. Kolozsvár–Szeged
- TONK Márton 2004. A kantianizmus magyar recepciójának történetéből. = Mester Béla–Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez*. Budapest, 250–279.
- TONK Márton 2010. Filozófiai kultúra és filozófiatörténet Erdélyben: iskolák, intézmények, kihívások. = *Mikes International* (10. évf.) 3. 32–38.
- VERES Ildikó 1986. Egzisztencializmus és kisebbségi lét-értelmezés Tavasz Sándor filozófiájában. = *Magyar Filozófiai Szemle* 5–6. 648–658.
- VERES Ildikó 2005. *A kolozsvári iskola I*. Hága (http://www.federatio.org/mi_bibl/VeresIldiko_KolozsvariIskola_I.pdf)

Border Situation – Picture of Kierkegaard by Sándor Tavasz

In our country, Søren Kierkegaard's name was generally unknown – except in Lukács's essay – until the 1930s when in rapid succession several books on the topic were published. Sándor Tavasz, lecturer at the University of Kolozsvár, wrote the first among these in 1930, and three years later the Danish philosopher got a key role in another study of his. The two works obviously reflect the mental path, the effort made with the aim to create a context. Tavasz – most likely due to his intellectual sensitivity and to the historical situation – could create and operate systems of ideas such as existentialism, criseology, minority-philosophy, Barth's and Heidegger's concept, thus showing the richness of possibilities hidden in Kierkegaard.

Keywords: Sándor Tavasz, Søren Kierkegaard, existentialism, minority-philosophy, reception, crisis philosophy, dialectical theology

Beérkezés időpontja: 2012. 12. 02.

Közlésre elfogadva: 2013. 01. 14.

Judit Navracsics

· University of Pannonia, Faculty of Modern Philological and Social Sciences
 · Institute for Hungarian and Applied Linguistics, Veszprém
 · navju@yahoo.co.uk

COGNITIVE ADVANTAGES OF INFANT BI- AND MULTILINGUALISM

A gyermekkori két- és többnyelvűség kognitív előnyei

The evaluation of bilingualism was not always positive. By now, it has been clarified that bilingualism does not create an extra burden in the development if the acquisition of the languages goes on at a normal pace, under natural circumstances and without any protests of the bilingual-to-be. Language learning, management and maintenance skills contribute to 'language awareness' or 'metalinguistic awareness', which has been identified as one of the cognitive advantages bilinguals develop due to contact with two or more languages and cultures. Recently, experiments with neuroimaging procedures have resulted in findings that confirm that grey matter density in bilinguals is bigger than in monolinguals, and this has its cognitive advantages. The acquisition of different linguistic forms and structures requires greater cognitive effort, but children can overcome the difficulties. The command of two or more languages gives a deeper insight into other cultures as well, and increases cultural tolerance.

Keywords: infant multilingualism, metalinguistic awareness, cross-linguistic influences, cognitive advantages, multilingual development, linguistic levels

1. THE NECESSITY OF BILINGUALISM RESEARCH

Studies on language acquisition have always been in the focus of interest among linguists and psychologists. The amount of research into bilingual language acquisition has recently increased and now there is a boom in publications on infant or childhood bilingualism as well as on the psycholinguistic, sociolinguistic and language political aspects of bilingualism. The reason why bilingualism has gained so much popularity is of a political, social and economic character.

In order to be bilingual one needs motivation. One of the strongest motivations is when one moves to another country where one wants to communicate and get integrated. With the moving of the borders in Europe in the first part of the 20th century, many people became citizens of a different country, and they

formed linguistic minorities in their new homeland. The economic inequality of states between 1910 and 1930, as well as the cold war between 1950 and 1960, contributed to the migration and emigration of people all through the 20th century. Recently, with accession to the European Union, the opportunity to move to another country in the hope of a better life, job opportunities, higher living standards, the opportunities are given for people to make a new start in a linguistically different community. However, this change in the present day situation involves not only changes in living places, and finding new job opportunities. It also involves a linguistic challenge as it is obvious that only people with a decent knowledge of languages can function as fully entitled citizens in the new linguistic environment. With this new situation, the once acknowledged ‘one country – one nation – one culture – one language’ conception characteristic of the European viewpoint needs to be reconsidered. Nowadays there are no countries in the world without linguistic minorities in their territories pushing their populations into the state of bilingualism. In this way the number of individual bilinguals has increased, which demands thorough investigation into bilingualism not only from the points of view of sociolinguistics or language policy but also from psycholinguistic and educational perspectives.

The evaluation of bilingualism was not always positive. In fact, it was very ambiguous at the turn of the 19th and 20th centuries. Bilingualism was not a research field in its own right; it was mainly psychologists that dealt with it. Psychologists were afraid that infant bilingualism could be an obstacle in the cognitive development of a child; it could be such a cognitive and mental burden that it might slow down the natural linguistic development, and, consequently, lead to a lower level of IQ. They also questioned the possibility of the acquisition of two or more languages at the same time. In addition, at the beginning of the century there were experiments whose results showed lower IQs in bilinguals. However, as it turned out later, these experiments were methodologically misconceived as they mirrored the fractional view, against which Grosjean has raised his voice many times. The subjects of the experiments were English–Welsh bilingual children coming from miners’ families (lower-class) with a very disadvantaged social background, living under poor conditions. The tests that were used were designed for middle-class monolingual English children. It was inevitable that the results would be misleading.

Up to now there have been a number of methodologically more sound experiments carried out among bilinguals. It has been clarified that bilingualism does not create an extra burden in the development if the acquisition of the languages goes on at a normal pace, under natural circumstances and without any protests of the bilingual-to-be. In an ideal situation we can speak about additive bilingualism, which means the person gains from being bilingual both

linguistically and mentally. Language learning, management and maintenance skills contribute to ‘language awareness’ or ‘metalinguistic awareness’, which has been identified as one of the cognitive advantages bilinguals develop due to contact with two or more languages and cultures.

Recently, experiments with neuroimaging procedures have resulted in findings that confirm that grey matter density in bilinguals is bigger than in monolinguals, and this has its cognitive advantages. Being bilingual, as it turns out, makes the person smarter. It can have a profound effect on the brain, improving cognitive skills not related to language and even shielding against dementia in old age.

2. THE WAYS OF BECOMING BILINGUAL

The first to study a child’s bilingual language acquisition was Ronjat (1913). In his work on his son’s French–German bilingualism, Ronjat supplies the reader with a wealth of data, which are carefully analysed and compared to data of monolingual French and German children. According to Ronjat’s ‘one parent – one language’ principle, parents in the family should speak to the child in their own mother tongue (first language), in a separate fashion, and in this way the child is exposed to two languages from birth. The language use and input are bound to a person, which will result in more or less balanced bilingualism. This principle has been followed by many researchers of early bilingualism.

Another way of becoming bilingual in the family is described in Quay and Deuchar (2000). Here, the language use is determined by the situation. A Spanish–English couple living in the UK uses Spanish (the father’s language) at home and English (the mother’s language) in all other places in the society. Thus the children are exposed to both languages, and can easily differentiate between the languages in the appropriate context.

Leopold (1939-49) gave the first unique description of infant bilingualism when he analyzed and gave a thorough and systematic account of how his three daughters acquired two languages (English and German) from birth. He described the whole acquisition process at the phonetic, phonological, lexical and syntactic levels.

There have been a great number of infant bilingualism studies in the past 20 years or so. However, according to De Houwer (1990), many of these longitudinal studies do not meet the requirements from a methodological point of view. Here is a list of criteria (DE HOUWER 1990: 12–13) of a valid investigation: (a) to gather data that most probably represent (a slice of) reality as it occurs when it is not being studied, (b) to describe these data in a comprehensive and knowledgeable manner so that other researchers may obtain a clear idea of what that data are, (c) to analyse the data using generally agreed upon methods of tran-

scription and analysis, and (d) to interpret the results obtained by the analyses in as general a fashion as these logically permit in order to contribute towards a better understanding of the observed phenomena. Other criteria are: (e) truthfulness, i.e. the data should be what they are said to be, (f) objectivity, i.e. value judgements should be avoided unless it is made clear to the reader that indeed these are made as added comments to what otherwise are objective statements, (g) clarity of presentation of data and methods so that there is a chance for (h) comparison by other researchers. The investigation must in addition be (i) reproducible to as great an extent as possible.... Obviously, all the criteria mentioned are related to one another... .

3. THE DEFINITIONS OF BILINGUALISM

In the past 50 years, several definitions of bilingualism have emerged from the strictest to the most liberal views. One of the most sharply criticized (at the same time having even now quite a few proponents) is the one given by Bloomfield (1933: 56), who declared that a person is bilingual if he/she has a near-native control of two or more languages. This is also known as the maximalist view, since there is hardly anyone among bilinguals or monolinguals who could be labelled as the perfect speaker of his/her L1.

On the other hand, Haugen (1987) and Diebolt (1961) worded the minimalist view. In Haugen's opinion, when the L1 speaker is able to produce meaningful sentences in L2, he/she can be considered bilingual. According to Diebolt, the person is bilingual even if he/she is a competent speaker–hearer only in L1, and in L2 he/she is just a hearer (receptive bilingualism).

A new, 'wholistic' approach to bilingualism at present is that of Grosjean. Grosjean in a number of his articles raises his voice for bilinguals. He declares in his 'wholistic' view that

„the bilingual is a fully competent specific speaker–hearer who has developed competencies (in the two languages and possibly in a third system that is a combination of the first two) to the extent required by his or her needs and those of the environment. The bilingual uses the two languages – separately or together – for different purposes, in different domains of life, with different people. Because the needs and uses of the two languages are usually quite different, the bilingual is rarely equally or completely fluent in the two languages” (GROSJEAN, 1992: 55).

He also fights for the 'wholistic' as opposed to monolingual or fractional view of bilingualism, and claims that the bilingual cannot be compared with the monolingual. He warns that the bilingual is not the sum of two monolinguals in one, and brings an analogy from the domain of track and field.

„The high hurdler blends two types of competencies, that of high jumping and that of sprinting. When compared individually with the sprinter or the high jumper, the hurdler meets neither level of competence, and yet when taken as a whole the hurdler is an athlete in his or her own right. [...] A high hurdler is an integrated whole, a unique and specific athlete, who can attain the highest levels of world competition in the same way the sprinter or the high jumper can” (GROSJEAN, 1992: 55).

Grosjean also emphasizes that the language mode the bilingual is in should be taken into consideration as well when the examination of bilingual speech is in focus (GROSJEAN 1998). His Language Mode model shows that the linguistic behaviour of bilinguals is dependent on the linguistic configuration of the communicating partners. If a bilingual is in the monolingual mode, i.e. he/she speaks to a monolingual person, the control over the language use is much stronger than when the same person speaks to a bilingual with whom he/she shares the same two languages. In this case, the tension is low, no special monitoring is needed since the occasional (or frequent) code-switches do not lead to break down in the conversation, and do not make the partners embarrassed.

Bilingual speech is different from monolingual speech. As seen in the analogy with the hurdler above, the bilingual person is a specific linguistic configuration whose languages show signs of cross-linguistic influences which may come to the surface in their everyday verbal behaviour. Their mental lexicon contains elements of two (or more) languages, and neither of them can be switched off in any circumstances. In addition, the bilingual has no demand to be able to speak about all possible topics in both languages. Following Grosjean’s definition, he/she uses the languages in different contexts, and if one language is used only in one context, there is no need to know the register of the same context in the other language simply because the person does not need it in his / her everyday life. This is the essence of the Complementarity Principle (GROSJEAN 2008).

However, all these ‘strange things’ in bilingual speech, i.e. the lack of vocabulary in certain domains, cross-linguistic influences, code-switches, etc. make monolinguals wonder whether bilinguals are really competent hearers–speakers of either of their languages. This standpoint leads to a dangerous stigma, which is reflected in terms like ‘semilingualism’ or ‘alingualism’. These terms and this conception are still the residues of the fractional view of bilingualism.

This is what we should fight against. This is why it is important to examine bilinguals, their mental lexicons, the bilingual brain, and biculturalism, which often goes together with bilingualism, to make sure that bilingualism is understood as a normal and quite frequent phenomenon and that monolingual people should have a different attitude towards bilingualism, which has a lot of advantages from both the individual’s and society’s point of view.

4. THE BILINGUAL BRAIN AND THE STORAGE HYPOTHESES

In language/speech processes it is the cerebral hemispheres, the subcerebral structures including especially the cerebellum that are mostly concerned (LAMB 1999; GÓSY 2005). The temporal, parietal regions of the cortex are responsible for the declarative memory, i.e. the mental lexicon. The mental lexicon stores semantic (facts) and episodic (events) knowledge. The procedural memory is an implicit memory that stores learning skills and enables us to learn new skills, to create sequences and to use grammar. The procedural memory stems from the frontal/ basal ganglia structures of the subcortical white matter. Ganglia structures, which are responsible for learning rules and serve grammatical processing, morphological and syntactic structuring, are connected to the frontal region through the thalamus and thus they have an extraordinarily significant role in the unbelievably complex processes of speech production and perception (ULLMANN 2001). This memory is especially important in the creation and acquisition of sequential and hierarchical structures. The sequences having been learnt may depend on the temporal-parietal regions, which then may be the points of convergence of declarative and procedural memories.

The same memories serve the language processes of bilinguals. The question arises: how can the brain cope with more than one language, or rather: is the memory store common or is it separated for each language the bilingual speaks?

There has been no consensus concerning the presumed storage theories so far. Attempts have been made to clarify whether bilinguals store information about a word and its associations separately for each language, i.e. they establish distinct types of system, or whether they process words in terms of their semantic meanings and represent them in one memory store, i.e. they can function as monolinguals in some aspects.

Some neurolinguists presuppose that all the languages of a bilingual or a polyglot subject are localized in common language areas (cf. PARADIS 1989, 2001; FABBRO 1999). They also claim that differences in age and manner of learning a language may influence the way languages are stored in the brain. If a second language is learnt in an instructed way at school, it is represented in the cerebral cortex more widely than the first language, but if it is acquired informally, it is more likely to involve subcortical structures (basal ganglia and cerebellum) as is the case with the first language (FABBRO and PARADIS 1995; FABBRO 2000). ERPs (event-related potentials) reveal possible differences in the cerebral cortical organization of languages according to the age of acquisition and learning strategies: whereas there is a difference between the cerebral representation of closed-class and open-class words in L1, this difference cannot be observed in L2 if the

second language was acquired after the critical age (about 7 years of age) (WEBER-FOX and NEVILLE 1997). However, Chee et al. (1999) found that cortical representation of words in bilinguals involved the same cortical areas regardless of the age of acquisition of L2 and that cerebral asymmetries were the same for both languages and identical to those of monolinguals. PET (positron emission tomography) and fMRI (functional magnetic resonance imaging) studies find no difference in the activation of the two languages in the basal ganglia (FABBRO 2001). Illes et al. (1999) and Hernandez et al. (2000) used fMRI to investigate brain activation during a naming task and found no evidence that each language was represented in different macroanatomical areas of the brain. In contrast, Kim et al. (1997) reported differential activation of left frontal regions for L1 and L2 for subjects with varying native languages who acquired the second language at a later age ($M = 11.2$ years) but not for childhood learners of various L1 and L2 combinations. However, there were no differences for either group in the left temporal areas. There have been findings concerning different cortical activation depending on word classes (GÓSY 2005).

In summary, neuroimaging studies on differences of activation between first and second language production have so far led to controversial results (cf. DE BLESER et al. 2003, LI 2013a). Evidence both supporting and contradicting the role of age and manner of language acquisition has been found so far.

In the psycholinguistic approach to the study of bilingual speech processing, language fluency has also been taken into account when considering the question of storage. According to Kroll and Stewart's hierarchical model of bilingual memory representation (KROLL and STEWART 1994), less fluent bilinguals appear to have a dual-store, and the more fluent ones a single-store conceptual representation. This model proposes that the conceptual store is connected to both L1 and L2 lexicons. However, the connections between the L1 lexicon and the conceptual store are strong and direct, whereas the connections between the L2 lexicon and the conceptual store are weak. Thus, the subject's L1 is more likely to access the conceptual store directly rather than the subject's L2. Heredia (1996) in his Second Revision (R-2) Hierarchical Model ('date') suggests using the terms MDL (more dominant language) and LDL (less dominant language) instead of L1 and L2, based on the simple fact that in many cases L2 becomes more dominant than the earlier acquired L1. In this way, MDL has a stronger and more direct connection to the conceptual store regardless of whether it is L1 or L2.

As language proficiency increases the connection between the word and its meaning becomes more direct, relying less on a mediating connection through the L1 lexicon. The degree of meaning similarity between the words within a translation pair may ultimately determine the bilingual representational form. The more similar the meanings of the translations, the more likely they are to

be stored compoundly in the mental lexicon. For many words in one language a truly equivalent term does not exist in the other language (DE GROOT 1993). Singleton (1999) claims that the relationship between a given L2 word and a given L1 word in the mental lexicon will vary from individual to individual, depending on how the words have been acquired and how well they are known, and also on the degree to which formal and/or semantic similarity is perceived between the L2 word and the L1 word in question.

Models of speech production distinguishing thought from verbal formulation carry two immediate implications for models of bilingual performance: (i) there must be a mapping between the conceptual representation and the specification of word meanings; (ii) such a mapping might differ between languages because languages differ in terms of how concepts are lexicalized. Macroplanning is language-independent, microplanning is language-specific (GREEN 1993).

5. CROSS-LINGUISTIC INFLUENCES IN INFANT MULTILINGUALISM

Becoming bilingual has a tremendously positive effect on cognitive development (BIALYSTOK 2001, 2012). Children exposed to two or more languages in early childhood must acquire and apply different strategies while acquiring their languages, and this improves brain activity, and impacts not only on the acquisition of a new language but also on any sort of learning (MARIAN and SHOOK, 2012) and mental activity.

In the acquisition process, there is a dynamic interaction between the languages of the bilingual. (LI 2013b). In what follows, I will give examples of cross-linguistic influences from data gathered from a pair of trilingual siblings whose third language acquisition started at ages two and three (for further data see NAVRACSICS 1999). They were English–Persian bilinguals when they started the acquisition of Hungarian in a monolingual Hungarian nursery school. Some findings of other research are also presented.

5.1. Phonetic, phonological influences

Watson (1991) believes that bilinguals, like monolinguals, simplify their phonological processes, but do so cross-linguistically in each language separately. „Any attempt to define patterns or rules in what they do is inevitably hampered by the problem of dominance – the condition of the child being more capable in one language than in the other” (WATSON 1991: 34)

According to Fantini (1985), the developing bilingual has to learn processing skills which are unnecessary for the monolingual. Bilinguals have to recognize

that a sound system is entirely arbitrary, in that it is possible to use more than one to communicate. They must therefore learn to assign similar physical events to different systems of oppositions according to the linguistic context. However, each phonological system is not necessarily acquired in a way analogous to monolingual acquisition. Fantini also finds that one system will dominate the other, so that the child fails to make some oppositions in one language, or at least produces some sounds in a foreign way, due to interference.

From among the allophones of the phonemes /p/, /t/, /k/ it was the aspirated ones that occurred most frequently in the children's Hungarian speech despite the fact that Hungarian has no such aspirations, except for emotional and emphatic expressions. On the other hand, there is aspiration word initially in English and in all positions in Persian.

Aspiration, therefore, must have a cross-linguistic character, and is not limited to the language in which it is appropriate but is also extended to another language or languages.

Studying vowel sound development and considering the results of phoneme discrimination tests we can map some Persian influence since the children tend to pronounce the sound /e:/ as /i:/, which is characteristic of colloquial Persian. This tendency can be observed in their English, too, and they utter words like *Teddy bear* and *get up* as [ti:di beð], [git ʌp]. They also have problems with the quantitative features of the Hungarian sounds. This phenomenon is entirely new for them, since it does not exist in their other two languages. However, these phenomena are observable only for a short period of time until the children become (more or less) stable trilinguals.

5.2. Morphophonology

The biggest typological differences between Hungarian and English are observed at the level of morphology. As a result, morphophonology is exhibited to a greater degree in Hungarian than in English. In English it is mostly exhibited by irregular forms of Past Tense such as *go* – **go* + *ed* – *went*. In Hungarian it plays a greater role since, owing to the agglutinative character of Hungarian, phonetic changes which may not happen within the lexical morpheme might occur at the border of the root morpheme and the grammatical morpheme (e.g. *olyanval*). The main concern here is to show evidence of how linguistic awareness is represented in the children's speech, how they realize the morphophonological questions at the morphophonetic level.

They repeat at the age of four and five the developmental characteristics of hypercorrect forms found among three and four year old Hungarian monolingual children. (for details see Navracsics 1999). This shows that they go through

the same developmental processes as do monolinguals, but a bit later. However, this period lasts for a very short time and there is no evidence of the recurrence of these features later.

Vowel harmony is typical of the Hungarian language but does not exist either in English or in Persian. This means that the vowel sound of the root morpheme determines the vowel sound of the suffix. There were cases when the children could not find the right vowel variant (e.g. *ilyetval*). Another example for their deeper analysis is the following:

<i>hallgas</i>	<i>j</i>	<i>atok</i>	<i>meg</i> (correct: <i>hallgassatok meg</i>),
listen	Imp.	2nd Pers. Plural	prefix (perfective)
<i>megmutas</i>	<i>j</i>	<i>am</i> (correct: <i>megmutassam</i>)	
show	Imp.	1st Pers. Sing.	

The roots are modified according to the morphophonological rules i.e. in *hallgat* ‘listen’ and *mutat* ‘show’ the final *-t* is replaced correctly by a *-s* before the suffix of the Imperative *-j*. This, most probably, comes from the more frequently heard Second Person Singular Imperative *hallgass*, *mutass*. It also means that the most frequently heard form is treated by the children as the base form. The initial phoneme of the suffix should also assimilate with the root-ending *-s*, however, this rule is not employed by the children. Since due to the agglutination, there are more suffixes coming up, the phonological changes should concern them, too. This is what the children ignore, and no matter how perfect whatever they said is, it sounds strange. As for English, it should be mentioned that the girl was 3;5,22 when her mother started to complain about the very same phenomena in the child’s English. She started using *fallen* instead of *fell*, *catched* instead of *caught*. Her brother’s example:

*NAB: The, the *sündisznó* (= hedgehog) went in house, the mouse, mouse runned and the tractor came to cut the grass.

The appearance of analysing skills in a new language may have an influence on the other languages, too. All this implies that both multilingual and monolingual children acquire their languages consciously, i.e. there are a lot of learning elements in the acquisition processes. They discover certain regularities in their languages, build hypotheses, and try to check them, i.e. apply the acquired rules in different contexts. The advantage of multilingual children in this respect is in the duration of time, since the more languages they acquire the better skills they develop in drawing inferences about the languages themselves.

Hungarian monolingual children face this phenomenon at age around three, the trilingual children in the study struggle with it in terms of English at age 4;6 and 3;6, and in terms of Hungarian having spent about two years in Hungary. The whole process is accelerated by their having already had some experience in this respect in their first language(s).

5.3. Syntax

In what follows, we will see how, first, English syntax influenced Hungarian syntax, and vice versa as the Hungarian language command improved.

Pronominal expression of the subject in first person singular is very rare in Hungarian and in Persian, and restricted only to situations where a special emphasis is given to the agent of the action. Otherwise, the subject is expressed by the verbal suffix as shown in the morphological part. The children kept this rule in the majority of cases. However, there are some cases when they cannot judge whether the emphasis should be put on the subject or not. Due to this uncertainty, minor interference of English may be observed in some of their sentences and the personal pronoun 'I' is used incorrectly (*Én most rajzolok naposka*).

Another example of Indo-European influence is the unnecessary use of the copula:

*NAS:	A	képek	<u>vannak</u>	szépek. (4;8,29)
	THE	PICTURES	<u>ARE</u>	NICE.

(correct: A képek szépek.)

The unnecessary use of the article in Hungarian:

*NAS:	<u>Egy</u>	lány	<u>egy</u>	lánnyal	van.
	A	GIRL	A	GIRL + INSTR.	IS.

(correct: Lány lánnyal van.)

The influence of Hungarian on English (zero article):

*NAS:	<i>The</i>	<i>lion</i>	<i>was</i>	<i>girl.</i>
	AZ	OROSZLÁN	VOLT	LÁNY.

The following sentences give evidence of the incorrect use of the plurals or singulars in English due to Hungarian or Persian influence. In Hungarian and Persian the nouns are always in the singular if they are preceded by a definite or an indefinite quantifier (LAMBTON 1967).

There is lots of animal in the, in the állatkert.

All of the tiger is dangerous.

Two, two giraffe is the kony-, in the - (he cannot recall it in English)

Five tiger, tig-tigris? (uncertain) tiger is in the, in the school.

All of the animals was in the (silence).

Two, two ducks is in the udvar.

When the pig was sleepy, lots of babies was born.

5.4. Narratives. Discourse level

The following is a narrative both in English and Hungarian made up by the child:

Clauses	1 st	2 nd	3 rd	4 th	5 th	6 th
English version	A pig came	and broke everything	even the paints.	And even the the the eating.	And also when they make something	they al- also broked.
Hungarian version	Azután jött egy malac	és mindent szétrombolt.	Az az amit	azután meg szétrombolta a festéket is,	az ennivalókat is	meg még amit csináltak is.
Translation of the H. text	Then a pig came	and destroyed everything.	That that which	and then he also destroyed the paint,	the food, too	and all the other things that had been made.

The Hungarian text is better formulated. The word usage is more appropriate e.g. *eating* vs. *food*, *broke* vs. *destroyed*. In the English text there is a faulty pronominal referent *they* in the sixth clause; and the listeners do not know who this pronoun refers to, whereas from the Hungarian text it is obvious that all the other things were destroyed by the pig himself. So both from a lexical and a syntactic or rather discourse point of view the Hungarian text is better than the English one perhaps because of the child's greater experiences in story-telling in this language.

At the discourse level, cognition and maturity determines the abilities. Although very little influence can be shown at this level across the languages, some things are in common in all the narratives told in the two languages: the

concepts, the number of clauses. What the child had in mind was similarly expressed in both languages and the difference between the languages did not intrude upon the construction of the tale.

6. METALINGUISTIC AWARENESS

The importance of conceptual meaning for multilinguals is proved by the following situation: the boy and the interlocutor were talking about animals' names in different languages when the girl entered the room and started teasing the others, putting the emphasis on the concept rather than on the lexemes in different languages.

- *NAS: Miről beszéltek, nem meséltek?
WHAT ARE YOU TALKING ABOUT? AREN'T YOU TELL-
ING TALES?
- *Int.: Hogy hogy vannak az állatok perzsául, azon gondolkodunk,
például a kutya, az hogy van, Nasim, nem tudod?
WE WANT TO FIND OUT WHAT THESE ANIMALS ARE
CALLED IN PERSIAN. FOR EXAMPLE, WHAT IS 'DOG'
CALLED, DO YOU KNOW?
- *NAB: *Dog.*
- *Int.: Igen?
REALLY?
- *NAS: Kutya az kutya.
DOG IS DOG.
- *NAB: Pherzsául?
IN PERSIAN?
- *Int.: És a macska?
AND THE CAT?
- *NAS: A macska is macska, most mondtad, hogy macska.
THE CAT IS 'CAT' YOU HAVE JUST SAID 'CAT'.

At the lexical level it is quite easy for the children to hop across the languages; they enjoy that kind of a game. Their mother introduced this game when they started acquiring Hungarian so that it would be easier for them to maintain the previously learned languages.

They can tell what they know in the different languages:

- *Int.: Perzsául tudsz valamit mondani, Nabil?
CAN YOU SAY SOMETHING IN PERSIAN?

- *NAB: Perzsául csak számolni.
I CAN ONLY COUNT.
- %act: Nabil counts to 10 in Persian.
- *Int.: Lefordítod nekem, angolul hogy van?
CAN YOU TRANSLATE IT INTO ENGLISH?
- *NAB: *One, two, three, four, five, six, seven, eight, nine, ten.*
- *Int.: Hogy köszönünk perzsául?
AND HOW DO WE GREET EACH OTHER IN PERSIAN?
- *NAB: Köszöntheni? Anya nem mondta ezt.
GREET? MUMMY DIDN'T SAY THAT.

7. CONCLUSIONS

The children's multilingual competence has changed tremendously since the onset of becoming trilingual¹. What we could see in the examples shows how much effort is needed in order to maintain and develop all the three languages in early childhood. It is mainly the responsibility of the parents to develop and maintain the languages. Once they start neglecting one of the languages, the children will lose it.

It should be admitted that in spite of the relatively little exposure to Persian, this language is considered to be as important for them as either of the other two. This is the language of emotions, prayers; this is the means of subconscious nurturing. The languages are distributed according to their functions. English is the family language, Persian is for the emotions and Hungarian is for the friends and social ties.

This tremendous change can be manifested in the way they treat their languages, their multilingual awareness. It is absolutely natural for them that the world abounds in languages and they want to know as many of them as they have heard of so far (in addition to their three languages they are also interested in Russian and German). They love playing with their languages. They love

¹ Now they are 21 and 20 years old. They studied in a Hungarian-English dual language school where they learnt German as well. Now the girl is a psychology student at the University of Alberta, Canada where she has learnt Spanish with such success that she was offered to pick up Spanish language and culture as a major. She does not remember any difficulties with learning additional languages, what is more, she could feel the advantage compared to her monolingual peers. She also experiences much greater cultural flexibility and tolerance towards other cultures and nations. She claims this is due to her having a different cultural and religious background in the society where she grew up from her early childhood. They are both fluent in all skills both in oral and written forms of their languages.

vocabulary games and they are not against telling the same things in different languages, if they are asked to.

They have acquired metalinguistic awareness and treat their languages with a deeper analysis than their monolingual peers do. This can be proved through their internalisations of grammatical rules and lexical items. Although there is some evidence of cross-linguistic influences in their speech, they may have advantages over monolinguals by possessing more than one language. Once they need to communicate with two or more languages and make constant decisions on what and where and how to say certain things, they become more tolerant, more flexible people with the ability of making inferences, and coming to conclusions more easily than monolinguals can. Infant bilingualism results in the acceleration of metalinguistic development and in better analytical skills. These skills have a crucial importance in the processes of the acquisition of writing and reading (conceptualization, decoding, concentration, etc.).

In summary, the acquisition of two or more languages in early childhood does not have a negative effect on the development of the person if the appropriate conditions are ensured (BIALYSTOK 2007). The acquisition of different linguistic forms and structures requires greater cognitive effort, but children can overcome the difficulties. The command of two or more languages gives a deeper insight into other cultures as well, and increases cultural tolerance. However, in subtractive bilingual situations the self-confidence of the child might decrease, the socio-emotional development might decline, which may result in poorer verbal abilities, too.

It is our common responsibility to provide for children ideal situations to successfully become bilingual.

REFERENCES

- BIALYSTOK, E. 2001. *Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition*. Cambridge: Canbidge University Press.
- BIALYSTOK, E. 2007. Cognitive Effects of Bilingualism: How Linguistic Experience Leads to Cognitive Change. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. 10/3. 210–223.
- BIALYSTOK, E. and BARAC, R. 2013. Cognitive Effects. In: Grosjean, F. and Li, P. *The Psycholinguistics of Bilingualism*. Wiley–Blackwell. 192–212.
- BLOOMFIELD, L. 1933. *Language*. Holt Rinehart and Winston, New York.
- CHEE, M. W. L., TAN, E. W. L., and THIEL, T. 1999. Mandarin and English single word processing studied with functional magnetic resonance imaging. *The Journal of Neuroscience*. 19. 3050–3056.
- De BLESER, R., DUPONT, P., POSTLER, J., BORMANS, G., SPEELMAN, D., MORTELMANS, L. and DEBROCK, M. 2003. The organization of the bilingual lexicon: a PET study. *Journal of Neurolinguistics* 16. 439–456.

- De GROOT, A. 1993 Word-Type Effects in Bilingual Processing Tasks: Support for a Mixed-Representational System. In: Schreuder és Weltens (eds) *The Bilingual Lexicon*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 27–53.
- De HOUWER, A. 1990. *The Acquisition of Two Languages from Birth: a case study*. CUP, Cambridge
- DEUCHAR, M. and QUAY, S. 2000. *Bilingual Acquisition*. OUP, Oxford
- DIEBOLD, A. R. 1961. Incipient bilingualism. In: *Language* XXXVII. 97–112.
- FABBRO, F. 1999. *The neurolinguistics of bilingualism*. Psychology Press, Hove
- FABBRO, F. 2000. Introduction to language and cerebellum. *Journal of Neurolinguistics*. 13, 83–94.
- FABBRO, F. 2001. The bilingual brain: cerebral representation of languages. *Brain and Language*. 79, 211–222.
- FABBRO, F. and PARADIS, M. 1995. Differential impairments in four multilingual patients with subcortical lesions. In M. Paradis (ed.) *Aspects of bilingual aphasia*. Pergamon Press, Oxford. 139–176.
- FANTINI, A. E. 1985. *Language acquisition of a bilingual child: a sociolinguistic perspective (to age ten)*. Multilingual Matters, Clevedon
- GÓSY Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Osiris, Budapest
- GREEN, D. W. 1993. Towards a Model of L2 Comprehension and Production. In: Schreuder, R. and Weltens, B. (eds.) *The Bilingual Lexicon*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia. 249–279.
- GROSJEAN, F. 1992. Another View of Bilingualism. In: Harris, R. (ed.) *Cognitive Processing in Bilinguals*. Elsevier Science Publishers, Amsterdam. 51–62.
- GROSJEAN, F. 1998. “Studying bilinguals: Methodological and conceptual issues”. *Bilingualism: Language and Cognition*. 1. 131–149.
- GROSJEAN, F. 2008. *Studying Bilinguals*. OUP, Oxford
- HAUGEN, E. 1987. *Blessings of Babel (Bilingualism and language planning)*. Mouton, The Hague
- HERNANDEZ, A. E., MARTINEZ, A. and KOHNERT, K. 2000. In search of the language switch: An fMRI study of picture naming in Spanish-English bilinguals. *Brain and Language*. 73, 421–431.
- HEREDIA, R. R. 1996. Bilingual Memory: A Re-Revised Version of the Hierarchical Model of Bilingual Memory. CRL Newsletter. Vol. 10, No. 3. <http://crl.ucsd.edu/newsletter/10-3/>.
- ILLES, J., FRANCIS, W. S., DESMOND, J. E., GABRIELI, J. D. E., GLOVER, G. H., POLDRACK, R., LEES, C. J. and WAGNER, A. D. 1999. Convergent cortical representation of semantic processing in bilinguals. *Brain and Language*. 70. 347–363.
- KIM, K. H., RELKIN, N. R., LEE, K. M. and HIRSCH, J. 1997. Distinct cortical areas associated with native and second languages. *Nature*. 388. 171–174.
- KROLL, J. F. and STEWART, E. 1994. Category interference in translation and picture naming: Evidence for asymmetric connections between bilingual memory representations. *Journal of Memory and Language*. 33, 149–174.
- LAMB, S. 1999. *Pathways of the Brain*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia
- LAMBTON, A. K. S. 1967. *Persian Grammar*. CUP, Cambridge
- LEOPOLD, W. 1939, 1947, 1949^A, 1949^B. *Speech Development of a Bilingual Child: a linguist's record, I Vocabulary growth in the first two years; II Sound learning in the first two years, III Grammar and general problems in the first two years, IV Diary from age two*. Northwestern University Press, Evanston

- LI, P. 2013a. Neurolinguistic and Neurocomputational Models. = Grosjean, F. and Li, P. *The Psycholinguistics of Bilingualism*. Wiley–Blackwell. 214–238.
- LI, P. 2013b. Successive Language Acquisition. = Grosjean, F. and Li, P. *The Psycholinguistics of Bilingualism*. Wiley–Blackwell. 145–167.
- MARIAN, V. and SHOOK, A. (2012) The Cognitive Benefits of Being Bilingual. *Cerebrum*. The Dana Foundation. <http://dana.org/news/cerebrum/detail.aspx?id=39638>
- NAVRACSICS Judit 1999. *A kétnyelvű gyermek*. Corvina, Budapest
- PARADIS, M. 1989. Bilingual and polyglot aphasia. Boller, F. és Grafman, J. (eds) *Handbook of Neuropsychology*. Vol. 2. Elsevier, Amsterdam. 117–140.
- PARADIS, M. 2001. Bilingual and polyglot aphasia. = R. S. Berndt (ed.) *Handbook of neuropsychology* (2nd edition). Elsevier, Oxford. 69–91.
- RONJAT, J. 1913. *Le développement du langage observé, chez un enfant bilingue*. Champion, Paris
- SINGLETON, D. 1999. *Exploring the Second Language Mental Lexicon*. CUP, Cambridge
- ULLMAN, M. T. 2001. The neural basis of lexicon and grammar in first and second language: the declarative/procedural model. *Bilingualism: Language and Cognition* 4 (1), CUP, Cambridge. 105–122.
- WATSON, I. 1991. Phonological Processing in two languages. In: Bialystok, E. (szerk.) *Language processing in bilingual children*. CUP, Cambridge. 25–48.
- WEBER-FOX, C. M. and NEVILLE, H. J. 1997. Maturational constraints on functional specializations for language processing: ERP and behavioral evidence in bilingual speakers. *Journal of Cognitive Neuroscience*. 8. 231–256.

A gyermekkori két- és többnyelvűség kognitív előnyei

A gyermekkori kétnyelvűséget egy évszázaddal ezelőtt még károsnak tartották. Attól tartottak, hogy a két nyelv egyidejű elsajátítása hátráltatja a gyermek mentális fejlődését, megzavarja személyiségének kialakulását, nyelvileg hátrányos helyzetet alakít ki. Mindez annak az eredménye, hogy az egynyelvűségből mint normából indultak ki, és a kétnyelvűeket folyamatosan az egynyelvűekkel hasonlították össze. Az elmúlt száz, de különösen húsz év kutatási eredményei alaposan megváltoztatták a gyermekkori kétnyelvűséggel kapcsolatos nézeteket. Mára már tudjuk, hogy a második nyelvelsajátítás megváltoztatja a szűrkeállomány sűrűségét, és minél előbb kezdődik, annál több előnnyel jár.

Ha az egyén gyermekkorában több nyelvnek van kitéve, a nyelvelsajátítási folyamata lényegesen bonyolultabb, mint az egynyelvű gyermeké. A gyermek metanyelvi és többnyelvű tudatosságának egészen korai kialakulását és fejlődését elősegíti az, hogy nemcsak egy nyelv rendszerében kell eligazodnia, hanem két vagy több rendszer szabályait kell elsajátítania, és azokat a megfelelő helyzetben a megfelelő emberekkel való kommunikációban alkalmaznia.

A kétnyelvű mentális lexikon kialakulásakor különböző tárolási és működési mechanizmusokat feltételezünk, egy azonban biztos: a gyermek agyában két vagy több nyelv van jelen, és ezek közül egy sem szorítható akaratlagosan küszöb alá.

Így a két (vagy több) nyelv állandóan hat egymásra, ami sokszor – az egynyelvűek megítélése szerint – furcsaságot eredményezhet kommunikációjukban.

Egy longitudinális vizsgálat eredményeinek bemutatásával igazoljuk, mennyire bonyolult a gyermekkori többnyelvűség kialakulása, mekkora mentális erőfeszítéseket kell tenni, hogy minden nyelvben, minden nyelvi szinten, a nyelvnek megfelelően a helyére kerüljenek a szabályok, a szavak, a hangok. Egy kétnyelvű testvérpár magyar mint harmadik nyelvelsajátítását elemezzük a különböző nyelvi szinteken, azonban a vizsgálat számos esetben ráébresztett minket arra, hogy a nyelvek egymásra hatását nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Az eredmények ismertetése és a példák sora talán elég bizonyíték arra, hogy a gyermekkori többnyelvűségben a gyermeknek lényegesen több és bonyolultabb folyamatokat kell feldolgoznia és kontrollálnia, ami nem hagy kétséget afelől, hogy az agyi struktúrák másként alakulnak, mint az egynyelvűeknél. Ennek óriási jelentősége van bármilyen későbbi (és nem csak nyelv-) tanulási folyamatban.

Revised: November 3, 2012

Accepted: January 17, 2013

Máté Emese

∴ Szakosított Óvóképző Főiskola, Szabadka
∴ turulemese12@gmail.com

A WALDORF-ISKOLA

Waldorf Education

Az emberi fejlődés menetének létezik egy olyan archetípusa, mely integrálja a fizikai, a lelki és a szellemi fejlődést. A Waldorf-tanterv erre az archetipikus fejlődésre épülő folyamat, mely a gyermeket a mindenkori érettségének megfelelő kihívások elé állítja. Az emberi lény természetét holisztikus megértéssel közelíti meg. Segíti a gyermeket, hogy a benne működő természetes erőket szabadon tudja fejleszteni: érzékelésben, utánpótlásban, játékban és egyéb tevékenységekben. Nem szabályokat és tilalmakat akar megvalósítani, hanem a gyerekek és a felnőttek művészi erőikkel áthatott együttélését.

Kulcsszavak: emberi fejlődési folyamat archetípusa, fizikai-lelki-szellemi fejlődés integrálása, a gyermek érettségének megfelelő kihívások, az egész életen át ható belső igényből fakadó tudatos önépítés felszabadítása

Az emberiség fejlődése során a dominánssá vált materialista világimpulzus önnön lelki és szellemi összetevőit meg nem élve, az emberre is pusztán matériumként tekint, lelki és szellemi szerves összetevői nélkül. A XIX. századtól napjainkig egyre erősödő materialista szemléletű állami szinten működő apparátusok kollektívizáló, globalizáló törekvései félreállítják az egyéniséget, a jelentősebb egyetemes emberi öntudatra ébredést – összegzi gyakorlati tapasztalatait Jakob Streit, a svájci népiskola tanítója. Törvényszerűen megfigyelhető, ha egyfajta világnézet túlsúlyba kerül, megjelennek az ellensúlyozó szemléletek. A XIX. század végétől napjainkig egyre több egyénközpontú nevelési és oktatási mód van folyamatosan jelen, néhányat felsorolok a teljesség igénye nélkül: Maria Montessori (Olaszország, Chiaravalle, 1870. augusztus 31.–Noordwijik am Zee, Hollandia, 1952. május 6.), Célestin Freinet (Gars, Provence, 1896. január 15.–Vence, 1966. október 8.), Carl Ransom Rogers (Chicago, 1902. január 8.–San Diego, 1987. február 4.), Waldorf-pedagógia (az első Waldorf-iskola 1919. szeptember 7-én tartotta ünnepélyes megnyitóját Stuttgartban). Valamennyiükben közös, hogy pszichológiai, orvosi megfigyeléseiket ötvözték a pedagógiával és egyénközpontú oktatási és nevelési programokat hoztak létre, melyek közel száz éve működnek folyamatosan.

E nevelési és oktatási programok elsődleges célja, hogy a gondolkozásmódunk középpontjába helyezze a teljes egy-éniséget (testi, lelki és szellemi szint) felölelő nevelést, oktatást, tanítást; a természetes étellel összehangolt egyetemes és örök érvényű tanítások jelenlétét, megélését és a tanulva tanítás/tanítva tanulás nemesítő folytonosságát az oktató részéről. A tanulmány hozzá kíván segíteni a ma alternatívként ismert programok alapjainak értelmezéséhez, amire a különböző módszerek ráépülnek. A három kulcsfogalom – mely a teljes tanulmány szellemi gerincét képezi – az anyag, a lélek és a szellemiség szintjén is megvilágításba kerül a magyar nyelv értelmező lelkülete és szellemisége révén.

EGY-ÉN KÖZPONTÚ NEVELÉS A BELSŐ VILÁGKÉPRE ÉPÜLVE

Az egy-én magában rejtí az egy szógyököket, mely szerves összefüggést tár fel az emberi egység és az egyetemesség, a mikro- és a makrokozmosz között. Így könnyen közérthetővé válik, hogy az ember fejlődése, nevelése nem elszigetelt, különálló folyamat. A gyök minimális szótári egységként, ragok, képzők, jelek nélkül nemcsak saját hangtani és jelentésbeli önazonossága válik hangsúlyozottá, hanem láttatja az egészet, a lényeket, s ebből tér ki a részekre. A magyar nyelv egyedi sajátossága a lényegláttatás. Czuczor Gergely és Fogarasi János *A magyar nyelv szótárával* a magyar nyelv értelmező lelkületét tárja elénk az egy szógyök kapcsán: „Az Egy ösképe a Mindenség. Egy összességet tesznek, mi csonkítva, vagy valamely alkotó részétől megfosztva nincs, mi részekre föl nem osztatott. Emberi egyénnél a test, a lélek, a szellem egysége.” Ember és anyanyelve között él a szerves összefüggés, anyag-lélek és szellemisége szintjén összefonódtak. Anyanyelvünk mély lelkiséget tükröz, és szellemi vetülettel is rendelkezik. Mindkettőnek van irodalma és kutatója a múltunkban és a jelenünkben. A magyar nyelv lelkületével – Czuczor és Fogarasi kutatásaira építve – a kortárs Bolyai János és a mi kortársunk, Czákó Gábor is foglalkozik. A közel 15 000 oldalas magyar nyelvről szóló feldolgozás alatt lévő Bolyai kézírathagyaték – a Bolyai Pedagógiai Alapítvány gondozásában –, bizonyára többértű összevetnivalót kínál, az első magyar nyelvrégész Czákó Gábor felfedezéseivel. Czákó a Czuczor–Fogarasi-szótárra alapozva végezte első magyar nyelvrégész-ként kutatásait és *Az Eredeti magyar nyelvtan*, valamint a *Beavatás a magyar észjárásba* címmel tette közzé. A magyar nyelv lényeglátását, lelkiségét a hangok jelentéshajlamától, a gyökökön és a toldalékokon át a mondatokig fedi fel, szemléltetve anyanyelvünk észjárását. Az egyik fejezet címében is viseli a lélek szót: *A magyar nyelv lelkéről*.

A magyar nyelv szellemiségének feledésbe merülő tudatára korunkban Szőke Lajos határfizikus emlékeztet. *Az égi eredetű ABC* című könyvében az eredeti

írásmódunk, a rovásírás hangperdületének szellemi térben kivetülő rajzolatát teszi közzé, és hasonlítja össze az ősnyelvekével. Marosfalvi Imre harmincévi zenepedagógiai munkásságának folytatásaként a beszédhangok kiejtése és az eredendő hangrezgés viszonyításában szellemiséget is magában foglaló személyiségfejlődési állapotrajzolatra mutat rá.

Minden kutató munkásságában közös, hogy az egyénekre, a nyelvre, az írásra, a zenei hangokra egységes egésként tekint, fizikai, lelkületi és szellemi vetületében. E hármasság azért ilyen hangsúlyozott, hogy öntudatunkba éltes-sük az öröktől fogva meglévő, bennünket alkotó hármasságot, azaz az egység-szemléletet. Czuczor–Fogarasi értelmezésében az egyéniség szógyökét az egy alkotja, ugyanúgy mint az egyetemességét. Tehát mindkét fogalom szógyöke az egyből ered. Az egy minden rész harmonikus összehangolt együttléte, a felbom-lás, a részekre szakadás előtti teljes egység állapotát fejezi ki. Az egy szógyök révén a magyar nyelv értelmező és teremtő ereje kifejezi, hogy az egyénközpon-tú oktatás és nevelés során a teljes egységgel teremtek kapcsolatot, a test-lélek-szellemiség egységét segítem kibontakoztatni az öröktől létező egyetemesség szerves rendjével összhangban. A nevelőnek, az oktatónak olyan segítő szerepe van, mint a kertésznek: a magtudásba nem avatkozhat be, csupán segítheti fejlő-dését. A Waldorf-pedagógia támogatja a gyermeket abban, hogy a világ megis-merésére felébredt vágyát megőrizze és szabadon, benső hangjára épülve fejlőd-hessen. A szabad nevelődés az emberi lény legbensőbb magjában lévő világkép szabad kibontakozását jelenti, azét a belső világképét, ami mások, de még saját maga számára is sokáig ismeretlen. Az embert teljes mértékben segíti öntudatra ébredésében, a világ és a többi ember megismerésében, tudatosítja az egyéni szabadfejlődéssel járó felelősségvállalást. Segíti az embert egyéni erőinek mind teljesebb kifejtésére a világ és az embertársai javára. A tanulóikat saját képes-ségeik szerint terhelik, s nem kell egy központilag meghatározott átlag alapján teljesíteniük. A tanár folyamatos személyre szóló jellemzés révén ösztönzi fej-lődésében a diákokat.

Rudolf Steiner értelmezésében az élet valósága nemcsak azt foglalja magá-ban, ami szemmel látható, hanem rejtett mélységeiben egy eljövendő állapotot is hordoz, mint ahogy a magban benne aluszik az új élet. Így minden gyereket mint a „jövő csíráját” lehet szemlélni, aki az őt nevelő egyént arra indítja, hogy új képességeket fejlesszen ki magában: tanulja meg a jövő jeleit minden jelen-ségében, minden gyerekben felfedezni, megismerni, ápolni.

A kisgyerek érzékleteiben él. Minden, ami a környezetében történik, akarva-akaratlanul hatást fejt ki rá. A látás, hallás, tapintás, ízlelés, szaglás benyomásai töltik ki belső világát, ezek irányítják és vezetik tapasztaló, megismerő tevé-kenységében a többi érzéklettel együtt, mint például a nagy fontosságú egyen-súly-érzékelés, vagy a saját mozgásokat visszajelző kinezetikus érzékelések.

A gyermek azonban nemcsak a fizikai világot érzékeli, hanem a pszichikus világot is. Ezen belül elsősorban a számára fontos másik embert – az anyát, apát, testvéreket, majd nevelőit, oktatóit – jelenti. Embertársai pszichikus állapotát, realitását nemcsak kommunikatív és metakommunikatív jelzésekben fogja fel, hanem közvetlenül is. Ha nem is tudatosan, de átél olyan gondolatokat és érzelmeket, melyeket a környezetében élő, számára fontos személyek gondolnak és éreznek. Az első években még nagyon közel áll egymáshoz a testi és a lelki fejlődés, és így számos kölcsönhatás figyelhető meg. Ha szeretet, figyelem, öröm, pozitív érzés és gondolat veszi körül a gyermeket, akkor rendkívül kedvezően hat érdeklődésére, az érzékelése intenzitására. Egy inger gazdag, sok érzékszervet igénybe vevő környezet előhívja a gyermek belső aktivitását, erősíti a tevékenységekben, mozgásban is megnyilvánuló testi intelligenciáját.

Mit is jelent ez a gyakorlati életben, az oktatás terén? *A magyar Waldorf-iskolák kerettanterve* szolgáljon szemléltetesként, mely a magfejlődést, az egyén testi-lelki-szellemi szabad kibontakozását segíti az egyetemes emberi fejlődés archetípus sajátosságaival összehangoltan. Ezekre az alapokra építve a tanulmány további részében szakirodalmon, személyes megfigyeléseken, kerekasztal-beszélgetéseken alapuló szaktanulmány következik a Waldorf-módszerrel kapcsolatban. A szabadkai Óvóképző és Edző Szakfőiskola baráti kapcsolatokat ápol a szegedi Szabad Waldorf Óvodával és Iskolával. Veselin Bunčić igazgató a hallgatók részére engedélyezte a szakmai gyakorlatot, így év közben több alkalommal több napot töltöttünk el. Egri Ágnes igazgatónő, Ökrösné Forró Mária óvónő, Gubányi Eszter tanítónő, Fabulya Edit főkoordinátor és a kollektív örömmel és szeretettel segítették munkánkat. Az együttműködés kölcsönös. A szabadkai főiskola szervezésében az V. Nemzetközi Oktatási és Sport Horizontok konferencián, melynek társszervezője a Naša radost Iskoláskor Előtti Intézmény volt, Kopasz Éva óvónő példás házigazdaként teret adott az előadásnak és a bemutató foglalkozásnak.

AZ EMBERI FEJLŐDÉS ARCHETÍPUSÁVAL ÖSSZEHANGOLT WALDORF-PEDAGÓGIA

Rudolf Steiner egy olyan nevelői gondolkodást és nevelői tartást indított útjára, amely az ember testi-lelki-szellemi fejlődés archetípusával összehangban dolgozta ki a fejlődési jellegzetességeket, és erre építi a célokat és a célkitűzéseket. A gyermek fejlődési jellegzetességét, a belülről nyíló egységképet tekinti kiindulópontnak, mely szervessen összehangban van az egyetemességgel. E kibontakozás szabad természetes fejlődésmenetét segíti, érzékeltetve a valós és változó értékrendek közötti különbséget, felszabadítva az egész életen át tartó örömteljes belső igényből fakadó tudatos önépítést. Célként összefoglalható,

hogy a szocializálódáson túl, a folytonos érésben lévő ember önmaga lelki és szellemi fejlődését, finomodását mély örömteljes békével inspirálja. „Ez az oktatás- és neveléstudomány teljesen az ember megismerésére épül, olyan emberismeretre, amely az egész emberre kiterjed” (STEINER 1990: 10).

Steiner emberképe nem előzmény nélküli, mondhatnánk öröktől fogva létező emberkép. Az egység korában az emberek ezt természetükből fakadóan élték. Amint jelentkezett és fokozódott a részekre szabdaltság, a feledésbe merüléstől az írástudók mentették tovább. Pitagorasz filozófiai és matematikai módszertanának szintúgy az egységkép képezte az alapját. Az ember mikrokozmoszként szerves kapcsolata révén ismeri a makrokozmoszt, s így már egy hétéves gyermek is ügyesen kikérdezhető a bölcséleti dolgok felől. Az 1600-as években megjelent az igény, hogy az oktató és nevelő hivatásnak az emberi egységkép legyen az alapja a tudomány szintjén is. Comenius az Európa-hírű cseh pedagógus *Didactica magna* című alapművében így határozza meg az egységes emberképet: „A filozófusok az embert mikrokozmosznak, kicsinyített világnak nevezték el, amely összesűrítve mindent felölel, ami csak szélteiben-hosszában a nagy világban (makrokozmosz) kiterjedten látható. Egyebütt bizonyítom ennek igazságát. Annak a csecsemőnek lelke, aki most látta meg a napvilágot, legjobban maghoz vagy palántához hasonlítható; jóllehet ebben a növénynek vagy fának az alakja még nem bontakozott ki, lényegében mégis benne van a növény, illetőleg fa, amint ez láthatóvá válik, mihelyt a földbe vetett mag gyökeret bocsát alá és ágakat terjeszt ki maga köré. Ezek a veleszületett erő folytán ágakba és lombokba szökellnek, levelekkel borítva, virágokkal, gyümölcsökkel ékesen. Tehát az emberbe semmi sem vihető be kívülről, hanem csupán arra van szükség, hogy feltárjuk és továbbfejlesszük azokat a sajátosságokat, amelyek kifejeletlen állapotban vannak jelen benne, és szükséges, hogy rávilágítsunk mindegyik lényegére” (COMENIUS 1992: 55). Comenius a magyar művelődés történetében is jelentős szerepet töltött be. 1629-től Bethlen Gábor meghívására gyulafehérvári iskolában tanított, 1650-től 1654-ig Lórántffy Zsuzsanna meghívására pedig Sárospatakon. Patakon írta meg az *Orbis Pictus*, a *Schola ludus* és az európai pedagógiatörténetet meghatározó művet, *A Panszofikus iskola tervzetét*. E művében is külön foglalkozik az egyén mint egység test-lélek-szellemiség meghatározásával. Ha bármelyiket elhanyagoljuk az oktatás során, egyensúlytalanság áll be egyéniségünk terén: elménk tévelyeg, erőnk pazarlódik, és híján vagyunk szüntelen az egyetemes tudásnak, ami a gyakorlat terén reményeink megghiúsulásával jár. A tanítás a világ természetét követően egységközpontú, és az emberi egyed nevelése és oktatása terén is az egység képződjön le. Az anyagi, testi sík önmagunk és a bennünket körülvevő világ megismerésére, a lelki sík önmagunk felett való uralkodni tudás kialakítására, a szellemi sík a teremtoi egyetemesség felé való törekvésre összpontosuljon. Comenius személyében a

gyermekközpontú gondolkodás kezdőpontját, az iskola szeretetre méltó helyévé való átférfmálásának kezdetét látjuk. A *Didactica magná*ban az iskolaépületet az emberiesség műhelyeként, az örömmel végzett munka színtereként írja le: „Legyen az iskola kellemes hely, és hozzon a szemnek kívülről-belülről gyönyörűséget. Az iskola belülről világos legyen, tiszta, mindenütt képekkel díszítve, legyenek ezek akár jeles férfiak képmásai vagy földrajzi ábrázolások vagy történelmi emlékek, akár valamely díszítések, kívülről pedig tartozzék az iskolához nem csupán szaladgálásra és játékra szolgáló térség, hanem valamelyes kert, ahova időnként bebocsátjuk őket, hogy szemük legeljen a fák, virágok, füvek szemléletében. Ha így rendezzük el a dolgokat, nem jelent kevesebb örömet iskolába járni, mint ahogy a vásárba szokás, ahol mindig azt remélik, hogy valami újat fognak látni és hallani” (COMENIUS 1992: 134–135).

Szemléletmódjuk között jelen van a párhuzam:

„Az embereket az élet számára kell tanítani” (Comenius).

„Az iskola előkészítő az élet nagy iskolájára” (Steiner).

„Az iskola helyes rendjét a természettől kell kölcsönöznünk, s ez olyan legyen, hogy semmi akadály sem tartóztassa fel. Azt a rendet, amelyről óhajtuk, hogy a mesterség számára egyetemleges eszméje legyen mindannak, amit tanítanak és tanulnak; azt a rendet nem lehet máshonnan kölcsönözni, mint a természet tanításaiból” (Comenius).

„Korunkban szellemi életet is élünk, de olyan szellemi életet, amely a régi korokból származik és hagyományként maradt ránk. Organizmusunk lelkileg-szellemileg összhangolt rendben él a természettel, ezért olyan embereket kell adnunk a gyakorlati élet, a szociális társadalom számára, akiket az egyetemes szellemire alapozott cselekvés szerint nevelünk” (Steiner).

Szinte az ókori filozófusok eszméit is idézhetnénk párhuzamként, az alap-gondolatok megegyezők: a teljes egyénre (test-lélek-szellemiség) és életre kiterjedő oktató és nevelő tevékenység természetközpontú és az emberi fejlődés archetípusaival összhangolt. Ily módon a teljes életen át tartó tudatos önnevelés megalapozódik, melynek célja, hogy az iskolai tanulmányok befejezését követően az életet milyen minőségben élik egyénként, családjukkal, közösségükkel és alkotó tevékenységük során milyen minőségében éltetik. A Waldorf-iskolák európai szinten kísérik tanítványaik életpályáját, és van visszajelzésük az élet különböző területeiről: Milyen a (gyermek)betegségek aránya a más módszerrel nevelődő kortársakéval összhasonlítva; Milyen arányban élnek kiegyensúlyozott családi életet az iskolából kikerült ifjak? Mekkora az esetleges válások aránya? Milyen arányban találják meg számításaikat munkájuk, életpályájuk során? Hogyan állják meg helyüket a foglalkozási váltások során? Az élet- és sorsfordulókat hogyan viselik? A visszajelzésekkel igazolódik a Waldorf-pedagógia alapcélkitűzése: „Az iskolában tulajdonképpen nem azért kell tanulnunk, hogy

ismereteket szerezzünk, hanem azért, hogy mindig tanulhassunk az életről” (STEINER 2007:19). Ez az alap gondolat indította útjára a Waldorf-iskolát. Emil Molt, a Waldorf Astoria gyár gyakorlatias igazgatója a munkások gyermekei részére 1919-ben iskolát alapított. Rendszeres hallgatója volt 1906-tól Rudolf Steiner előadásainak, és felkérte őt, hogy állítsa össze a pedagógiai programot, szervezze meg az oktatást, és legyen a vezetője. Mindenki számára nyitott volt a tizenkét évfolyamos egységes nép- és felsőbb iskola. Németországban csak a nemzetszocialista rendszer idején szünetelt, 1945 után pedig az egész világon alkalmazott pedagógiai módszerre vált. Magyarországon 1926-ban Nagyné Göllner Mária nyitott Waldorf-iskolát gróf Klebersberg Kunó vallás- és kultusz-minisztersége idején, s ma huszonöt Waldorf-iskola és negyven Waldorf-óvoda fogadja a gyerekeket. A Romániai Waldorf Szövetség huszonhárom egyesületet foglal magába román és magyar tannyelven egyaránt. Szerbiában viszont még nem jelentkezett a Waldorf-pedagógia iránti igény.

EGYÉNI FEJLŐDÉSI JELLEGZETESSÉGRE ÉPÜLŐ PEDAGÓGIAI CÉLKITŰZÉSEK HETES ÉS ÉVES ÉVKÖRBEN

Az emberi fejlődés menetének létezik egy olyan archetípusa, mely integrálja a fizikai, a lelki és a szellemi fejlődést. A Waldorf-tanterv erre az archetipikus fejlődésre épülő folyamat, mely a gyermeket a mindenkori érettségének megfelelő kihívások elé állítja. Az emberi lény természetét holisztikus megértéssel közelíti meg. Hangsúlyozottan figyel az egyéniség fejlődésére és a szocializálódásra.

Az egyéniség fejlődési íve nem egyenletes, hanem különböző átmenetek szakaszolják. Az átmenetek során, ami az egyéniségfejlődés során gátolva volt, átszakad. Erre az időszakra az instabilitás, a frusztráció, a szorongás, a tanulási nehézség, a viselkedési zavar jellemző. Az egyéniség akkor mutatkozik meg a legtisztábban, ha összevetjük a jól ismert archetípus jellemzőivel. Az archetípus visszajelzi, hogy miként integrálódik szervesen az Én a fejlődés egy adott szakaszán belül. A fejlődés folyamatában helye van az ellenállásoknak, mert ösztönzőleg hatnak és megfelelően kezelve a tudatosságot, a fejlődőképességet serkenti.

Szociális célkitűzésként szerepel, hogy a társadalommal együttműködő egyént neveljen. Az osztály különböző képességű tanulói csoportokból állnak. A gyermekek együtt és egymástól is tanulnak. A tanulási folyamat egyensúlyban tartja a különböző tanulási formákat: a közvetlen tapasztalatot, a szociális interakciókat, a beszélgetéseket, egymás meghallgatását, a csoportmunkákat.

A gyermek aszerint fejlődik lelkileg, amit lelkében már át tud élni. Az oktató részéről folyamatos intuitív képesség szükségeltetik: „A gyermek lényét minden egyes évben minden egyes héten saját lelkünkben kell elevenen átélnünk, ez legyen a nevelés szellemi alapja” (STEINER 2007:18).

Minden egyes gyermekben megnyilvánul a sokrétű emberi természet, melyet az óvónő, tanító tisztelettel tanulmányoz. Nemcsak a szóbeli, hanem a nonverbális kommunikáció sokrétű árnyalatait is folyamatosan figyeli: a test jelzéseit és hőháztartását, az egészség-betegség jeleit, a lelkiállapotok megnyilvánulásait, valamint a tudati fejlődés meg tapasztalható mozzanatait is. Az ismeretszerzés elsődleges forrása az óvodában és az első osztálytól kezdődően a belső átélésen alapuló valódi, gyakorlati tapasztalatszerzés. A tananyag életkorra szabott, ezért az ismeretátadáson túl szervesen szolgálja a gyermek lelki fejlődését. A tantárgyi struktúra a gyermek akaratát, érzésvilágát és gondolkodását egyaránt fejleszti. Az intellektuális kiegyensúlyozott arányban áll a gyakorlatival.

A Waldorf-pedagógia gyermekközpontú pedagógiaként az egyéni képességek és a tehetség teljes kibontakozását az egyénnek szentelt teljes figyelemmel éri el. Pedagógiai programját Rudolf Steiner *Embertanára* építi, mely értelmében az első hét év a test, a második hét év a lélek, míg a harmadik hét év a szellem fejlődésére szolgál. E hármas egységhez rendelt kézműves tevékenységekkel a meg tapasztalás élménye mindennapi gyakorlattá válik. A művészeti tevékenység közben az alkotáson keresztül erősíti az akaratot. A serdülőkortól a gyermek már egyre inkább alkalmassá válik az absztrakt gondolkodásra, és ekkor érik meg igazán a szigorúbban vett intellektuális nevelésre.

A testi-lelki-szellemi időszakok fejlődése hetes évkörökbe rendeződve épül. Az első hét év folyamán a gyermek otthonra talál saját fizikai testében, kialakítja térbeli tájékozódását, és elsajátítja azokat az alapvető képességeket, amit a járás, a beszéd és a gondolkodás jelent. Teljes környezete tanulási alapul szolgál számára, hiszen mindenkit és mindent utánoz környezetében. Az utánzás gesztusa alapján derül ki, hogy mi az, amit már megtanult. Az óvodában a tapasztalaton alapuló tanulás, a kreatív játék keretében tett felfedezések, az óvónővel kialakított társas kapcsolat képezi a legfőbb pedagógiai feladatot. Az anyanyelv és a számolás nem didaktikus formában történik, hanem játékos foglalkozások keretében.

A magyar Waldorf-iskolák kerettanterve – összhangban a világ Waldorf-intézményeinek kerettantervével – az egyén archetípusokon alapuló szerves fejlődési sajátosságait a pedagógiai célkitűzésekkel együtt először hetes évkörökre, majd évekre bontja.

Az első hétéves életkör – a Magyar Örökség díjas Molnár V. József néplélektan-rajz-kutató megfogalmazásával élve – „amikor a gyermek Isten tenyerén él”:

0–2 1/2 éves kor: A gyerek öntudatlanul teszi, amit tesz. Nem gondolja meg, hogy mit tanul éppen, hanem elsősorban testi ügyességét gyakorolja teljes odaadással, fáradhatatlanul. Utánzással mindent úgy vesz át, ahogy az a környezetében él.

3 éves kor körül: Az öntudat ébredésének időszakában a gyerek felfedezi a saját lényét és az őt körülvevő világ közötti különbséget. Még úgy gondolko-

dik, ahogy a környezete. A játékban még nem együttműködő, mindent szeretne birtokába venni és kipróbálni. Érzelmei a környezetének függvényétől alakul: mindent átvesz és mindenre reagál.

A 3. és az 5. életév között két új képesség jelenik meg. A gyermek fantáziája (belső képteremtő képessége) és az emlékezet gyerekkori formája éled meg. A teljes azonosulásig történő utánpótlás vágya halványul, mert már a felszabadulóban lévő fantázia segítségével változtat megélt dolgain. A sajátját – ami rá jellemző, ami belülről fakad – már bele tudja szőni a dolgokba. Kialakul a függetlenség elemi formája. Bizonyos távolságtartás jelentkezik önmaga és környezete között. Három-négy évesen kezdi el felfedezni a másik embert, de még figyelme mindig saját magára összpontosul. A gyermek reagál a környezetéből jövő ingerekre, és fantáziadús játékával építi belső világát. Külső dolgok és tárgyak adják a játékokhoz az ötleteit. A céltól független tevékenységeket is végez, illetve gyors fordulatokban, terv nélkül változtatja célját. Kezd adni-venni, elosztani, ehhez a szükséges tapasztalat öt éves kor körül fejlődik ki.

Az 5. és a 7. életév között a gyerek végtagjai egyre ügyesebbé válnak. Aki eddig fantáziadúsán és kreatívan játszott, átmeneti időt él meg, mert ötletei fogyóban vannak. Külső dolgok közvetlen impulzusai helyett fokozatosan mutatkoznak meg annak a jelei, hogy maga tervezi saját játékát. A belső lelki képben megformálódott előzetes elképzelés szerint keresi ki a gyermek a megfelelő anyagot és tárgyat a játékához, amely még mindig szoros kapcsolatban áll élményeivel, tapasztalataival. Érzékeli társai szükségleteit, és segítőleg részt vállal mások dolgaiban.

Befejeződik az első hét éves kör, elkövetkezik a fogváltás időszaka, a második hetes évkör. A 7–14 éves időszak a benső képvilág kiépülése. A lélek újabbnál újabb formában a jó győzelmét szeretné megélni. A derekasság példája, a kiemelkedő egyéniségek, küzdelmeik, fáradozásaik, akadályokkal való megküzdésük segíti az épülést. Ez az időszak a formális tanulás megkezdésének időszaka. Intellektuális fejlődésüket az alapvető tanulási készségek elsajátítása és az emlékezet fejlődése mozdítja elő a gyakorlati élethez való erős kötődésükből indítva. Az érzések megszólítása révén a gyermek azonosulni tud azzal, amiről tanul. A tanulás egyéni tapasztalatokra épül, folyamatos narratív megerősítésekkel, lehetőséget teremtve a megszemélyesítésre. A tanulás személyes belső tapasztalattá válását a képzelőerő és a képekben való ábrázolás játssza. Az érzések a zene és a művészetek révén bontakoztathatók ki legteljesebben.

E szakasznak három jól elkülöníthető alszakasza van: a 7–9, a 9–12 és a 12–14 éves közötti időszak.

Az első alszakaszban a gyerekek tanulására jellemző, hogy elzárkóznak a saját véleményalkotástól a tanultakkal kapcsolatban. Ez az emlékezet, a képzelőerő fejlesztésének és a ritmikus ismétlődéseknek az időszaka. A felnőttek fel-

tétel nélküli elfogadása erős, de elmozdul abból az állapotból, amely az érzékek irányította utánzásra épül. A szavakkal és a tettekkel való hatás kerül előtérbe. A világról és önmagáról olyan kérdéseket fogalmaz meg a gyermek, amely meghatározza a tanár viszonyát velük. Ezeken az órákon nemcsak tapasztalatközvetítés történik, hanem a közvetlen megtapasztalás is. Az a tanár, aki megfelel a gyerekek ezen elvárásainak, tekintélyre tesz szert a gyermekek szemében. A kilencéves kor magában rejtje az első elszakadási tapasztalatot: éles választóvonalat éreznek maguk és a felnőttek között. Tudni akarják, hogy amit a tanár mond, az valójában a valóságban is az élet és a világ alapos ismeretén alapul-e. Ez a folyamat a tudatalatti szintjén zajlik. Új tanítási módszerek segédletével a gyermekkor színes világából átlépnek az őket körülvevő differenciált világba. Az átmeneti időszakban fokozottan éreztethető a gyermekekkel, hogy ők maguk is egy egyedi világot alkotnak, amely egy időben kapcsolódik az őket körülvevő környezethez is.

A második hetes évkör második alszakaszában, a 9–12 éves kor között, a ritmikus emlékezet a legmeghatározóbb. Hálás és előnyös a tananyag ritmikus tagolása, amely a világ iránti érdeklődésükre épül. Tizenkét éves korukra testük harmonikus arányai felbomlanak. A végtagok megnyúlnak, és az izomzat fejlődése válik hangsúlyozottá. Lelkiállapotukra a kritikai hajlam válik jellemzővé. Határozottan figyelemre méltatható az ok-okozati összefüggésben való gondolkodásuk, mint újonnan kibontakozó képességük. A gyermek intellektusát a tanár e korszakban az érdeklődésüknek megfelelő irányba serkentheti, építve kérdéseikre, kutatva kereső hozzáállásukra. Képessé válnak az időt és a teret strukturálni, így megért az idő arra, hogy történelmi folyamatokról tanuljanak.

A harmadik alszakaszban, 12. és 14. életévük között, a pubertáskorban a gyors növekedés a lelki egyensúly kizökkenésével jár, életkori archetipikus sajátossággént. Kibillen abból a nyugalomból, amire a gyermekkor közepén szert tett. A kiskamaszok saját belső folyamataikra figyelnek, és én-központúakká válnak. Kialakul elvont fogalomalkotási képességük, pontos megfigyeléseket végeznek, és világosan, tudatosan kutatják az ok-okozati összefüggéseket. Erős késztetést éreznek arra, hogy szembeszálljanak az őket körülvevő világgal, sőt olykor felerősödik a világ legyőzésének szándéka. A lappangó agresszivitás azonban csiszolatlan játékosságot takar. A fizikai kihívások átsegítik őket ebből az állapotukból. A magukra irányuló figyelem az érdeklődési körük felé irányítható, a természeti, technikai világ működése felé, a munka, a hivatás felé. Önmaguk természetes éréseinek tudata nyitottá teszi őket az embertársaik megértésére. Megtapasztalják, hogy küzdelmeikben nem magányosak a világban. Ekkor nyílik meg érdeklődésük a hagyományos tudományágak összefüggései iránt.

A kamaszok egyre kiteljesedő belső világa a figyelmükhöz méltó gondolatokkal szólítható meg. E korban kiéleződik a független ítéletalkotás és az igaz-

ságkeresés képessége. A kultúra és a természet belső elvei objektívan, a fiatalokat inspiráló módon kívánja a feltárást. Ebben az életkorban az önálló kutató-soké és az önálló feldolgozásoké a főszerep, mely során a világot megtanulják különböző nézőpontokból szemlélni.

A magyar Waldorf-iskolák kerettanterve egy-egy évkör fejlődési sajátosságaival:

Az iskolás korosztály tanterve a test-lélek-szellemiség egységét bontakoztatja ki harmonikusan. Az egész szervezetet felöleli, a test ritmus- és működési köreivel együtt. A teljes személyiség egészséges fejlődése olyan dinamikus egyensúlyban él az emberi egység kibontakoztatása által, mely harmonizálja a gyermekben belüli erőket, kiegyensúlyozza az egyén másokhoz és a világhoz való viszonyát, és ösztönzi a fejlődéshez elengedhetetlen tapasztalatok megszerzését. Legfontosabb cél, hogy a gyermek a magával hozott adottságait, képességeit felismerje, és a lehető legnagyobb mértékben kinyilváníthassa azokat. Saját értékének tudatában önmagát méltó módon bontsa ki a világban, s így váljék alkotó és ne csak használó tagjává a társadalomnak.

A hetedik életév körül a fogváltás kezdetével azok az erők, melyek a gyermek növekedésének szolgálatában álltak, felszabadulnak, és teret adnak a független képi gondolkodás számára. Még jellemző az álomszerű létforma, mely során átélési képessége erőteljesebb, és a képekben való gondolkodás van előtérben. E korban a legfontosabb morális célkitűzés az emberek és a természet egyetemes-ségének tisztelete, szeretete, óvása, becsülése; a bizalom és a szociális kohézió kialakítása, melyben a gyerekek figyelnek és törődnek egymással.

Nyolcévesen továbbra is az önmaga alkotta világban él, amely abból a képességéből fakad, hogy belső világa birodalmából képes egyéni gondolatképeket alkotni. A külvilág eseményei, tapasztalatai a gyermek képzelőerején mint egy szűrőn halad át, hogy ott a gyermek homogén világképének megfelelően újrendeződjön. Teljességtudatukból kilépve a dualitás elemei, a jó és a rossz jelentkezik. A tanterv ebben az életkorban a nyelv által kifejezhető érzések és érzelmek gazdagságát és mélységét érzékelteti minél árnyaltabban. Értelmi szinten a képi gondolkodásra építve a fogalmakat plasztikus és organikus jelentéssel tölti meg. A számolás és az írás-olvasás alapjainak elsajátítása közben a finom- és nagymotoros mozgás folyamatosan finomodik, az ugrálás, labdadobálás, kötés, horgolás, furulyázás kiegészítésével. Az intellektus felébresztése az átélés és cselekvés erői által történik. Míg az első osztályban a figyelem az erős szociális közösség formálására irányult, melyben a gyerekeket a teljesség megtapasztalása erősíti, a második osztályra a polarizáció jellemző, ahol a gyerekek egymáshoz való viszonya is megfigyelhető. Célkitűzésben is a polarizáció pólusainak jól megkülönböztetése szerepel. Szentek életéről szóló legendák, végtelen emberi viselkedési formákat és jellemvonásokat ábrázoló fabulák kerülnek előtérbe.

A kilencedik életévükben fontos fizikai, pszichológiai és kognitív változásokon mennek keresztül. Rubikon-változásnak nevezi a Waldorf-szakirodalom, amelyet különböző időtartamban és intenzitással élnek meg. A fejlődés kiegyensúlyozottabb tempóban halad: a beszédhangokat egyre inkább a szájüreg közepén képi, sokkal tisztábban artikulál, és figyelmét középtávra összpontosítja. Szervezete fizikai szinten láthatóan erősebb. A szív megnő és nagyobb mennyiségű vér fogadására alkalmas. Beáll a belégzés és a pulzus egymáshoz való aránya: egy belégzés alatt négyet dobban a szív. A növekedés elsősorban a végtagokra, az anyagcserére irányul, valamint a törzsre, ami szélteiben kezd növekedni. E szakasz természetes jellemzője lehet a fáradékonyság, változékonyság, étvágy, alvászavar. Steiner felfedi az ehhez a korszakhoz tartozó érzelmi élet jellemzőit. A gyermek saját lelkében tapasztal egyfajta kettősséget a világ befogadásával kapcsolatban. Úgy alakul ki ez a folyamat, hogy a gyermek egyre növekvő erővel tapasztalja meg az objektivitás érzését, de egy időben növekvő szubjektivitást is tapasztal. E kétfajta tapasztalás ellentétben áll egymással a gyermek lelkében. Kételyek, kérdések, az egyedüllét érzése és egy kezdődő kritikus hangvétel jellemzi e korban a gyermek lelkiállapotát. Ez fontos állomása az öntudatra találás folyamatában. Magatartásbeli változásokban öltönek testet a temperamentumtól és a személyiségtől függően. Fizikai tevékenységekbe való bekapcsolódásuk mint pl. a gazdálkodás, növeli kapcsolat kialakításukat a környezetükkel. A célkitűzés így ismét a fejlődési jellegzetességre épül. Az alaposan begyakorolt számolás és írás-olvasás alapjaira épül a mindennapi gyakorlati életben alkalmazható feladatmegoldások sora, pl. mérések, levélírás.

A tizedik életévükben a kisgyermekkorból tartó átmenet már befejeződött, a pubertás felé tartó viszont még nem kezdődött el. Az élet második hétéves évkörének közepe ez a kor, amit a Waldorf-pedagógia a gyermekkor szívének nevez. A gyermek öntevékenysége magával vonja a légzés és a vérkeringés kapcsolatának harmonizálását is. Kitoró életerő és a világ iránti fokozott kíváncsiság e kor sajátja. A világgal való ismerkedés a természettudományokkal kezdődik, az állatvilág megfigyelésével, mégpedig az emberekkel való alaktani hasonlóságok és különbségek összevetésével. Ezt követi a közvetlen környezet alapos megismerése, ami a térképkészítésben éri el csúcspontját. Célkitűzés, hogy az ebben a korosztályban rejlő hatalmas energia pozitív, építő jellegű irányba terelődjön a kihívások és az önálló munkakidolgozás során. A növekvő tudásvágy minél több konkrét ismeretet kíván, és új kapcsolatformákat a feladatokkal, a társaikkal és a tanárokkal. Az órák narratív keretében olyan történetekkel találkoznak a gyerekek, melyekben sokszínű személyiségek játszanak szerepet a társadalom egészében. Beindul a folyamat, mely során különbséget tesznek a jó és a rossz megítélésében, és formálódik a tudat, hogy hova is tartoznak ők a szűkebb és a tágabb környezetükben.

A tizenegyedik életévben mozgásukban könnyedségre és kecsességre tesznek szert. A koordinált, kiegyensúlyozott és harmonikus mozgás kulcsfontosságú ebben az életkorban. Lelki fejlődésük terén tovább erősödik az én és a világ megkülönböztetése, növekedni kezd az egyéni akarati tényező, megerősödik az én-tudat, szociális szinten erőteljes csoportdinamika érvényesül az osztályon belül, noha még saját egójuk meglehetősen kialakulatlan. Értelmükkel jobban felfogják a kérdések, jelenségek reális, racionális vonatkozásait. Képesek tisztázni, tényszerű, érzésektől mentes fogalmakat felfogni. Emlékezőtehetségükkel összhangban időérzésük is kialakul. Memóriaépülésük teszi lehetővé, hogy visszatekintsenek a múltba, megtervezzék a jövőt, s ha ezt az érzések elmélyülésével tudják megtenni, akkor mindez a tudatosság és a felelősség érzetének racionális kialakítása, a pozitív és a negatív pólus megkülönböztetésének racionális képessége. Ez az év jelzi a gyermekkor és pubertás közötti fordulópontot. Kiemelkedő szintet érnek el fejlődésükben: teljesen azonosulnak munkáikkal, időt fordítanak a kidíszítésre, a tökéletesítésre. Érzékelhető a tanulók intellektuális képessége. Célkitűzés, hogy a gyerekek számára tudatosabbá váljon az élet és a környezet kölcsönös egymásrahatása. Erre a botanika tanulmányozása a legalkalmasabb. Hangsúlyosabban jelenik meg az eredeti olimpiai eszmény: „a versenyszerű közegben célunk a nem versenyzés. A jelenlegi állapotunknál jobbra, többre törekvés belső indíttatásunkból fakadjon, ne abból az igényből, hogy jobbak legyünk másoknál, sőt le is győzzük riválisainkat” (STEINER 2007:168). A csoportkülönbségek egy nagyobb egésznek rendelődnek alá, ahol a szépség ugyanolyan fontos érték, mint a gyorsaság és a távolság. A memória könnyen fejleszthető pl. idegen szavakkal, földrajzi területek vizuális felidézésével, térkép segítségével.

Tizenkét éveseknél a növekedés főleg a csontozat növekedésében fejeződik ki, a gravitáció erejét jól éreztetve. A végtagok meghosszabbodnak, és szögletes mozdulatok alakulnak ki. A fizikai változásokat a gondolkodás területén a kauzalitás megtapasztalása kíséri, a lelki fejlődést pedig az állandó változás jellemzi. Ez a korosztály a gyermekkor elmúlását, az individuum megszületését éli meg. A tantervi témák egymásra épülnek – lejegyzett történelem, Európa földrajza, leíró geometria, közgazdasági matematika, fenomenológiai tudományok, kertészet, fafaragás, szervezett játékok – együttesen a gyermek fizikai, lelki és érzelmi világát ragadják meg. A tanár a sarjadó kritikai képességet a természettudományos megfigyelések felé irányítja. E korosztály célkitűzése, hogy oksági összefüggéseket működés közben értsenek meg a világban. Figyelmük egy olyan világ felé összpontosítható, melyben felnőttként élni és alkotni szeretnének. Kihívások megcsillantásakor színvonalas munka létrehozására képesek.

Tizenhárom évesen a tanulók a kamaszkorba lépnek, magukon viselve életkoruk két fő jellemzőjét: a fokozott külső aktivitást és a forrongó, dinamikus belső lelkiállapotot. Az önreflexió képességének első megnyilvánulásai jelent-

keznek, melyek a fizikai változásokkal együtt a szexuális identitás kialakítására törekednek. A fizikai változások megelőzik a lelki fejlődést. A következő témák segítik bennük kibontakozni a világ felfedezésére irányuló vágyukat és a belső utazásuk tükröződését: történelemben a felfedező utak, irodalomtanításban a hangulatok és a stílusok tanulmányozása, kémiában és fizikában az égés és a mechanika tanulmányozása, valamint a táplálkozás és az egészség. Cél, hogy a gyerekek magukat világpolgárként tapasztalhassák meg, ugyanakkor a szociális felelősségük kialakuljon egyedi individuumokként.

Tizennégy évesen fizikai és lelki értelemben csökken a lágyságuk. Növésük és nemi éréstük határozottan fejlődik. A fogalmak világa jelentéssel is kezd megtelítődni, és rendkívül élessé válik, mellyel elsősorban az eddigi kereteket, különösen a szabályokat veszik górcső alá. Az érzelmekkel is telített kritikai hajlamot az ellensúlyozza, ha egy időben nagyobb szerepet kap a racionalitás, felülkerekedik én-jük gondolkodó része. Végző szakaszba lép független érzelmi élet kialakulása. Fő célkitűzés, hogy mindaz, amit eddig tanultak, értelemmel bíró világgá álljon össze számukra, melyben a főszerepet a küzdő, etikus ember játssza. Egy önálló éves munka kiválasztása és elkészítése, amikor minden tanuló választ egy témát, amellyel egész éven át foglalkozik.

Tizenöt évesen ismerjék meg a korszak vezető eszméjét, amelyek új fejlődési folyamatokat vezettek be a történelembe. Az eszmék átlátása, melyek gyakran a gonosz hatalmi eszközévé is válhatnak, pl. a harmadik birodalom. A történelmi példákon keresztül világossá válnak számukra azok a problémák, melyekkel maguk is küszködnek életkorukban: az, hogy az ideáltól a megvalósulásig vezető úton szükség van a valóság érzékelésére; a morális merevség és fanatikus idealizmus következménye erőszak és történelmi kudarc is lehet. Megismerkednek azokkal a történelmi erőkkel, melyek jelenüket határozzák meg. A fizika keretében az emberi kutatótevékenység és a felfedezések fontos vívmányai képezik a tanulás tárgyát. A témafeldolgozáskor a legizgalmasabb kapcsolatfeltárás az egyes gépek feltalálása és a használatukból fakadó emberi tudatváltás között figyelhető meg. A kémia segítségével az anyagok keletkezésének áttekintése során olyan átalakulási folyamatok kerülnek sorra, melyek az emberben is lejátszódnak, pl. a desztilláció. A művészettörténet a fizika, a kémia szigorú törvényeit kívánja ellensúlyozni, amelyben az ember teremtheti meg önmaga törvényeit. Ugyanakkor az ember tudati változásai is végigkövethetők az egyiptomi kultúrától napjainkig. Rajzórán fekete-fehérrel történik a rajzolás, a kétpólusú színnel érzelmileg tükrözve azt a világot, amelyet megélnék ebben az életkorukban. Az irodalomtanítás keretében egy egység a dráma és a színház kezdeteivel foglalkozik. Hagyja feltárni, hogy a szakrális eredettől hogyan tért el a világi felé. A kertépítés, a fafaragás gyakorlata során az a legfontosabb, hogy a tanuló igazi kemény fizikai munkával, szerszámok használatával,

munkafolyamatok és biztonsági eljárások elsajátításával megismerkedjen a csa-patszellemmel, megbecsülve a munka értékét, valamint a környezetgondozást. Célkitűzések: az őket érdeklő témákban a tudást fokozatosan önálló adatgyűjtés és kutatás útján szerezzék meg; strukturáltan gondolkozzanak, és egyszerű logikai, ok-okozati következtetéseket tudjanak hozni, elmozduljanak az érzéseken alapuló ítéletalkotástól a megértésből fakadó és megfigyelésen alapuló ítéletek irányába; tudják, hogyan juthatnak a gondolkozástól az eszméig, az eszmétől a gyakorlatig, a felfedezéstől a megvalósításig és a feltalálásig; tudják akaratukat eszméik szolgálatába állítani; tanuljanak meg dolgozni és váljanak képessé arra, hogy a munka segítségével tanuljanak; az élet területein ismerjék fel a szélsőségek közötti átmenetet.

A tizenhat éveseknél fokozott az öntevékenység, hogy önmagukra találjanak. A gondolkozás tisztasága és a növekvő ítéletképességük segíti a diákokat abban, hogy a szimpátia-antipátia bizonytalan érzelmi világtól eloldják magukat. Pl. a földrajz keretében a Földet olyan élő organizmusként ismerik meg, amely ritmusába és körforgásaiba való beavatkozásra rendkívül érzékenyen reagál. Cél, hogy megértsék, az összetett folyamatok miként jöttek létre, honnan erednek, milyen alapelveken nyugszanak; pontos munkát végezzenek, és tudják mindazokat a gyakorlatban alkalmazni, amit elméletben megtanultak; vállaljanak felelősséget munkájukért és viselkedésükért; képesek legyenek döntéseikben, választásaikban belső meglátásukat követni, tudjonak önálló véleményt alkotni, és ezt meg is tudják indokolni.

Tizenhetedik életévükben a horizont tágítása és a dolgok lényegének megértését követően a javasolt témák által igyekeznek a jelenségek mögé hatolva a végletek közötti belső egyensúlyt megtalálni, törekszenek a folyamatszerűségekre és a megújulásra. Cél, hogy rendelkezzenek önmaguk által irányított szociális felelősségérzettel; a holisztikus megértés jegyében integráljanak és korreláljanak egymással kapcsolódó jelenségeket. Pl. az irodalom terén olyan művek kerülnek tanulmányozásra, melyek eredeti és profetikus szemléletűek. Nem szolgálnak kész válaszokkal, ösztönözve az olvasót önmaga túllépésére, megnyitva a lelket a különleges, nem hétköznapi tapasztalatok befogadására. Az év meghatározó gyakorlata a lezáró szociális gyakorlat. Két-három héten át kórházakban, fogyatékosok otthonában és iskolákban dolgoznak a tanulók. Megtanulhatják a toleranciát mások esendősége, gyengesége iránt, illetve megtapasztalhatják saját határaikat. Megismerkednek olyan emberekkel, akik sokkal kiszolgáltatottabb helyzetben vannak.

Tizennyolcadik életévükben a kitűzött cél, hogy integrálódjon a Waldorf-pedagógia sarkköve, mely az emberi lény természetének alakulását és a világban elfoglalt helyét tekinti vizsgálat tárgyának. Az ember archetipológiai fejlődési jellegzetessége, hogy tizennyolc évesen tudni kívánja, hogy ő mint egyedi

ember milyen hatással lehet a világ szociális, gazdasági, technikai vagy politikai menetére. Azt akarja tudni, hogy hol az ő helye a világban. Cél, hogy belső kapcsolatot találjon azok a jelenségek között, melyek a világot formáló és létrehozó alapelvek kifejezői, minek során feltárul a szellem, a látható forma és az anyag összjátéka. Ismerjék a kapcsolatot törvény, szükségszerűség, szabadság és felelősség között, tudják önmagukat képviselni, meg tudják valósítani saját meglátásaikat, miközben képesek felelősséget vállalni tetteikért.

ÖSSZEFOGLALÓ GONDOLATOK

- Az emberi fejlődés menetének létezik egy olyan archetípusa, mely integrálja a fizikai, a lelki és a szellemi fejlődést. A Waldorf-tanterv erre az archetipikus fejlődésre épülő folyamat, mely a gyermeket a mindenkori érettségének megfelelő kihívások elé állítja. Az emberi lény természetét holisztikus megértéssel közelíti meg.
- Az egyéniségnek, aki testi, lelki és szellemi szinten törekszik magát megformálni, vannak az életkorral változó megismerhető, számbavehető törvényszerűségei, archetípusai. Mind testi, mind lelki, mind szellemi értelemben leírhatóak ezek a jellegzetességek, nyomon követhetőek a változások, amelyek minden ember azonos sajátja fejlődése során. Egyes életkori szakaszok határozottan elkülöníthetőek egymástól, más-más szükségletek és képességek lépnek fel az egyes életkorokban, melyeknél jellegzetes alkati, temperamentumbeli sajátosságok is felismerhetőek.
- A teljes személyiség (test-lélek-szellem) egészséges fejlődése olyan dinamikus egyensúlyban él az emberi egység kibontakoztatása által, mely harmonizálja a gyermekben belüli erőket, egyensúlyban tartja az egyén másokhoz és a világhoz való viszonyát, és ösztönzi a fejlődéshez elengedhetetlen tapasztalatok megszerzését.
- A nevelés s majd az önnevelés célja és feladata: segítséget nyújtani ahhoz, hogy az ember a fejlődési útján egészségesen haladva, a lehetőségek széles körével úgy kerüljön kapcsolatba, hogy képes legyen kiválasztani a személyiségének megfelelőt.
- Segíteni kívánja, hogy a gyerek a benne működő természetes erőket szabadon tudja fejleszteni: érzékelésben, utánpótlásban, játékban és egyéb tevékenységekben. Nem szabályokat és tilalmakat akar megvalósítani, hanem a gyerekek és a felnőttek művészi erőikkel áthatott együttélését.

IRODALOM

- A magyar Waldorf-iskolák kerettanterve.* Magyarországi Waldorf-iskolák tanárainak munkacsoportja. 2004 Magyar Waldorf Szövetség, Budapest. A tanterv eredetije: The Educational Tasks and Content of the Steiner Waldorf Curriculum. Edited by Martyn Rawson and Tobias Richter. Steiner Schools Fellowship Publications 2000
- BRÜLL, Dieter é. n. *Waldorf Iskola és hármass tagozódás.* Ita Wegman Alapítvány
- CARLGREN, Frans–KLINGBORG, Arne 1995. *Szabadságra nevelés.* Waldorf Könyvek II. Budapest
- COMENIUS 1992. *Didactica magna*
- CZIRJÁK Tünde 1995. Szakdolgozat. *Waldorf Óvodapedagógiai Szeminárium keretében.* Kézirat. Solymár
- FINSER, Torin 2005. *Vándorúton – Iskolában.* Egy Waldorf-tanár és osztályának nyolc éves Odüsszeiája
- FRANCIS Edmunds é. n. *A Waldorf-pedagógia dióhéjban.* SuliNova
- GOEBEL, Wolfgang–GLÖCKLER Michaela 1994. *A nagy gyermek-kalauz.* Budapest
- KULCSÁR Gábor 2004. *Az írás-olvasás tanítása a Waldorf-iskolában.* Közoktatás
- LINDENBERG, Christoph 2004. *Waldorf-iskolák: szorongás nélkül tanulni, tudatosan cselekedni.* SuliNova
- PLATTNER, Elisabeth 1995. *A nevelés mindennapi művészete.* Budapest
- STEINER, Rudolf 1990. *A szabadság filozófiája.* Győr
- STEINER, Rudolf 1990. *A szociális élet kérdései.* Budapest
- STEINER, Rudolf 1993. *A gyerek nevelése szellemtudományi szempontból.* Budapest
- STEINER, Rudolf 1995. *Az emberi temperamentumok titkai.* Budapest
- STEINER, Rudolf 2005. *Gyermek egészséges fejlődése.* Budapest
- STEINER, Rudolf 2005. *Gyermeknevelés – A gyermek játéka.* Metódus-Tan
- STEINER, Rudolf é. n. *A nevelés művészete.* Genius – Magyar Waldorf Szövetség
- STEINER, Rudolf é. n. *A nevelés művészetének szellemi-lelki alapjai.* Genius
- STEINER, Rudolf é. n. *Általános embertan, mint a pedagógia alapja.* Genius
- STEINER, Rudolf é. n. *Emberismereten alapuló nevelés és oktatás.* Genius – Magyar Waldorf Szövetség
- STEINER, Rudolf é. n. *Léleknaptár.* Hermit Könyvkiadó
- STREIT Jákob 1995. *Nevelés, iskola, szülői ház és a Steiner pedagógia.* Budapest
- TOLLE, Eckhart 2001. *A MOST hatalma.* Agykontroll Kft.
- VEKERDY Tamás 1989. A Waldorf-óvoda Solymáron I. *Óvodai Nevelés*, 11. sz.
- VEKERDY Tamás 1989. A Waldorf-óvoda Solymáron II. *Óvodai Nevelés*, 12. sz.
- VEKERDY Tamás 1994. *A Waldorf-óvoda programjáról.* Házilag sokszorozva.

Waldorf Education

The process of human development has an archetype which integrates physical, spiritual and mental development. The Waldorf curriculum is based on this archetypal process, exposing children to experiences and challenges adequate to their age. It provides a humanistic, holistic approach. It enables children to naturally develop their inherent strengths: via sensory-based experimental, imitative techniques, as well as play and other activities. The curriculum does not

enforce rules or prohibitions but the shared experience of children and adults through art-based concepts.

Keywords: archetype of human development, integrating physical-spiritual-mental development, challenges adequate to age, building the life-long ability to free intrinsic needs

Beérkezés időpontja: 2012. 09. 03.

Közlésre elfogadva: 2013. 01. 14.

Engi Georgina

∴ Szabadkai Népszínház
∴ engigina@gmail.com

A LEGMÉRVADÓBB KRITIKUS

A szabadkai Népszínház Magyar Társulatának 2011/2012-es évadban
színre vitt előadásai a közönség szemével

The Most Competent Critic

The plays of the Subotica National Theatre's Hungarian Company
staged in 2011/12 as seen by the audience

A dolgozat a szabadkai Népszínház Magyar Társulatának 2011/2012. évi előadásait vizsgálja. Elsősorban a közönség véleményére voltunk kíváncsiak, s kérdőíveket állítottunk össze. A kérdőívet 306 néző töltötte ki, előadásonként változó számmal. Írásom elején összegzem a 2011/2012-es évadot, majd a nézők véleményét, észrevételeit is közlöm előadásonként. Végezetül megállapítom, hogy összességében a szabadkai Népszínház sikeres évadot tudhat maga mögött.

Kulcsszavak: Cseresznyés kert, Aska és a farkas, A csúnya, Virrasztók című előadások; közönségvélemény

BEVEZETŐ

Célunk az volt, hogy megismerjük a szabadkai Népszínház közönségének véleményét, pontosabban, hogy a 2011/2012-es évad bemutatói mennyire nyertek el a tetszésüket.

A kutatást kizárólag kérdőíves módszerrel végeztük el. Egy-egy ugyanezen évadban bemutatott előadás után kerültek szétosztásra a kitöltendő kérdőívek, és jóleső érzéssel szögezhetjük le, hogy a nézők készségesen álltak a rendelkezésünkre.

A véletlenszerűség biztosítja azt, hogy a válaszadókat reprezentatív mintának tekintsük, és a közönség szociológiai összetételére vonatkozó megállapításokat is tegyünk. Tizenhárom előadás után 306 kérdőívet töltött ki közönségünk. Erre a *Cseresznyés kert* című előadás után négy alkalommal került sor, ahol 69 kérdőívet töltöttek ki nézőink, az *Aska és a farkas* című előadás után három alkalommal, ebben az esetben 100 kérdőív került kitöltésre. A *csúnya* című előadás után szintén négy alkalommal volt lehetősége elmondani közönségünknek a véleményét, ez esetben 98 kitöltött kérdőívet kaptunk vissza, a *Virrasztók* című előadás

esetében pedig a kitöltésre csupán két alkalommal volt lehetőség, mivel ez az előadásunk volt az utolsó bemutató, és csak kétszer láthatta eddig a közönség, így csupán 39 kérdőívet sikerült kitöltetnünk. Ezek az előadások eltérő számú nézőt képesek befogadni, mivel némelyik esetében a színpadon foglal helyet a közönség. Ennek függvényében a következő férőhelyek mutathatók ki, illetve az évad során ennyien látták előadásainkat:

Előadások	Férőhely	Nézők száma az évad során
<i>Cseresznyés kert</i>	90	1028
<i>Aska és a farkas</i>	239	2406
<i>A csúnya</i>	241	868
<i>Vírrasztók</i>	220	268

Ezen adatok alapján a megkérdezettek a teljes nézőszámhoz képest a következő százalékban mutathatók ki: *Cseresznyés kert* 6,7%, *Aska és a farkas* 4,19%, *A csúnya* 11,3% és *Vírrasztók* 13,6%.

Természetesen mindezt nagyban meghatározza, hogy a *Cseresznyés kert*ből 15 előadást játszottak, ebből 2 vendégjáték volt, az *Aska és a farkas*ból 13 előadást, amiből 2 volt vendégjáték, *A csúnya*ból 7 előadást terveztünk bemutatni, viszont ebből 1 előadás betegség miatt elmaradt, a *Vírrasztók*at pedig eddig kétszer láthatta közönségünk, valamint volt egy nyilvános főpróba és bemutató.

A 2011/2012-ES ÉVAD ÖSSZEGZÉSE

A szabadkai Népszínház Magyar Társulata a 2011/2012-es évadban négy új előadással örvendeztette meg közönségét.

Az évad első bemutatója Anton Pavlovics Csehov *Cseresznyés kert* című világhírű drámája volt Bérczes László magyarországi rendező elképzelésében, aki a társulattal immár második alkalommal dolgozott együtt. Elmondása szerint különösen aktuálisnak találta ezt az előadást a Népszínház életében, mivel abszolút párhuzamba állítható az épülő színház helyzete a cseresznyés kert életével. Azt gondolom, hogy e mű kapcsán a rendező és a sokak által fontosnak tartott Georges Banu *Színházunk*, a *Cseresznyés kert* című kötet egyik idézete beleillő ebbe a kontextusba: „Mit tehetünk, ha Ljubovhoz hasonlóan, aki azt mondja: »Az életemnek nincs értelme a cseresznyés kert nélkül«, mi azt mondjuk: »Az életünknek nincs értelme a színház nélkül«?”

Erre a párhuzamra utal Jászay Tamás is a szabadkai *Cseresznyés kert*ről írt kritikájában: „A színház-cseresznyés kertet nem lehet tőlünk elvenni, mert ha másképp nem, hát emlékeinkben, gondolatainkban megmarad – érzélgősen úgy

folytatnánk, hogy örökre, valójában csupán hosszabb-rövidebb ideig. És bár jól tudjuk, hogy még a lexikonban is ott van és lesz a nyoma ennek a páratlan, különös fenoménnek, nincs már olyan távol az az idő, amikor a lexikont senki sem fogja kézbe venni. Mi meg – nem tehetünk róla – minden igyekezetünk ellenére egyre csak felejtünk, hogy aztán végül minket is elfelejtsenek, színházastul, cseresznyéskertestül.”

A második bemutató egy teljesen más műfajú előadás volt a színház életében. Ivo Andrić *Aska és a farkas* című ifjúsági darabja, amit rendezőnk, Hernyák György immáron másodszor rendezett meg. Az ősbemutatóra Békéscsabán került sor néhány évvel ezelőtt. Ezt az előadást családi darabnak is nevezhetjük, mivel az előadást élvezhetik a kisgyerekektől kezdve a felnőtt korosztályig mindannyian. A szórakozás mellett szinte minden korosztály felismerhet olyan helyzeteket, amelyek ismerősek lehetnek számukra a hétköznapi életből is.

A harmadik bemutató a kortárs német drámaíró, Marius von Mayenburg *A csúnya* című darabja volt Dömötör András rendezésében, aki szintén második ízben dolgozott a társulattal. Ez a sötét komédia is új szint hozott a társulat életébe. Szokatlan szövegfelépítés, szerepváltás és olykor hátborzongató jelenetek jellemzik, és igen sokat elárul a mai fogyasztói társadalmunkról, a 21. század emberéről.

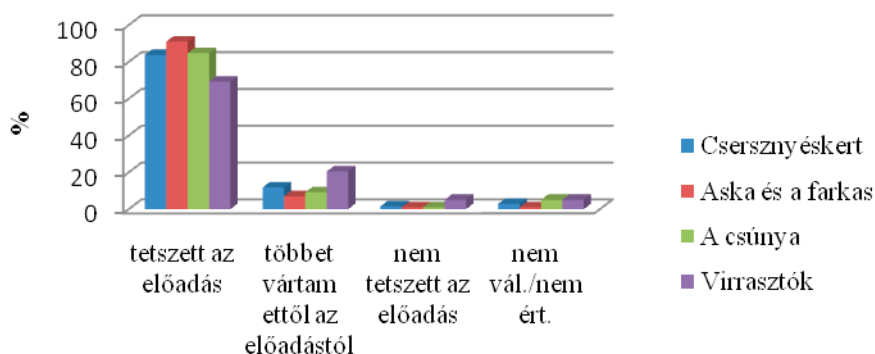
A negyedik bemutató történelmi pillanat a színház életében, mivel a minden évben megrendezésre kerülő drámaíró verseny pályázatára beküldött művek közül elsőként került bemutatásra egy, nevezetesen Lénárd Róbert *Virrasztók* című munkája. Ismét Hernyák György dolgozott a társulattal a darab kivitelezésén. Ez a szöveg a létbizonytalanság, a menni vagy maradni kérdéskörét boncolgatja.

A KÉRDŐÍV EREDMÉNYEI

Az eredményeket százalékban fejeztük ki, majd oszlopos grafikonon is szemléltetjük az arányokat. Hipotézisként állítottuk fel, hogy az *Aska és a farkas* című előadásunk nyeri el leginkább a közönség tetszését.

Mi a véleménye az előadásról?

Előadás/ Válaszlehetőség	Tetszett az előadás	Többet vártam ettől az előadástól	Nem tetszett az előadás	Nem vál./ Nem ért.
<i>Cseresznyéskert</i>	83,8	11,8	1,5	2,9
<i>Aska és a farkas</i>	91	7	1	1
<i>A csúnya</i>	84,7	9,2	1	5,1
<i>Virrasztók</i>	69,3	20,5	5,1	5,1

Mi a véleménye az előadásról?**Válaszlehetőségek**

A válaszok alapján minden előadás esetében a nézők lényeges többségének tetszettek az előadásaink. A *Virrasztók* és a *Csersznyéskert* esetében 20,5 és 11,8%-uk többet várt az előadástól, *A csúnya* című előadásnál 9,2%-uk, míg az *Aska és a farkas* című előadásnál 7%-uk jelölte meg ezt a válaszlehetőséget. Az első három darabnál csupán 1-2 személy nyilvánított negatív véleményt. A *Virrasztók* című előadás esetében pedig a válaszadók 5,1%-a fejezte ki nemtetszését.

Különbözőképpen indokolták adatközlőink a válaszaikat. Abban az esetben, ha lényegesen többen ugyanazt a szempontot jelölték meg, azt dőlt betűvel jelöljük. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a többi vélemény csak egy személytől hangzott el, de azokban az esetekben legfeljebb 2-3 személy indokolta így a választát.

Pozitív értékelésüket a következő szempontokkal magyarázták:

<i>Csersznyéskert</i>	<i>Aska és a farkas</i>
a mai napokban igen aktuális téma;	dinamikus, lendületes előadás;
változatos, színes, izgalmas előadás;	a színészi alakítások kiválóak;
a színészek előadasmódja kiváló;	nagyon tetszik az üzenete;
jó a darab hangulata, katartikus élményt nyújt;	színvonalas, szórakoztató;
formabontó a feldolgozás, modern értelmezés, ötletes megoldások találhatók benne;	a díszlet igazán esztétikus;

drámai, de egyben szórakoztató előadás;	kiváló a tánc és az ének;
tökéletesen bemutatja a kort;	kiválóak a kosztümök;
az előadás vége felé a nézőknek fel kellett állniuk;	tetszett, mert motoroztak benne;
a díszlet és a keret kiemelkedő	sok érzelem van benne;
	eseménydús előadás;
	látványos
<i>A csúnya</i>	<i>Virrasztók</i>
érdekes a történet;	jó a szöveg és a nyelvezete;
a színészek remekül teljesítettek;	tükör a társadalom számára, önismeret, a mai világról/rólunk szól;
tanulságos a történet;	modern;
tükrözi a mai társadalmat, aktuális téma;	sokoldalúak a színészek;
szórakoztató;	érdekes a téma;
elgondolkodtató;	nem megszokott előadás;
olyat láttak nézőink, amit még eddig nem, újítás a színház részéről;	sokat elárul a mai fiatalok helyzetéről.
nagyon jó, ahogy önmagunk keresését megfogalmazza az előadás	

A negatív értékelések indoklása pedig a következő:

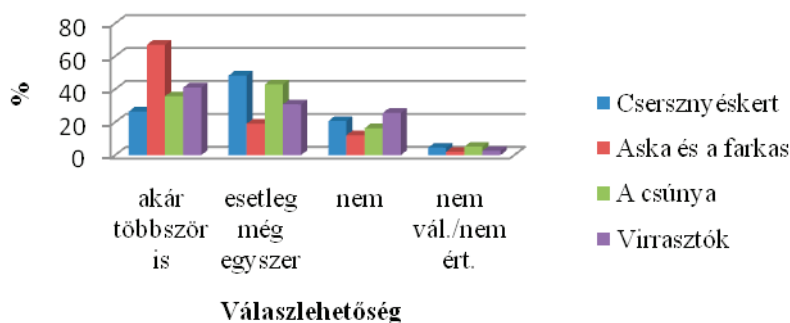
<i>Csereznyéskert</i>	<i>Aska és a farkas</i>
hosszú;	nem tetszettek a dalszövegek;
vontatott, lassú, követhetetlen, rosszul hallható;	a végén hiányzik Aska haláltáncánál a katarzis
szétszórt az előadás;	
kényelmetlenek a székek;	
unalmas volt	
<i>A csúnya</i>	<i>Virrasztók</i>
több humort vártam;	unalmas volt;
voltak unalmas részek;	hosszú;
néha elveszik az ember a szerepek között;	túlzsúfolt, zavaros;

nehéz előadás;	szétesett a darab;
nem tetszik a sötét oldala	nem feledteti a mindennapok bűjét, inkább rávilágít, hogy milyen nehéz sors is a miénk, amit így is tudunk

Megnézné-e még egyszer/többször ezt az előadást?

Előadás/ Válaszlehetőség	Akár többször is	Esetleg még egyszer	Nem	Nem vál./ Nem ért.
<i>Cseresznyés kert</i>	26,5	48,3	20,7	4,5
<i>Aska és a farkas</i>	67	19	12	2
<i>A csúnya</i>	35,7	42,9	16,3	5,1
<i>Virrasztók</i>	41	30,8	25,6	2,6

Megnézné-e még egyszer/többször ezt az előadást?

A válaszok igen megoszlanak előadásonként. A többség az *Aska és a farkas* című előadást nézné meg akár többször is, ezenkívül még a *Virrasztók* esetében van többségben azok száma, akik többször megnéznék az előadást. A *Cseresznyés kert* és *A csúnya* című előadás esetében a többség esetleg még egyszer nézné csak meg a darabot. Negatív választ pedig nagyobb arányban a *Virrasztók* (25%) és a *Cseresznyés kert* (20%) esetében jelölték meg adatközlőink.

Ha megnézzük az aránybeli különbségeket, akkor azt láthatjuk, hogy feltételezésünk beigazolódott, miszerint az *Aska és a farkas* című előadás nyerte el legtöbbször a közönség tetszését.

ÖSSZEGZÉS

Összességében szemlélve sikeres évadot zárt a szabadkai Népszínház a 2011/2012-es évadban. A közönségünk a kérdőív alapján többségében tetszését fejezte ki. Természetesen fontos figyelembe venni a negatív véleményeket is, és levonni a konzekvenciákat. A Népszínház a lehetőségekhez mérten igyekszik kielégíteni a nézők igényeit, változatos előadásokat bemutatni egy-egy évad során, hogy mindenki megtalálja a számára megfelelő műfajt, előadást.

IRODALOM

- BRESTYÁNSZKI BOROS Rozália 2005. *Decennium*. A szabadkai Népszínház Magyar Társulata 1995/1996–2004/2005. Újvidék
- BRESTYÁNSZKI BOROS Rozália 2009. *Színházi alapok amatőröknek*. Zenta
<http://www.szabadkaiszinhaz.com/?p=30&id=100>
<http://www.revizoronline.com/article.php?id=3728>

The Most Competent Critic

The study analyzes the Subotica National Theatre's Hungarian Company staged in 2011/12. The research was primarily aimed at the opinion of the audience, and was conducted via a questionnaire. The questionnaire was filled in by 306 members of the audience, in different numbers by performance. The beginning of the paper summarizes the season of 2011/12, followed by the opinions and remarks of the audience of each play.

In the conclusion, the author states that on the whole, the Subotica National Theatre can pride itself on a successful season.

Keywords: plays: Cseresznyés kert (Cherry Orchard), Aska és a farkas (Aska and the Wolf), A csúnya (The Ugly One), Virrasztók, opinion of the audience

Beérkezés időpontja: 2012. 11. 24.

Közlésre elfogadva: 2013. 01. 14.

Németh Ferenc

... Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
... ferencnemet@yahoo.co.uk

A NŐI TEST ÁBRÁZOLÁSÁNAK ERKÖLCSI ASPEKTUSAI PECHÁN JÓZSEF (1875–1922) FOTÓ- ÉS KÉPZŐMŰVÉSZETÉBEN

*The Moral Aspects of Presenting the Female Body in the Photos
and Graphic Art of József Pechán (1875–1922)*

A csébi születésű, Verbászon kibontakozó jeles festő- és fotóművész Pechán József (1875–1922) munkásságában külön opust képeznek az aktok, amelyeket e tehetséges alkotó nagy előszeretettel festett, rajzolt, fényképezett. S tette ezt egy bácskai kisváros konzervatív, prűd, provinciális társadalmi/szellemi közegében, jobbára a 20. század legelején, az első világháború előtti időszakban. Olyan időben, amikor a női akttal való bármilyen módon való művészi foglalkozás, a női test művészi megformálásának, értelmezésének bármilyen kísérlete meg az efféle műalkotások közszemlére tétele vagy nyilvános bemutatása közerkölcsöt sértő gesztusnak számított a mezővároskában. Ennek ellenére Pechán bátran kezelte a női test problematikájának – Bácskában igen korai – művészi körüljárását, olyannyira, hogy fotó- és képzőművészetének egy-egy fontos fejezetét a különböző női test-értelmezések alkotják, s ezek az értelmezésvariánsok elemzése önkéntelenül is felvet bizonyos erkölcsi aspektusokat. Annál is inkább, mert nőértelmezésének tág diapazonja a kéjnőtől az istennőig terjed. Korát meghaladóan, újszerűen láttatja a női testet, s ezen keresztül újszerűen is értelmezi a mindenkorai Nő attribútumait. Mintha teljes aktopusa során egyetlen kérdésre keresné a választ: mit is jelent számára a nő? S ami a legérdekesebb, e kérdésre csaknem minden alkalommal, minden alkotásában más választ ad, kivetítve, árnyalva a nő társadalmi értelmezését is. Aktjainak részletes elemzése juttat el bennünket ahhoz a felismeréshez, hogy Pechán József – akár ha műtermének magányában, s csak a beavatott, intim barátok kedvtelésére is – női aktjaival fontos erkölcsi dilemmákat fogalmazott meg, amelyekkel a társadalom-lélektan csak a két háború közötti időszakban kezdett el behatóbban foglalkozni.

Kulcsszavak: női testértelmezés, aktfotó, nőábrázolás, a női test fényhatása, nőitest-tanulmányok, művészet és erkölcs, erkölcsi kettősség, Művészház

Művészi pályafutása a bácskai Palánkáról indult, ahol már tizenévesen felfigyeltek kibontakozó tehetségére, sőt nemcsak felfigyeltek, hanem Eisenhut Ferenc (1857–1903) pártfogása révén s a palánkai értelmiség támogatásával, 1890-

ben, tizenöt évesen Münchenbe került.¹ Szegény szülők gyermekeként csakis ösztöndíjjal juthatott oda: a palánkaiak önfeláldozó módon támogatták a tehetséges fiút, aki fél évig a Friedrich Fehr-féle festőiskolát látogatta, majd bekerült a Münchener Képzőművészeti Akadémiára Gysis Nikolaos tanár osztályába.² Boldizsár Anna megfogalmazása szerint Pechánnak már akkor tudnia kellett, hogy „a kisvárosi hivatalnokok körében a helyi művészek nem sokat jelentenek, akkor támogatták őket, ha már a »fővárosi festők« rangjára emelkedtek, tehát szélesebb körben váltak ismertté és elismertté”.³ Nyilván az ifjú Pechánt is ez sarkallta. Egy idő után azonban már Bécsben találjuk, ahol önállósodni próbált, megélhetést keresve és festegetve.⁴ A 19. század utolsó éveiben Bécsből csalódottan hazatért Palánkára, majd végérvényesen Verbászon telepedett le, maga mögött hagyva első (sikertelen) külföldi művészi nekibuzdulását.⁵

Hazatérve, Újvidéken egyik barátjánál kitanulta a fényképész szakmát, amely egyrészt megélhetést biztosított a számára, másrészt újabb művészi kifejezési formát is elképzeléseinek. Természetesen a festészettel sem hagyott fel, főképpen feleségének, Joeckel Teréznek köszönhetően, aki ösztönözte, bátorította és támogatta őt.⁶ Hazatérve „a nincstelenség és a verbászi provinciális légkör foglya” volt.⁷ Belezuhan a vidéki tespedtségbe, s ami München és Bécs után még nagyobb csapást jelentett a számára: a művészeti események és történések periferiájára szorult.⁸ Méghozzá akkor, amikor a 19. század végén és a 20. század elején már születőben volt a modern magyar művészet.⁹

Első festményét, az 1899-ben megfestett nagyméretű *Utolsó gyufaszálat* a budapesti Képzőművészeti Egyesület tavaszi tárlatán állította ki, s a kritika, számára lesújtó módon, „levegőtlennek” minősítette.¹⁰ 1903-ban Rima József álnév alatt a pesti Múcsarnokban állította ki – az immár jobb fogadtatásban részesült – *Póttartalékos* című képét.¹¹

¹ Bela Duranci–Bordás Győző: *A két Pechán. Dva Pehana*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982 [4–5.]. (Újabb, bővített kiadását lásd: *Jožef Pehan – Pechán József*. Monografija. Izdavački zavod Forum, Novi Sad, 2008.)

² Uo.

³ Boldizsár Anna: *Pechán József, a festő és fényképész*. = *Létünk*, 2010/2. 158–169.

⁴ Bela Duranci–Bordás Győző: *A két Pechán. Dva Pehana*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982 [4–5.]. (Újabb, bővített kiadását lásd: *Jožef Pehan – Pechán József*. Monografija. Izdavački zavod Forum, Novi Sad, 2008.)

⁵ Uo. [6–7.]

⁶ Uo. [7–8.]

⁷ Uo. [9.]

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo. [8.]

¹¹ Uo.

1904-ben ismét útra kelt. Egyrészt, mert elvágódott a vidéki kisváros állóvíz-szerű mozdulatlanságából, másrészt, mert közelelről szerette volna megtapasztalni, sőt rész is akart vállalni az új művészi mozgalmakban. Münchenben nagy lelkesedéssel lépett be Hollósy Simon (1857–1918) festőiskolájába, akinek naturalizmusa a felfedezés örömeivel hatott Pechánra, új művészi irányt mutatott, új művészi célokat tűzött ki az áporodott akadémizmussal szemben.¹² Ez a művészi felfrissülés, valamint a nagybányai festőtelep kötelékébe való bekapcsolódás új szint és lendületet adott Pechán képzőművészetének, olyannyira, hogy ez az időszak (1904–1914) volt magára találásának igen kreatív évtizede.¹³ Ez egyben a modern képzőművészeti élet áramlataiba való bekapcsolódást is jelentette a számára. Aktív tenni akarását példázza, hogy 1909-ben Pesten a Művészház alapító tagjai között találjuk, ahol 1909 decemberében önálló tárlata is nyílt.¹⁴ „Sorsdöntő társadalmi átalakulások megsejtésének és élénk képzőművészeti eseményeknek az évei voltak ezek. A párizsi fauvizmus erős hatása, a szecesszió tapasztalatai, az avantgarde elmélet és a nemzeti művészeti hagyományok tudományos feldolgozása mellett a forradalmiság is egyre terjedt az eseményekben részt vevő fiatalok körében.”¹⁵

Pechán művészi kibontakozására, stílusára nagymértékben hatottak művészbarátai: nagybányai koloritja Czóbeléhez hasonlított, témaválasztása és feldolgozása Tihanyi Lajos, Ziffer Sándor, Kernstok Károly meg Rippl-Rónai hatását tükrözte, de annak ellenére művészete egyéni és felismerhető volt.¹⁶

A NŐI TEST BŰVKÖRÉBEN: MŰVÉSZI ÉRTÉSEK ÉS ÉRTELMEZÉSEK

Münchenbe nemesített kézügyessége, rajzolási rutinja, hangsúlyos művészi figurálitása szervesen ötvöződött a Pestről és Nagybányáról hozott új kolorittal, s az 1910-es években Pechánnak már kiteljesedni látszott új, egyéni stílusa. Csupán a helyszín, Verbász konzervatív kisvárosi szellemi közege nem kedvezett művészetének. „Pechán kényszerű elszigeteltségben, érvényesülési vágyától hajtva fejlődéséhez új támaszt keresett, hogy szembehelyezkedhessen elavult felfogásokkal és hétköznapijai közegével.”¹⁷ Verbászon élt és alkotott, de gyakran fordult meg Pesten a Művészházban, amely alkotóival és forradalmi művészi újításával az esélyt és szellemi kapaszkodót jelentette a számára, végző soron az alkotói kiutat és az érvényesülés lehetőségét.

¹² Uo. [9.]

¹³ Uo.

¹⁴ Uo. [12.]

¹⁵ Uo. [14.]

¹⁶ Uo. [17.]

¹⁷ Uo. [12.]

Az, ami Münchenben vagy Pesten magától értetődő volt, Verbászon szinte elképzelhetetlen volt. Mindenekelőtt a női test művészi tanulmányozása, az aktok festése, a női torzók sorozatának készítése. Tehát művészete eleve egy erkölcsi kettősségben bontakozott ki, amely igencsak gyötörte, de nem térítette le útjáról.

A művészet és az erkölcs kapcsolatáról Pechán kortársai közül sokan kifejtették véleményüket, esetenként magvas gondolatokat fogalmazva meg e kettő viszonyáról. A sokat idézett John Ruskin szerint (aki még a színezési módban és a díszítmények elrendezésében is az erkölcsi világ tükörképét látta) „a szépség szeretete az egészséges emberi természet veleszületett sajátja”, s „a művészet távol áll attól, hogy erkölcstelen legyen, kívül viszont a valóságban alig van valami, ami erkölcsös lenne”.¹⁸ Jászi Oszkár, aki egy vaskos kötetben tette közzé meglátásait a művészet és erkölcs viszonyáról, azt a nézetet vallotta, hogy „a művészet az erkölccsel ellentétben nincs, meg legbensőbb természete szerint nem is lehet. A művészet valójában ellentétben lehet *bizonyos* körök erkölcsi felfogásával és érzületével, de mindenkor teljes összhangzásban van azokéval, kik az illető műtermékben gyönyörűséget találnak. [...] A művészet valamely kor erkölcstelenségének sohasem oka, hanem csak okozata. [...] Az erotikus jellegű művészet a társadalom bomlásának, a feloszlási processzus megindulásának biztos tünete. [...] Az erotikus művészet, helyesebben maga az erotikus élet a társadalom dekadenciájának és a művészetek dekadenciájának is biztos jele.”¹⁹ A testkultuszról értekezve szögezi le Csécsy Imre, hogy „az önmagában való meztelenség [...] lényegében nem erkölcstelen, mert eredetileg nem is volt nemi jellegű. A meztelenség nemi jellegét a nemi kultúra fejlesztette ki, még pedig éppen a felöltöztetés által, a szeméremérzet megteremtésével”.²⁰ Siklóssy László ugyanakkor az „erkölcstelen művészetről” értekezve szögezte le, hogy „mihelyt valami erkölcstelen, nem lehet művészi, és mihelyt valami művészi, nem lehet erkölcstelen”.²¹ Ilyen elméleti fejtegetések uralták Pechán korát, aki a vidéki kisváros erkölcsi szorításában kitartóan hódolt a testkultusznak.

Kalapis Zoltán kutatásai nyomán tudjuk, hogy Pechán, miután a 19. század végén Újvidéken kitanulta a fényképészetet, biztos megélhetési lehetőségként foglalkozott ezzel.²² Kalapis kísérletet tett arra, hogy értelmezze és értékelje a fénykép szerepét Pechán József festészetében, s eközben érdekes példákkal tá-

¹⁸ John Ruskin: *Művészet és erkölcs* (internetes forrás: mek.niif.hu/00100/00174/00174.pdf).

¹⁹ Jászi Oszkár: *Művészet és erkölcs*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1908. 205–273.

²⁰ Csécsy Imre: *Meztelenség és testkultusz*. = *Nyugat*, 1912/7. sz. (internetes forrás: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00101/03280.htm>).

²¹ Dr. Siklóssy László: *Erkölcstelen művészet*. = *Művészet*, 1913/8. sz. 315–321.

²² Kalapis Zoltán: *A fénykép szerepe Pechán József festészetében*. = *Híd*, 1986. július–augusztus, 927–948.

masztotta alá – a hagyatékban felkutatott fotográfiák alapján – miként használta segédeszközként a művész sajátos festői „előtanulmány”-ként a fotográfiát.²³ Kalapis Zoltán volt tudomásunk szerint az első, aki Pechán József fotó- és festményhagyatékának egybevetésével arra a megállapításra jutott, hogy „a művész először a gépet vette a kezébe, s csak azután az ecsetet”.²⁴ Több fénykép alapú Pechán-festményt sikerült neki azonosítania (*Utolsó gyufa* [1898], *Póttartalékos* [1903], *Bácskai szüret* [1911], *Vén kópé* [1921], *Énekes gitárral* [1921]).²⁵ Ugyancsak Kalapis megállapítása szerint a „fotografikus látásmód” uralja Pechán még néhány festményét (*Koradélután* [1908], *Utcarészlet* [1911], *Haditanács* [1911], *Szarajevói bazár* [1913], *Kikötőrészlet* [1913] stb.), amelyek megfestés előtt fényképek lehettek.²⁶ A fotó ilyen jellegű felhasználásának egyik erkölcsi/művészi dilemmája, hogy a festő valójában átmásolta a valóságot, s *nem szűrte azt át saját magán*. Mármint, ezzel kapcsolatosan több kényes, megválaszolásra váró kérdés is felmerül: Tehet-e egyáltalán ilyet a festő? Megteheti-e azt, hogy a természetet fénykép után adja vissza, nem pedig közvetlen élményből? Végtere is a fénykép ilyen jellegű felhasználása mennyire vet árnyékot az illető festő művészetére? Mennyire csökkentheti annak művészi értékét?

Pechán – ezt fotóhagyatékának behatóbb tanulmányozása után derítette ki e sorok írója – aktok festéséhez is felhasználta a fotográfiát.²⁷ Sőt, verbászi művészi elszigeteltségében – a prúd kisvárosi közegtől elzárkózva – fotóműterme adott lehetőséget ilyen irányú kísérletezésre, nemcsak a női, hanem a férfi test művészi megörökítésére.²⁸

Ezeket (az akkortájt obszcénnek számító) fotókat értelemszerűen nem állíthatta ki a nyilvánosság előtt, annak ellenére, hogy felvételein egyértelműen felismerhetők a művészi törekvések.²⁹ Nem profán, hanem művészi meglátással fotózta a női testet, miközben a hangsúlyt a formák kibontakozására, illetve a fehér-fekete fényhatásra helyezte. Kíváncsi kísérletezés volt ez egy számára új művészeti ágban. Pechán fotóit szemlélve nem tudunk szabadulni a meggyőződéstől, hogy művészünk szívesen és gyakran „játszadozott el” a fénykép adta lehetőségekkel, a kadrírozás kombinációival meg a test fényhatásával. Sőt, e

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ A több száz fotográfiából álló Pechán József-fényképhagyaték egy része Kókai Sándor újvidéki újságíró hagyatékából került e sorok írójának tulajdonába.

²⁸ Lásd fotóit a szerző hagyatékában. Erről bővebben pedig: *Pechán József, a fényképész. Jožef Pehan, fotograf. = Jožef Pehan – Pechán József. Monografija*. Izdavački zavod Forum, Novi Sad, 2008. 57–68., 111–122.

²⁹ Mindössze két-három ilyen művészi aktfotóját sikerült fellelnünk.

fotók alapján kerülhet majd be immár Pechán József neve az első vajdasági aktfotósok jegyzékébe.

Pechán aktfotóit (és aktokat ábrázoló festményeit) a családtagokon kívül nyilván csak legszűkebb baráti köre láthatta, hiszen nyilvános közszemlére tételük a 20. század első éveiben megbotráncozást váltott volna ki Verbászon. Nemcsak a meztelenség látványa miatt, hanem amiatt is, mert akttanulmányaihoz gyakran fogadott fel kénőket a verbászi bordélyházból.³⁰ Ezért festőnk nem is állíthatta ki e munkáit. Műtermének mélyén lappangtak sokáig. Itt elegendő, ha csak két aktfotójára hívjuk fel a figyelmet. Az egyik a *Női akt gitárral* [1912], a másik pedig a *Fekvő női akt* [1912].³¹ Egyébként a fotótörténeti szakirodalom is megerősíti, hogy a 19. század végén és a 20. század elején „csak prostituáltak hagyták magukat lefényképezni pénzért. [...] A modell = a test képének legfontosabb ábrázolásai a prostituáltak. [...] Az »elbitangolt Vénusz« testének nyílt, erotikus feltárása a fényképeken visszahatott a képzőművészetre is.”³²

Művészi aktfotói mellett sorakoznak aktokat ábrázoló festményei és grafikái is, amelyek széles és sokrétű nőitest-értelmezéseiről, testtanulmányairól vallanak. Méltatói szerint „Pechán nagy előszeretettel festett aktokat”, s e tárgykörből, a kék korszakában legkiemelkedőbb az *Álló akt* és az *Ülő akt* (1911).³³ Festőnk „a nőt az élet csodálatos ajándékának tekintette, amelyek – Medgyessy szaiwaival élve – »húrokat szólaltatnak meg az emberben, amelyekről azelőtt nem tudott«.”³⁴ Szenteleky Kornél 1923-ban, Pechán halála után egy évvel jelentetett meg róla egy kis füzetkét, s abban közölte „fürdőző nőit”, magyarázva, hogy Pechán festményein „az aktok buján, erejüktől vidáman nyújtózkodnak, a levegő pedig pajkosan szalad tova, mint forgóval szaladó fiúcska”.³⁵

A női test mint festői téma Pechánnál először – úgy tűnik – Münchenben jelentkezett, ahol saját bevallása szerint, kötelező gyakorlatai mellett Hausenstein *Der nackte Mensch in der Kunst aller Zeiten und Völker* című munkáját tanulmányozta, az akkori aktirodalom egyik legjelentősebb alkotását.³⁶ Ennek nyomát vélhetjük fellelni akt-rajzsorozataiban, amelyek részint önálló rajzokként

³⁰ Pechán Bélának (1906–1986), Pechán József fiának a közlése. [Az adatot Bordás Győző szolgáltatta.]

³¹ Lásd mindkettőt a szerző tulajdonában.

³² Farkas Szusza: *A női test ábrázolása fényképeken*. Szeméremtsértegetés a 19. század második felében. = *Fotóművészet*, 2005/1–2. sz. (internetes forrás: <http://www.fotomuveszet.com>).

³³ Bela Duranci–Bordás Győző: *A két Pechán. Dva Pehana*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982 [25.]

³⁴ Uo.

³⁵ Szenteleky Kornél: *Színek és szenvedések*. Emlékezés Pechán Józsefre. Dettre János előszavával. Minerva rt. Szabadka, 1923. 18.

³⁶ Uo.

maradtak fenn³⁷, részint pedig vázlatfüzeteiben.³⁸ Akttanulmányait természetesen olajban és pasztellban is megörökítette (*Fekvő akt* [1911], *Ülő akt* [1911], *Álló akt* [1911], *Aktok a természetben* [1912], *Táncoló aktok* [1912]³⁹, *Zene* [1912–13], *Győzelem* [1912], *Fürdőzők* [1912–13], *Táncolók* [1917]⁴⁰ stb.), sőt linómetszetben is (*Álom* [1913]⁴¹).

Az aktok iránti érdeklődése, akttanulmányai sokrétű női testértelmezésről tanúskodnak, a kéjnőtől az istennőig, és azt bizonyítják, hogy Pechán igen széles skálán mozog. Így például akt-szénrajzain a női test mozdulatait, fekvését, térbeli elhelyezését vizsgálja. Háton vagy hason fekvő, pipiskedő meg állva pózoló női aktok ezek, a szó szoros értelmében női testtanulmányok⁴² – talán előtanulmányok is későbbi többaktos kompozícióihoz. Vázlatfüzetében található rajzai is a női test mozdulatait rögzítik, a női kéz és láb viszonyát tanulmányozzák, annak külső figurálisát.⁴³

Impresszionisztikus kolorittal, de cseppet sem idealizálva festette meg Pechán *Fekvő aktját* [1911], *Ülő aktját* [1911] és *Álló aktját* [1911], melyeket mindenképpen legjobb aktkompozícióinak tekinthetjük.⁴⁴ Mindhárom esetben a női test fényhatását kutatta, a fény színpalettájának tükröződését a női testen (a fehértől a sárgán át a rózsaszínig), amelyhez kiváló, szinte zsiibongó háttérálapot nyújtanak az élénk koloritú szőnyegek. A képeken tetten érhető a nyugtalan színjáték meg a dinamikus fényhatás mesteri összhangja, amely e három aktot Pechán legjobb alkotásai közé emeli. Az *Ülő akt* külön érdekessége, hogy a festő egy, az ülésbe/pózolásba belefáradt, megszunnyadt kéjnőt örökített meg. A három említett festményt elemezve állapítja meg Boldizsár Anna, hogy „némi szecessziós mellékízzel társulva, kárpit-, faliszőnyeg-háttérrel nyújtanak nagyszerű látványt. A festék vékony rétegben való felvitele pedig a kárpit hazai mintázata ellenére franciássá teszi ezeket a festményeket. Az impresszionisták színes árnyékait is felfedezhetjük, Cézanne formalítását és egy enyhén Van Gogh-os

³⁷ *Izložba crteža Jožefa i Bele Pehana. Pechán József és Béla rajzkiállítása.* [A katalógus szerzője Ninkov Kovačev Olga.] Városi Múzeum, Szabadka. Grafoprodukt, Szabadka, 2002. (A katalógusban hét nőiakt-tanulmánya látható.)

³⁸ Bela Duranci–Bordás Győző: *A két Pechán. Dva Pehana.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982. 14., 16., 51–54.

³⁹ *Jožef Pehan–Pechán József 1875–1922.* Likovna galerija Doma kulture, Vrbas, 1998 [kiállítási katalógus].

⁴⁰ Bela Duranci–Bordás Győző: *A két Pechán. Dva Pehana.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982

⁴¹ *Izložba crteža Jožefa i Bele Pehana. Pechán József és Béla rajzkiállítása.* [A katalógus szerzője Ninkov Kovačev Olga.] Városi Múzeum, Szabadka. Grafoprodukt, Szabadka, 2002

⁴² Uo., valamint lásd még Bela Duranci–Bordás Győző: *A két Pechán. Dva Pehana.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982. 14., 16., 51–54.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

vonalkázást. A színek és formák mellett sokkal tömörebbek, mint a tisztán szecessziós alkotásokon. A kacsaringós ívek helyett sokkal realisabb formák bontakoznak ki. A festő összegyúrta minden ismeretét, és egyfajta harmonikus stíluslekticizmust hozott létre festményein”.⁴⁵ Tegyük hozzá: fénnel, levegővel teli képek ezek, színárnyalatok sokaságával, kontraszt színek használatával.

Nőitest-értelmezéseinek egy külön csoportját a természetben megfestett alkotók alkotják. Neoimpresszionista módon tájképbe helyezte a női testformákat, s nem is annyira a hangulatot mint inkább a téma tárgyának jellemző vonását szándékozta megragadni. Ezek már elvont, ha úgy tetszik, megkonstruált, a női testformák gömbölyűségét idealizáló és hangsúlyozó kompozíciók, amelyeknek igencsak megkapóan friss a szín- és fényhatása, a piros, a kék, a zöld és a sárga élénk árnyalatainak mesteri összehatása. E sorozatba tartozik a *Zene* [1912–13], a *Győzelem* [1912?] meg a *Fürdőzők* [1912–13], amelyek – tágabb kontextusban szemlélve – a témaválasztás és ábrázolás tekintetében egyértelműen Kernstok Károly hatására utalnak (lásd *Magányos lovasát* [1910] vagy *Lovasok a víz partján* [1912] című alkotását), ami érthető is, hiszen Kernstok, akárcsak Pechán is, a Művészház alkotói körének volt a tagja.⁴⁶ A korlátlan, önfeledt szabadságérzet hangulata árad ezekről a képekről, amelyeken festőnk idealizált alanyait a szabad természetbe helyezi, hogy egyrészt az ember és táj viszonyát, másrészt formai és szerkezeti egyensúlyát kutassa. Ide sorolhatjuk még – témaválasztás és ábrázolás tekintetében – Pechán *Táncolók* című, 1917-ben megfestett pasztelljét is.⁴⁷

Külön aktsorozatot, női testértelmezést képeznek Pechán mitológiai jelenei, sellőábrázolásai is: a *Mitológiai jelenet*⁴⁸, a *Táncoló szüzek* [1909]⁴⁹ meg a *Béka király*⁵⁰, amelyek az utóbbi évek külföldi aukcióin szerepeltek, s a meglepetés erejével hatottak. Ezek már idealizált nőábrázolások, friss, üde, mesészerű kolorittal. Ezzel vált teljessé Pechán nőábrázolásának széles palettája, amely nyugtalan művészkísérleteit dokumentálja, melyek a női test művészi értelmezését, annak szépségét meg legkülönbözőbb ábrázolását eredményezték. Pechán József neós korszakának produktuma, amelyben megkapó a vibráló színek raggogása, a harsány színvilág, a nagyszerű színlátás meg a lendületes ecsetkezelés, amely egyéni formanyelvű ötvözte Pechán stílusát.

⁴⁵ Boldizsár Anna: *Pechán József, a festő és fényképész.* = *Létünk*, 2010/2. 158–169.

⁴⁶ *A Művészház 1909–1914.* Modern kiállítások Budapesten. Magyar Nemzeti Galéria, 2009. március 26.–július 26. (Sorozatszerkesztő Szücs György). Budapest, 2009. 104., 138.

⁴⁷ Bela Duranci–Bordás Győző: *A két Pechán. Dva Pehana.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982

⁴⁸ Pechán József: *Mitológiai jelenet* (internetes forrás: <http://www.icollector.com/Pechan-Jzsef-Dunacsv-1875-Verbsz-1922>).

⁴⁹ Pechán József: *Nächtlicher Reigen tanzender Meerjungfrauen* (internetes forrás: <http://artnet.com/artists/jozsef-pechan/naechtlicher-reigen-tanz>).

⁵⁰ Pechán József: *Béka király* (internetes forrás: pechan-jozsef.festmenyvetel.hu/festmenyek).

Pechán aktjain nemcsak Kernstok Károly hatása érezhető, hanem – színválogatás és színhasználat tekintetében – Csont Ferencé (1888–1966) is⁵¹, akinek *Ádám és Évája* [1910] meglepő hasonlatosságot mutat *Akt a pataknál* című festményének koloritjával.⁵² Ugyanakkor Tomán László arra hívja fel a figyelmet, hogy Pechán stílusa, témaválasztása és színhasználati esetenként Sava Šumanović (1896–1942) jeles vajdasági festőművész alkotásaival is hasonlóságot mutat, azaz „feltűnő néhány képének tematikai hasonlósága Šumanović képeivel”.⁵³

Munkásságának jó ismerői szerint „női aktjai [...] egyenesen a közvéleménnyel való leszámolás megnyilvánulásai, egy olyan közegbe való behatolásnak a vállalása, amelynek ellenállását és taszítását a művész jól ismeri”.⁵⁴

Végére is, miként egyik önéletrajzi vonatkozású írásában vallotta, művészi nézeteit, szemléletét semmi áron sem volt szándékában feladni a közönségsiker miatt: „Amit eddig tettem és ezentúl tenni fogok, nem pénzért, nem a megélhetésért, hanem egyedül a művészetért teszem, habár anyagi viszonyaim is kényszerítenek belőle megélni, inkább éhenhalok, minthogy csak egy lépéssel is letérjek arról az útról, amely nekem szent, minthogy a művészetet egy értelmetlen közönség kedvének és kívánságának alárendeljem.”⁵⁵ Ennek meg is volt az ára: aktjai jórészt csak halála után kerültek elő és keltették fel a műértő közönség érdeklődését. Ekkor született meg az a fontos felismerés, hogy Pechán, műtermének magányában, s csak a beavatott, intim barátok kedvtelésére is – női aktjaival fontos erkölcsi dilemmákat fogalmazott meg, olyanokat, amelyekkel a társadalom-lélektan csak a két háború közötti időszakban kezdett el behatóbban foglalkozni.

Az utóbbi években – öröndetes módon – a műértők figyelme ismét a Pechán-életmű felé fordul, munkásságának át- és újraértelmezésének korát éljük, amely egyrészt a róla szóló írások számának növekedésében mutatkozik meg, másrészt festményeinek meglepően magas kikiáltási árain is tükröződik. Mindez pedig azt a következtetést sugallja, hogy Pechán csak most, a 21. század elején kerül az őt megillető helyre a magyar (hangsúlyozottan a vajdasági magyar) képzőművészetben. Ezt pedig, mondjuk meg őszintén, bizvást még egy évszázaddal ezelőtt megérdemelte volna.

⁵¹ *A Művészház 1909–1914*. Modern kiállítások Budapesten. Magyar Nemzeti Galéria, 2009. március 26.–július 26. (Sorozatszerkesztő Szücs György). Budapest, 2009. 94.

⁵² *Jožef Pehan–Pechán József 1875–1922*. Likovna galerija Doma kulture, Vrbas, 1998 [kiállítási katalógus]. Lásd a képet a katalógus borítóján.

⁵³ Tomán László: *Avantgárd képzőművészet a Vajdaságban* (internetes forrás: <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/66/toman1.html>).

⁵⁴ Bela Duranci–Bordás Győző: *A két Pechán. Dva Pehana*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982 [18.]

⁵⁵ M. B.: *Pechán József hagyatékának kiállítása Novivrbason*. = *Délbácska*, 1926. december 12.

*The Moral Aspects of Presenting the Female Body in the Photos
and Graphic Art of József Pechán (1875–1922)*

Born in Cséb, developed and flourished in Verbász, painter and photographer József Pechán (1875–1922) built a distinguished opus of nudes, which this talented artist so fondly painted, drew, and photographed. He did this in the social/spiritual milieu of conservative, prudish, provincial Bácska, largely at the very beginning of the 20th century, in the years before World War I. Those were times when any artistic dealing with the female nude, any attempts of artistic formation or interpretation, let alone public exposition of such artwork, counted as an act of breach of small-town public morality. In spite of this, Pechán bravely handled the artistic way of getting round the issue of the female body – ahead of times in Bácska, so much so, that each important segment of his photographic and graphic art is constituted by different interpretations of the female body, and the analysis of these variants spontaneously brings up certain moral aspects. This is even more the case since the interpretations have a wide range from a harlot to a goddess. Ahead of his times, he presents the female body in a novel way, thus interpreting the features of the eternal Woman. It seems that during his full nude-opus, he was searching for the answer to a single question: what in

fact is a woman for him? Moreover, what is most interesting, he replies differently with each of his piece, projecting and fine-shading the social understanding of women. Detailed analysis leads us to the recognition that József Pechán's female nudes – even in the solitude of his atelier, or in the presence of only his closest friends – raised important moral dilemmas, ones that social psychology started to tackle only between the two world wars.

Keywords: interpretation of the female body, nude photo, presenting the female body, light effects on the female body, study of the female body, art and morality, dual morality, Művészház (Artists' House)

Beérkezés időpontja: 2012. 12. 30.

Közlésre elfogadva: 2013. 01. 07.

Cvetanović Martin

· Novi Pazar-i Egyetem, Német Tanszék
· 89margio@gmail.com

MILLEKER BÓDOG

Bánát polihisztora a történelem nyomában

Milleker Bódog

The Polyhistor of Banat in the Traces of History

A délvidéki lakosság körében kevésbé, a helytörténészek számára azonban jól ismert Milleker Bódog neve. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy munkássága kizárólag Versechez, illetve Bánáthoz fűződik. A XIX. század végén és a XX. század első felében végzett régészeti kutatásai, szakirodalmi munkái, múzeum- és könyvtáralapítói tevékenysége folytán megérdemelten sorolható a neves értelmiségiek közé.

Munkámmal szeretnék hozzájárulni ahhoz, hogy tudományos felfedezései ismertebbé váljanak a nyilvánosság körében.

Kulcsszavak: Milleker Bódog, történész, régész, múzeum- és könyvtáralapító

Az életrajzi adatokat áttekintve szembetűnő, hogy a korabeli Dél-Magyarország részét képező Versec nemzetiségi sokszínűsége miképp tükröződik vissza Milleker helytörténeti munkáiban. A német nyelven írt alkotásokat Felix Millekerként jegyzi, a magyarul kiadottakon Milleker Bódog szerepel, míg szerb nyelven Srećko Mileker néven publikál.

Az ilyen széles skálán mozgó név hallatán elgondolkodtató, hogy akkoriban nem tulajdonítottak olyan nagy jelentőséget annak, ha lefordították a nevet. Érdeemes megjegyezni, hogy a lexikonban található Milleker Rezső (Rudolf) a történész fia, aki Debrecenben földrajztudósként szintén jelentős személyiség volt.

Milleker Bódog 1858. január 14-én született Versecen. A kor szokása szerint arra a névre keresztelték, amilyen napon született. A név a boldog szó régi alakjából származik, eredeti jelentése gazdag.

A Műhely rovatban közölt dolgozatok a Magyar Köztársaság Szabadkai Főkonzulátusa és a Magyar Nemzeti Tanács által 2012-ben meghirdetett A magyar tudomány napja a Vajdaságban című tanulmány- és esszépályázat egyetemista kategóriájának díjazott munkái. A szerkesztőség szakembereket kért fel, hogy javaslataikkal, útmutatásaikkal, korrekcióikkal segítsék a fiatal kutatók munkáját. Itt megjelent dolgozataik természetesen még így is magukon viselik az első kutatás és közlés jegyeit.

A XIX. század derekán a város fejlődésnek indult. Akkor kezdett működni a postai távírda és a vasútvonallal, amely Karasjeszenótól (Jasenovo) Versecen át vezetett, és Budapestet összekötötte Temesvárral.¹ Fejlődött a borászat és a szőlészet, művelődési szempontból pedig a tanintézetek, egyesületek, a szerb, a német, a magyar sajtó és színház.

Milleker családja Tirolból érkezett Majdanpekbe, onnan pedig 1738-ban kerültek Oravicára (romániai Bánát). A család 1763 óta élt Versecen. Édesapja szegkovács volt, aki Bódoggal megszerettette a múltkutatást. A polgári iskolát szülővárosában végezte. A Királyi Katolikus Iskolában 1871/72-től nem folytatható tovább német nyelvű oktatás. A következő évben Szegeden az azonos alapítású intézménybe iratkozott, s ott is érettségizett, 1877. szeptember 15-én pedig tanítói képesítést nyert Szegeden.

Helytörténeti kutatásokkal ettől kezdődően foglalkozott, lokálpatrióta lévén szülővárosa történelme érdekelte leginkább. Az 1878-as tanévtől Fehértemplomban (Bela Crkva, Weisskirchen) kapott állást, ahol öt éven át oktatott. Ott ismerkedett meg Leonhard Böhm Bánát-kutatóval, Fehértemplom helytörténészével, a történészszer és műgyűjtővel. Későbbi munkáiban gyakran hivatkozott rá. A huszonöt éves ifjúra igen nagy hatással volt szerteágazó tevékenysége. A terepen végzett ásatásokon, a numizmatikai gyűjteményeken és régiségeken keresztül sok minden felkeltette Milleker figyelmét: a Dél-Magyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat folyóirata, a *Történelmi és Régészeti Értesítő* közölte a régészeti feltárásokról szóló cikkeit Dunadombó (Dubovac), Ráma (Ram), Kevevára (Kovin) és Temespalánk (Banatska Palanka) helységekről. Fehértemplomban 1877-ben alakult meg a múzeum, elsőként a mai Vajdaság területén. A múzeumot Jankó Lajos vezette, majd B. Tritner jegyző került az élére. Tőle vette át Milleker ezt a tisztséget 1883-ban.² Szülővárosáról írta első történelmi tárgyú könyvét, az 1879-ben megjelent *Im letzten Türken Kriege und Jakob Hennemann* című munkáját. 1882-ben kiadta *Versec és környéke az 1787–1790-es évek között* című tanulmányát.

A verseci iskolaszék meghívására örömmel fogadta el a néptanítói állást. Összesen 61 évet töltött el szorgos munkával az oktatás és közművelődés terén. Ennek köszönhetően köztisztviselőnek örvendett Fehértemplom és Versec vidékén 1942-ben bekövetkezett haláláig.³

A verseci monográfiában a szerző dr. Torma Károly régészt, egyetemi tanárt említi, aki mellett részt vehetett az 1880–1882-es terepi munkában. E neves kutató az MTA tagja volt, egyben az aquincumi múzeum alapítója.⁴

¹ *Vršac*, turistička monografija, 14.

² Ankica Medaković: *Feliks Mileker*, 17.

³ Ob. Idi 20.

⁴ *Új magyar lexikon*, 466.

Milleker Bódog portréi korabeli fényképeken

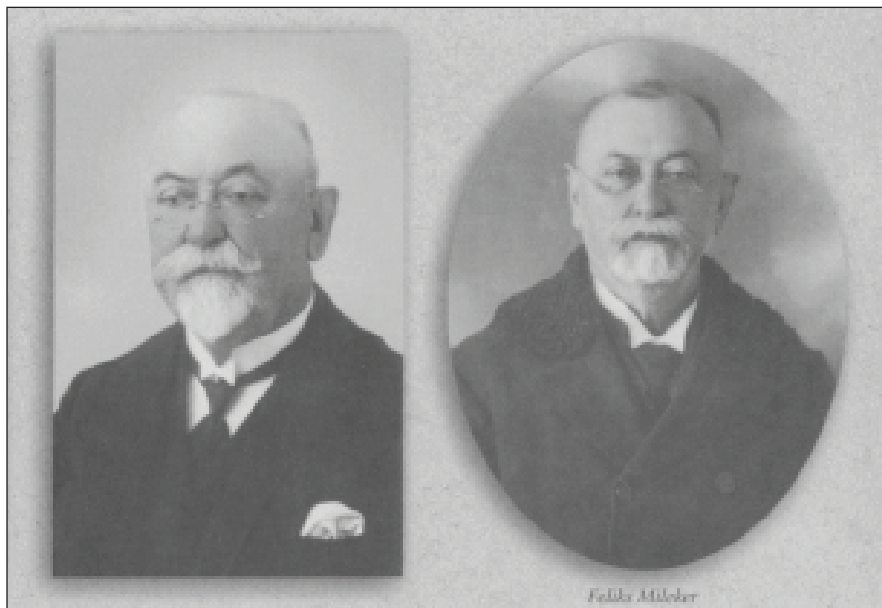
Millekernek nagy segítséget nyújtott Pesty Frigyes, a jeles történész és akadémikus, továbbá dr. Hampel József régész, egyetemi tanár, akadémikus és a Nemzeti Múzeum igazgatója. Milleker német, magyar és szerb nyelven folytatta levelezéseit. A következő jelentősebb műve a kétkötetes *Versec város története* 1886-ban. A dél-magyarországi selyemipar történetét is feldolgozta. (Mária Terézia Bánátban eperfákat telepített a selyemhernyók tenyésztése végett.) A *Dél-Magyarország a rómaiak alatt* című műve 1893-ban látott napvilágot, majd egy évre rá a *Dél-Magyarország az őskorban*.⁵ Jelentős munkái Versec, Nagybecskerek és Pancsova monográfiája, Dél-Magyarország középkori földrajza stb.

Az elkövetkező évtizedekben Milleker 73 füzetből álló helytörténeti sorozatot adott ki a környező településekről. Ez főleg az 1921–41-es időszakot ölelte fel *Banats Bücherei* címmel.⁶ Ő szervezte a verseci könyvtár megalapítása körüli teendőket. Az 1885–87-es időszakban vezetése alatt működött az intézmény. Akkor alig száz kötettel rendelkezett, míg 1940-re az állomány 60 000-re gyarapodott. A könyvtár ma mintegy 5000 rendkívül értékes egyedi kiadvánnyal, kézzel írott könyvvel, régi nyomtatvánnyal rendelkezik. Sokan ennek köszönhetően kezdtek el foglalkozni helytörténeti kutatásokkal.⁷

⁵ Révai Nagy Lexikona, XIII. kötet, 768.

⁶ Anica Medaković: *Feliks Mileker*, 21.

⁷ Ob. Idi 23.

Milleker Bódog időskori képei

A valamikori Dél-Magyarországon a XIX. században és a XX. század első két évtizedében jelentősen fejlődött a történelemtudomány. Itt dolgozott egykoron Debreceni Bárany Ágoston, Dél-Magyarország első történetírója, továbbá Böhm Lénárd, Johann Heinrich, Nepomuk Schwicker, Szentkláray Jenő, Borovszky Samu és mások, akik jelentős munkákkal gazdagították a Bánság történetének szakirodalmát.

A hisztóriográfiával együtt ez arról tanúskodik, hogy a történészek nem csupán a magyar nép történelmi múltjával foglalkoztak, hanem – nemzeti hovatartozásuktól függetlenül – az összes itt élő nép történetét is hitelesen, a történelmi forrásokra támaszkodva írták meg. Emellett együttműködtek a magyar és nem magyar történészekkel. Kutatásaikat a levéltári, könyvtári és múzeumi gazdag forrásanyagban végezték. Felölelték a prehisztorikus időktől kezdve az ókoron, a középkoron és az újkoron át a XX. század első évtizedéig tartó korszakokat.⁸

A történészek nagy gondot fordítottak az elődök munkáinak tanulmányozására, hogy tudományos megalapozottsággal megírassák saját helytörténeti vagy nagyobb területi egységekre, vármegyékre vonatkozó könyveiket. Jól szervezett vármegyeyei, városi és egyházi levéltárak, valamint irattárak álltak a rendelkezésükre. A vármegyék (Bács-Bodrog, Temes és Torontál), valamint a

⁸ Dr. Csehák Kálmán: *Történelmi múltunk és jelenünk*, 181.

szabad királyi városok (Baja, Zombor, Szabadka, Újvidék és Temesvár) meg a törvényhatósági joggal rendelkező városok (Pancsova és Versec) autonómiával rendelkeztek. Ebből kifolyólag levéltári és irattári anyaguk jól tükrözi az ott pezsgő életet. Az akkori értelmiségiek anyanyelvükön kívül latinul és németül is tudtak. Továbbá még egy-két nyelvet – a szerbet, a román – attól függően, milyen környezetben éltek.

Intézményrendszerüket is megteremtették. Az Országos Történelmi Társulat megalakulása után már 1872-ben Temesváron létrejött a Dél-Magyarországi Történelmi és Régészeti Társulat, majd 1878-ban szintén Temesváron a Délmagyarországi Múzeumegyesület. E két társulat 1885-ben egyesült, és felvette a Dél-Magyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat nevet. Kezdetben egész Dél-Magyarországra kiterjesztette működését, majd amikor 1883-ban Zomborban megalakult a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat, tevékenységét Temes és Torontál, részben pedig Krassó-Szörény vármegyékre korlátozta.⁹

A Verseci Múzeum megnyitására szóló cikk a Délvidék 43. számából, 1894

⁹ Ob. idi. 182.

A társulatok maguk köré tömörítették a történészeket, muzeológusokat, szociográfusokat, régészeket, néprajzkutatókat és másokat. Munkáikat a Temesváron megjelenő *Történelmi és Régészeti Értesítő*ben, illetve a Zomborban kiadott *Évkönyv*ben adták közre. Ezek az értesítők és évkönyvek kiváló adattárai a mai kutatóknak is, ha figyelembe vesszük azt a tényt is, hogy a kar történészei részben a nemzeti historizmus, részben a pozitívizmus hatása alatt álltak.¹⁰

Milleker Bódog muzeológusi pályafutását régiséggyűjtőként kezdte. Az első régészeti ásatások eredményeit 1881-ben jelentette meg. Megszakítások nélkül dolgozott a feltárásokon 1935-ig.

Külön jelentőséggel bír a szerző háromkötetes tanulmánya, mely a *Dél-Magyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből* címet viseli.

A kiadás évei 1897, 1898 és 1906–1909, összesen 501 oldal terjedelemben. *A vattinai őstelep* című mű 1905-ben jelent meg.¹¹ Az említett könyvek régészeti leletek szempontjából megkerülhetetlen forrásmunkák. A kezdeti 5000 lelet Milleker ásatásai nyomán két évtized alatt a háromszorosára növekedett. A tárgyak részletesebb bemutatására még kitérek a munkámban. *A Bánság a történelem előtti időkben* című könyvet 1937 és 1940 között írta.

A már említett *Bánati Könyvek* sorozat 73 könyve közül saját költségén jelentetett meg 59 monográfiát. A Duna menti svábok és Bánát egész lakosságát érintő témát dolgozott fel.

Milleker Bódog feleségével, Annával

¹⁰ Lőrinc Péter: *A Pleitz-ház tudományos kiadói tevékenysége a bánáti rónán*, 67.

¹¹ Révai Nagy Lexikona, XIII. kötet, 768.

A kutató életrajzírói szerint kevés adat maradt ránk a Milleker család életéről. Milleker Bódog 27 évesen nősült meg. Felesége, Anna, polgári származású verseci lány volt. Teljes mértékben támogatta férje munkáját, ám 38 éves korában tüdőbajban meghalt. Kiváló zongorista hírében állt. Milleker 1924-ben házasodott újra egy szintén verseci hölgygel. Ez a házasság még rövidebb ideig tartott, mindössze egy évig, utána elváltak.

A Természettudományi Társulat tagságáról szóló diploma

Az első házasságából származó fia Rudolf Karl (Rezső) 1887. április 17-én született Versecen. Földrajzi és földtudományi tanulmányokat Budapesten, Berlinben, Párizsban és Göttingenben folytatott. A Budapesti Tudományegyetemen 1912-ben választották tanársegéddé, majd két év múlva a Magyar Földrajzi Társaság titkárává.¹² Ő alapította a Debreceni Egyetemen a Földrajz Tanszéket, és megszervezte a meteorológiai szolgálatot. Nagy szerepe volt a településföldrajz, a regionális földrajz és a néprajz egyetemi oktatásában. Debrecenben a Bölcsészettudományi Egyetem dékánjává választották 1922-ben. Egyetemi oktatóként bejárta Európát. Glaciológiai és vulkánmorfológiai kutatásokat végzett. 1909-ben Izlandon járt, Kis-Ázsia és a Kaukázus vidékét 1911 és 1913 között járta be.¹³ Ő alapította 1929-ben a ma is megjelenő *Földgömb* című folyóiratot.¹⁴ Az

¹² Ankica Medaković: *Feliks Mileker*, 27.

¹³ Dr. Tokodiné Újházi Andrea: *Földrajzi személyek*

¹⁴ *Földgömb*, 2009–2011. 42.

Új idők lexikonának is munkatársa volt.¹⁵ Milleker Rezsőt a malária egyik fajtája fertőzte meg. Apját csak három évvel élte túl, 1945-ben hunyt el.

A tudománynak fokozatosan nőtt a reputációja a XIX. század végétől. Milleker Bódogot nem csak a szűkebb környezete fogadta el tudományos tekintélyként. Rendkívül termékeny helytörténetírásához anyagi és egyéb áldozatot vállalt. A Temesváron működő Dél-Magyarországi Történelmi és Régészeti Társaság rendes tagjává választotta. A Magyar Numizmatikai Társaság 1919-ben vette fel soraiba. A helységnevek elemzésével foglalkozó kutatásai a temesvári Arany János Irodalmi Társaság tagságát hozták meg számára.

A Királyi Magyar Természettudományi Társulat Budapesten a hivatását önfeláldozóan végző tudóst rendes tagjának nevezte ki 1912-ben.

A Magyar Antropológiai és Archeológiai Társaságban is aktívan közreműködött. A Német Prehisztorikus Társulat egyik megalapítója Berlinben, valamint tagja az újvidéki Szerb Matica Közművelődési Társaság Tudományintézetének. Eközben a verseci gimnáziumban történelmet és földrajzot adott elő. Munkássága a városrendezési megmozdulásokon is kifejezésre jutott, így tiszteletbeli elnökké választották. Megírta a verseci park történetét is az 1775 és 1927 közötti időszakban.¹⁶

A tudós a munkaasztalánál

¹⁵ *Új idők lexikona*, XVIII. kötet, 4540.

¹⁶ Anica Medaković: *Felix Mileker*, 28.

A múzeum megnyitása előtt a Temesvári Bánati Múzeum és a fehértemplomi működött e térségben, ami jórészt Millekernek köszönhető. Nemsokára lehetőség nyílt Versecen is egy ilyen intézmény megalapítására. Erre egy 1882. évi szenzációs lelet szolgáltatott okot, amit a közeli Nagyrétben (Veliki rit) tártak fel. Constantinus római császár korából származó pénzérmekről volt szó.

A városelnök azt javasolta, hogy e numizmatikai kincset a magisztrátus épületében őrizzék. Egyben a további ásatásokat is jóváhagyta. A következő feladat a leendő múzeum épületének megvásárlása volt. Ennek a klasszicista stílusban 1847-ben emelt Concordia, a polgári iskola épülete felelt meg a legjobban. Az 1894-es esztendőig terjedő időszak a múzeum megalapozásának tekinthető.

Milleker tovább folytatta régészeti ásatásait. Beutazta az Osztrák–Magyar Monarchia kulturális központjait. Járt Szeged, Budapest, Bécs és Temesvár múzeumaiban. Részt vett a budapesti továbbképzésen, amelyre mindössze 16 hallgató kapott meghívást.

A minisztérium engedélye 1894. július 12-én érkezett meg az Alapszabályzat jóváhagyásával együtt. A Magyar Nemzeti Múzeum üdvözölte az intézmény megalapítását, és támogatásáról biztosította. Ezt követően a Magyar Tudományos Akadémia az *Archeológiai Értesítő*ben a Verseci Múzeum Alapszabályzatát követendő példaként ajánlotta más múzeumok figyelmébe.

A nagyközönség előtt a múzeum 1898. január 26-án nyitotta meg kapuit. Az egyre bővülő gyűjtemény számára szűknek bizonyultak a termek, így a közelben levő Park utca 19. alá, az egykori óvoda helyére költöztek át a Városi Könyvtárral együtt.

Az induláskor összegyűjtött leltár a következő:

- 1090 régiség
- 1625 pénzérme
- 407 tárgy, melyet Milleker ajándékozott az intézménynek
- 474 tárgy más helyről.¹⁷

Az iparos céhek is sok érdekes tárgyat ajándékoztak. Az összeírás szerint 1876-ban Versecnek 8000 lakosa volt. Tizenhárom céh működött a városban, tagjai 34féle mesterséget űztek.

A néprajzi és természettudományi részleget 1909-ben alakították ki, míg a következő évben a művészeti gyűjteményt avatták fel. Az ünnepélyes átadáskor készített jegyzékből megtudhatjuk az alábbiakat:

a) a régészeti gyűjtemény	18406 darabból áll,
b) a numizmatikai	5733
c) a néprajzi	87

¹⁷ Anica Medaković: *Feliks Mileker*, 37.

d) a történelmi	4878
e) a természettudományi	1758 és
f) a művészeti	69 darabot számlál.

Néhány hónap múlva egy tíztagú bizottság kétmillió koronára becsülte fel a múzeumi gyűjtemény értékét.

E vidék a trianoni szerződés után az elcsatolt területekkel együtt a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került. Később a Dunai bánság részét képezte.¹⁸

Az új hatalom is elismerte a múzeumigazgató szerteágazó tevékenységét. Sikeres munkájáért díszoklevélben részesítette Németország Határontúli Hivatala. Kortársai közül Dorde Vajfert, a jegybank első elnöke is elismeréssel nyilatkozott értékmentő munkájáról.

Milleker portréja

¹⁸ Uo. 45.

Az idős Milleker, korára hivatkozva, 1938-ban benyújtotta nyugdíjaztatási kérelmét. Annak ellenére, hogy betöltötte 80. életévét, felkérték, folytassa tovább eredményes tevékenységét. Két évvel később hasonlóan érveltek a városi előljárók azzal a megtisztelő javaslattal kiegészítve, hogy élethossziglan töltsen be a múzeumigazgatói tisztséget. Ekkor az intézmény 121 089 tággyal rendelkezett, ami két évre rá elérte a 125 000-et. Az igazgató neve az évtizedek során összeforrt a múzeuméval.¹⁹

A tudomány művelése közben a szülővárosában élő nemzetek közötti toleranciát ápolta. Szerinte a néprajzi sokszínűség kötötte össze a különböző felekezetű lakosokat. Hivatását lelkiismeretesen, nagy precizitással végezte. Munkatempóját jellemzi, hogy a gyerekeket vasárnap múzeumlátogatásra hívta, és minden kiállított tárgy történetét érdekesítően el tudta mesélni.

Milleker fáradtságos élete 84 éves korában ért véget, 1942. április 26-án hunyt el Versecen. (Néhány helyen tévesen Salzburg szerepel.) Mivel ekkor dúlt a II. világháború, távozásával jelképesen, hamarosan pedig ténylegesen is bezárt a múzeum, és csak 1945-ben szerveződött újra.²⁰

Mintegy 300 munkája ismeretes (kötete, füzet, újságcikke). A hálás utókor – amellet, hogy tiszteletére a múzeum utcáját Felix Millekerről nevezte el – a Concordia épületén 2002-ben, halálának 60., a múzeum fennállásának pedig 120. évfordulóján bronz domborművet helyezett el.²¹

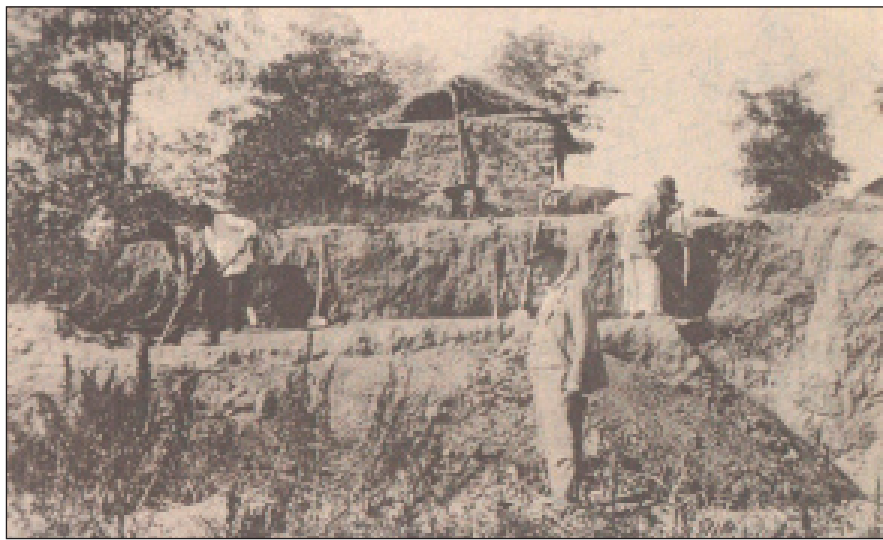
Az ásatások során a legrégebbi települések nyomait a patakok, folyók mentén vagy az egykori Kistréten (Mali rit) elterülő tó közelében fedezték fel Versec környékén. Milleker több éves régészeti kutatásaival, feltárt őskori és középkori tárgyak ezreivel gazdagította a verseci múzeumot. Olyannyira, hogy a verseci múzeum ma is Európa-hírű, legfőképpen az általa feltárt gazdag leletegyüttes miatt. Továbbá ősi közösségek maradványaira találtak a Szeredi-patak (Kisszered, Malo Središte) és a Meszes-patak (Mesić) mellett. Ezek a lelőhelyek a paleolitikum korszakára és a neolitikumra tehetők. A helyszínek: Porány (Potporanj), At, Porányi határ–Ófalu. A kerámiatöredékek többnyire a mindennapi élethez szükséges edények részei voltak. Az At (Paripa) nevű lelőhely Temespaulis (Pavliš) löszfennsíkján terül el. A Szeredi-csatorna ásásakor az archeológusok 1888-ban kései újkőkorból származó település nyomaira bukkantak. Itt a vinci kultúrkörhöz tartozó népek élhettek. Milleker 1925. évi feljegyzéseiből kiderül, hogy gazdag lelőhelyről volt szó, amely az i. e. 4500-as időkre datálható. Az évek során a sztárcai (Starčevo, Pancsova község) kultúrkörhöz tartozó leleteket is találtak a régészek.

¹⁹ Prošlost za budućnost: *Feliks Mileker*, 1.

²⁰ Ankica Medaković: *Feliks Mileker*, 52.

²¹ *U potrazi za istorijom – Znameniti Vrščani*, 17.

A porányi (Potporanj) Kremenjak (Kovakő) nevű határrész késő újkőkori leletei i. e. 4300–4200-ból származnak. Milleker 1882-ben végzett ásatásai nyomán ismerhette meg őket a nagyközönség.

Milleker az ásatásokon

Két ízben (1910-ben és 1934-ben) rendeztek kiállítást e témára. Érdekes megjegyezni, hogy a gyufa feltalálása előtti időszakban kincset értek azok a kőzetek, amelyekkel tüzet lehetett csíholni. Innen ered a határrész tűzkőre viszszevezethető neve.

A porányi kerámiák

Közel 10 000 tárgy került napvilágra. A főmuzeológus monográfiában emlékeztet meg e sikerről *Kőkorszaki leletek a Versec melletti Porányból* címmel. Sajnos, a későbbi évtizedekben a Duna–Tisza–Duna-csatorna kiásával 1957-ben lehetlenné váltak a további kutatások e vinci kultúrához tartozó terepen.²²

Ettől a helyszíntől 2 km-re terül el Ófalu maradványa. 1914-ben Milleker úttörő munkát végzett a mintegy hathektáros területen végrehajtott ásatásokkal. A történelmi korok emlékei mellett szkíta temetőre utaló nyomokra lett, akiknél a holtak elégetése volt a szokás.

A fémkorszakból: réz-, bronz- és vaskorszakból származó régészeti anyag arról tanúskodik, új mesterségek alakultak ki (olvasztó- és kovácmesterség stb.). Mindegyik bánáti lelőhely feltárásán részt vett a múzeumigazgató. A régészeti kincsek alapján kiemelkedő helyet foglalnak el Versecvát (Vatin) és Dunadombó (Dubovac) települések. Versecvát ma egy aprócska falu, határátkelőhely Románia felé. Az egykor errefelé működő homokbányákból (Fehér-tó) a felszínre hozott töredéke talaján 20 feltárás folyt, melyeknek köszönhetően 7000 tárgy került elő. A kora bronzkori településen 150 ház maradványára és több mint 50 tűzhely nyomára bukkant. A kerámia jeletősége alapján egy egész kultúrkorszakot neveztek el vatini kultúrának. Az urnás temetkezés maradványait sikerült megmenteni. Ezenkívül szerszámok, dísz tárgyak, lószerszámok kerültek elő.²³

Érdekes megjegyezni, hogy a vizsgált archeológiai leletek közül az urnákat szabályos sorokban helyezték el, szinte azonos számú kellékekkel. Ez arra utal, hogy a társadalmi rétegződés még nem kezdődött el abban a közegben.²⁴

Dunadombó (Dubovac) kenderföld-lelőhely Kevevára (Kovin) községhez tartozik. A feltárás a Duna mellett, egy XVIII. századból származó elhagyott temető közelében folyt. Az 1901. évi nagy árvíz után a löszfalból 40 edényt ástak ki. Két év múlva Milleker Bódog archeológiai felmérése alapján 22 bronzkori sírt tártak fel. Sok tárgy kincskeresők kezébe került, de a múzeumok is felvásárolták, a Magyar Nemzeti Múzeum, Bánát Múzeuma Temesvárról és a belgrádi Nemzeti Múzeum is.²⁵ A Vaskapu Vízierőmű építésekor az 1970-es években a tározótó ellepte ezt a felbecsülhetetlen értékű területet. A lelőhely régészeti anyaga alapján a középbronzkori kultúrkör a dubovaci (sárgadombi) nevet viseli. A díszes sírleletek arról tanúskodnak, hogy a halottkultusznak nagy figyelmet szenteltek a táj lakói. Gyakran zoomorf motívumokkal ékesítették agyagfigurákat. Főleg a madármotívum jelenik meg.

²² *Prošlost za budućnost*. Katalógus, 3.

²³ Ob. Idi. 4.

²⁴ *Vojvodina – Znamenitosti i lepote*, 188.

²⁵ *Prošlost i budućnost*. Katalógus, 5.

Versec-Óludas (Stari Ludos) terepen a várostól keletre a Kiserétben (Mali rit) Milleker leletmentő akciót indított, mivel a csatornaásás következtében több mint száz sírt dúltak fel. Újkori és bronzkori anyag került innen a múzeumba, kb. 300 cserépedény és 150 bronztárgy. A feltételezések szerint eredetileg 335 sír lehetett itt. Egy külön sírban rejlő csontváz tövében lelt rá Milleker 1913. április 10-én a rendkívül híressé vált Verseci bálvány (Vršački idol) nevű kerámiára.

Az agyag antropomorf (ember alakú) figura fejét nem díszítette az alkotó, ám a figura öltözkézből kivehető a hosszú, harangszerű szoknya, melyet valószínű nehéz gyapjúból szőttek. Különféle karcos mintázattal, rojtok ábrázolásával egészítették ki a részleteket. A felső testrészen nyakékek és a felsőruha mintázata látható aprólékosan kidolgozva. Arra a megállapításra jutottak a kutatók, hogy e társadalom igencsak pompakedvelő volt. A figurák szimbolikus jelentőséggel bírtak.²⁶

A Verseci bálvány

²⁶ Ob. Idi. 6.

Temesváralja (Dupljaja) Fehértemplom (Bela Crkva) község Vár nevű lelőhelye magaslaton fekszik a Karas folyó mellett. Rómer Flóris (1815–1889) régész, a magyar művészettörténet úttörője, a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának igazgatója volt. Átutazóban érdeklődését felkeltette Bánát délkeleti csücske.²⁷ Ezen a helyen Milleker 1897-ben végzett leletmentést. A legértékesebb régészeti kincs két kisméretű, kultikus áldozati szoborcsoport, mely dupljajai kocsi néven vált ismertté. A nagyobb példányt a belgrádi Nemzeti Múzeum vásárolta meg, a kisebb a Verseci Múzeumba került. Az első kerámia 13,4 cm magas és 21,9 cm hosszú, az i. e. 2. évezred közepéről származik. Az antropomorf figura madárra emlékeztető fejjel három mocsári madár által húzott kocsin áll. A háromkerekű kocsi kerekén négy szépen kidolgozott küllő látható.²⁸ A figura a fény istenét ábrázolja. Feltételezik, hogy a fej mellett egy napot ábrázoló korong állhatott. E kisplasztika jelentőségénél fogva a legismertebb régészeti leletté vált Vajdaság területéről. A II. világháború utáni Jugoszláv Régészeti Társaság védjele volt.²⁹

A Temesváralján (Dupljaja) talált kocsi

²⁷ *Új Magyar Lexikon*, 607.

²⁸ *Enciklopedija Jugoslavije*, 154.

²⁹ Predrag Medović: *Praistorija na tlu Vojvodine*, 104/5.

A másik példány töredék, csak a figura és a két kerék látható belőle. A kőcsi rúdja hiányzik, de nagyon precíz a kerék agyának külön kidomborítása. A figura harang alakú testén a ruhaékek mellett központi helyet foglalnak el a svastikák, a Nap mint éltető elem ősi szimbolikus ábrázolásaként. Ez a lelőhely a temesváttal (Vatin) együtt Szerbia fokozott védettség alatt álló műemlékeivé lett nyilvánítva.

A Verseci Múzeum archeológiai osztályának kiállítási tárgyai zömmel még a következő településekről kerültek elő: Márktelke (Markovac), Meszesfalu (Mesić), Homoksziel (Uljma), Károlyfalva (Banatski Karlovac) és Ilonc (Ilandža).

Az ásatások az i. e. 1250. és az i. e. 850. év közötti időszakot ölelik fel, amikor a bronzkor hanyatlásának jelei kezdtek mutatkozni a térségben.³⁰ Érdemes párhuzamot vonni egy pancsovai (Pančevo) születésű régésszel. Csalogovits (dr. Csalog József, 1908–1978) régészeti lelete a magyarországi Szegvárnál talált Sarlós isten. A 7000 éves lelet a tiszai kultúrkör része.

Az egész Kárpát-medence, valamint Európa vonatkozásában is egyedülálló délvidéki régészeti örökségünk szinte teljes mértékben Milleker Bódog odaadó munkájának, szorgalmának és óriási tudásának köszönhető.

Bánát délkeleti sarkában, a szőlőültetvényeiről híres Verseci-hegy lábánál számos apró falu fekszik. A statisztikai adatokat figyelembe véve, a magyar lakosok száma elenyésző. Mivel az új népszámlálási adatok nemzetiségre vonatkozó felbontása csak októberre várható, így a 2002-es adatok állnak rendelkezésre. Meglátásom szerint önbecsülésükhöz nagyban hozzájárulna, ha a múlt megismerésével egy biztosabb háttérrel tudnának maguk mögött. A jövő felé fordulás erőpróbát jelent a perifériára szorultak szellemi és gazdasági létük tekintetében egyaránt... ennek figyelemkeltőnek kellene lennie.

Azt a közösségteremtő erőt szükséges aktivizálni, ami a szórványok szórványát, vagy ahogy emlegetni szokták, a mélyszórványt összefogná. Egy széles látókörű mai Milleker Bódog polihisztor kellene, aki gyűjtésével megmenthetné e vidék tárgyi és szellemi hagyatékát. Időszakos kiállításokra, műhelymunkára lenne szükség a terepen, az iskolásokkal és az ifjúsággal való együttműködés keretében. A néprajzi értékek – mint a kulturális identitás megőrzésének záloga –, sok tennivalót kívánnak Vajdaságban, jelen esetben Délkelet-Bánátban. Törekedni kell, hogy a zárt közösségekben a nyelvi elszigeteltség ne vezessen a magyar örökség elsorvadásához.

³⁰ Prošlost za budućnost

IRODALOM

- BRUKNER, Bogdan 1997. *Feliks Mileker, osnivač moderne arheologije na početku 20. veka u jugoistočnoj Panoniji*. Humboltov Klub Srbije, Glasnik, 1997/4. sz.
- Dr. CSEHÁK Kálmán 2004. *Történelmi múltunk és jelenünk*. Szabadka–Újvidék
- Enciklopedija Jugoslavije* 1985. Zagreb
- Földgömb* 2009. Budapest, 2009/11.
- GÁBRITYNÉ dr. MOLNÁR Irén–MIRNICS Zsuzsanna 2003. *Kisebbségi létjelenségek*. MTT Könyvtár 7., Szabadka
- LŐRINC Péter 1978. *A Pleitz-ház tudományos kiadói tevékenysége a bánáti rónán*. Újvidék
- MEDAKOVIĆ, Anica 2008. *Feliks Mileker*. Versec
- MEDOVIĆ, Predrag 2001. *Praistorija na tlu Vojvodine*. Újvidék
- Prošlost za budućnost* 2008. Feliks Mileker, Versec
- RAŠAJSKI, Rastko 1995. *Bibliografija radova Feliksa Milekera*. Versec
- Révai Nagy Lexikona* 1915. XIII. kötet, Budapest
- SCHERER, Anton 1983. *Felix Milleker*. München
- Dr. TOKODINÉ ÚJHÁZI Andrea 2000. *Földrajzi személyek lexikona*. Debrecen
- Új idők lexikona* 1940. XVIII. kötet, Budapest
- Új magyar lexikon* 1962. Budapest
- U potrazi za istorijom – Znameniti Vrščani* 2009. Versec
- Vojvodina – Znamenitosti i lepote* 1965. Beograd
- Vršac* 1972. Turistička monografija, Versec

Milleker Bódog

The paper deals with the work of Bódog Milleker, archeologist and historian, and his role in the cultural history of Southern Banat. Milleker the ‘polyhistor’ became renowned for his archeological research conducted at the turn of the 19th-20th century, for the foundation of museums and libraries, and was also a distinguished educator, scholar and intellectual of the region, publishing his works in German, Serbian and Hungarian language.

Keywords: Bódog Milleker, turn of the 19th-20th century, polyhistor, founder, archeologist, museologist, foundation of libraries, educator, scholar

Beérkezés időpontja: 2012. 11. 28.

Közlésre elfogadva: 2013. 01. 12.

László Dóra

Budapesti Corvinus Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar
dora.laszlo@gmail.com

VAJDASÁG ÁTALAKULÁSA A 20. SZÁZADBAN

Reshaping Vojvodina in the 20th Century

Munkámban néhány korabeli adattal, táblázattal támasztom alá a 20. és 21. század változásait Vajdaság területén. A trianoni békeszerződés Vajdaság területére tett közvetett és közvetlen hatásait ismertetem. A leírtak tényeket közölnek, nem feltételezéseket. Átfogó képet adnak a határmódosítás, illetve az azt követő intézkedések eredményeiről, s bemutatom, miként gátolták a politikai döntések a gazdaság fejlődését.

Kulcsszavak: Trianon, lecsatolás, változások, Vajdaság, Jugoszlávia, gazdasági adottságok, mezőgazdaság, földreform

HATÁRMÓDOSÍTÁS

1910-ben a Magyar Királyságban a magyarok száma az össznépesség kb. 48,1%-át tette ki. A békeszerződés során az országhatárok újbóli rendezése nem követte a nyelvi vagy nemzetiségi határokat. Egységes tömbben élő magyar lakosságú területeket is elcsatoltak, így mintegy 3,3 millió magyar maradt az új magyar állam határain kívül.

Az évek során a magyar népesség aránya jelentősen megváltozott, a politikai lépések a lakosságot elvándorlásra, illetve vegyes házasságok kapcsán beolvadásra készítették vagy kényszerítették. Ennek ellenére az elcsatolt területeken ma is nagy számban élnek magyarok.

Az 1910-es népszámlálási adatokat szemlélve az elcsatolt területeken a magyar lakosság részaránya a következőképpen alakult:

Magyarország térképe a trianoni békeszerződés után

*Forrás: Herber–Martos–Moss–Tisza: Történelem 6 (1914–1990).
Reáltanoda Alapítvány, 1997*

I. táblázat

A magyar nemzetiségű lakosság száma az elcsatolt területeken az 1910-es népszámlálás alapján		
Országgrész	Lakosok száma – fő	Magyarok részaránya
Felvidék (ma Szlovákia)	884 000	30%
Erdély (ma Románia)	1 662 000	32%
Vajdaság (ma Szerbia)	420 000	29,8%
Kárpátalja (ma Ukrajna)	183 000	30%
Horvátország	121 000	3,5%
Muravidék	20 800	1,6%
Felsőőrvidék (Burgenland)	26 200	9%

*Forrás: Herber–Martos–Moss–Tisza: Történelem 6 (1914–1990).
Reáltanoda Alapítvány, 1997*

A lecsatolással óriási mennyiségű gazdasági és természeti kincsektől fosztották meg az anyaországot, aminek következményeként a lakosság anyagi helyzete is jelentősen megváltozott.

A jelentős természeti kincsek java a határon túlra került, így az anyaország meg lett fosztva a nyersanyagoktól, bányakincsektől, közlekedési út- és vasútvonalaktól, ipari létesítményektől, intézményektől. Ezzel megbénították az ország gazdasági működését, az egész gazdaságot új alapokra kellett átállítani. Rengeteg energiát emésztett fel a háború által kifosztott ország életének, gazdaságának újrászervezése.

A következő táblázatban a legjelentősebb vagyoni formákat tüntetem fel, melyek legnagyobb arányban kerültek idegen kézre.

2. táblázat

A korábbi Magyar Királyságból a szomszédos országok birtokába került	
Vagyon fajtája	A Magyar Királyságból leszakított részarány
Termőföld	61,4%
Faállomány	88,0%
Vasúthálózat	62,2%
Kiépített utak	64,5%
Nyersvas	83,1%
Ipartelepek	55,7%
Hitel- és bankintézetek	67,0%

*Forrás: Herber–Martos–Moss–Tisza: Történelem 6 (1914–1990).
Reáltanoda Alapítvány, 1997*

1918. december 1-jén Belgrádban kikiáltották a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot. Ezt megelőzően 1918. november 25-én Újvidéken a szerb–horvát képviselők alkotta nemzetgyűlés kinyilvánította, hogy Vajdaság Szerbiához kíván csatlakozni. Vajdaság mint tájegység jött létre az itt élő szerbség autonómia-törekvéseként. A Magyar Királysághoz tartozó három vármegyéből állott, ezek Bács-Bodrog, Torontál és Szerém megye.

Vajdaság a trianoni békediktátum után került az akkori Jugoszláviához. Területe 21 506 km². Az 1910-ben lebonyolított népszámlálás adatai szerint a mai Vajdaság területén a lakosság 29,8%-a volt magyar nemzetiségű: Bács-Bodrog vármegyében 39,8%, Torontálban 19,7%, Szerémségben már akkor is kicsi volt a magyarok számaránya (REPUBLIČKI ZAVOD ZA STATISTIKU).

A békediktátum eredményeképpen a Magyar Királyság területének több mint kétharmadát veszítette el (az ország területe 282 000 km²-ről 93 000 km²-re csökkent). Lakóinak száma 18,2 millióról 7,6 millióra csökkent (HERBER–MARTOS–MOSS–TISZA 1997).

Az elcsatolt területeken, így a Délvidéken is, az új politikai elit megbízhatatlannak tartotta a korábbi, többnyire magyar nemzetiségű értelmiségi, hivatalnoki réteget, és zömüket elbocsátották, holott a trianoni békeszerződés kimondja: „a békét csak úgy lehet elérni, ha azt szociális igazságszára alapítják” (AZ 1921. ÉVI XXXIII. TÖRVÉNYCIKK, A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS TELJES SZÖVEGE).

Az utódállamok ezt mind a mai napig nem tisztelik, a lakosság részarányos foglalkoztatottsága nem jellemző az utódállamokra. „A háborúkkal, vagy egyéb módon megszerzett területek birtokbavételének, mint ismeretes, évezredek óta jól bevált módszere az ott élő közösségek tudatának, etikai értékrendjének, politikai hadállásának, jogi rendjének, tárgyi és szellemi kultúrájának lerombolása” (BÁRDI–SIMON 2006).

„Az első világháború hozadéka a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, ahol a szerbek lettek a vezető nép. A területi terjeszkedés, a balkáni háborúk során a szerb államba nem szerb nemzetiségű lakosság is került. 1918-ban többnemzetiségű állam jött létre, amely magát egy nemzetiségűnek nevezte” (MITROVIĆ 1968).

Az SZHSZ Királyságban a két legnagyobb lélekszámú kisebbség a magyar és a német volt. A szerbség a magyarokat nem szerette, mert úgy vélte, azok határrevíziót vártak, ezért nem tartották lojálisnak őket, de a németeket tisztelték precíz, tiszta munkájukért. Amellett a jugoszláviai német kisebbség érdekeit egy gazdasági-politikai nagyhatalom – Németország – védelmezte. A németiséget, megbízhatósági alapon, a jugoszlávok két részre osztották: „Ami a lojálisukat illeti, felosztották őket svábokra, akik nem gondolnak elszakadásra, és a szlovéniai németekre, akiknek területi folytonosságuk van a németekkel és osztrákokkal, és erős társadalmi, kulturális és gazdasági kapcsolatuk van velük. Szerinte ők nem tudtak megbékélni a privilégiumaik elvesztésével, így náluk az elszakadás vágya nem csökkent” (JANJETOVIĆ 2007).

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban tehát nem sikerült biztosítani az etnikailag tiszta határokat. De a cél nem is ez volt, hanem, hogy háborús hadizsákmányként minél nagyobb területeket megszerezzenek. Az 1921. január 31-i népszámlálás adatai szerint a kisebbségek képezték az összlakosság 18,8%-át. Ebből 3,9% volt a magyar, azaz 476 658 fő (REPUBLIČKI ZAVOD ZA STATISTIKU).

Tekintettel a nemzeti kisebbségek nagy számára, a győztes szövetséges hatalmak nemzetközi szerződésekkel igyekeztek biztosítani azok minimális emberi jogait, de a szerződések tiszteletben tartásáról nem gondoskodtak.

ÚJ ÁLLAM SZÜLETÉSE – POLITIKAI RENDEZÉS

A megszülető jugoszláv állam régiói mind a történelmi fejlődés, a politikai kultúra, a társadalmi fejlettség, a gazdasági szint, a nyelv, mind pedig a jogrendszer, vallás, kulturális szint és hagyományok alapján is óriási eltéréseket mutattak. A jugoszláv állam többnemzetiségű államként jött létre, a szerbek aránya mindössze 38–39%-os volt (REPUBLIČKI ZAVOD ZA STATISTIKU).

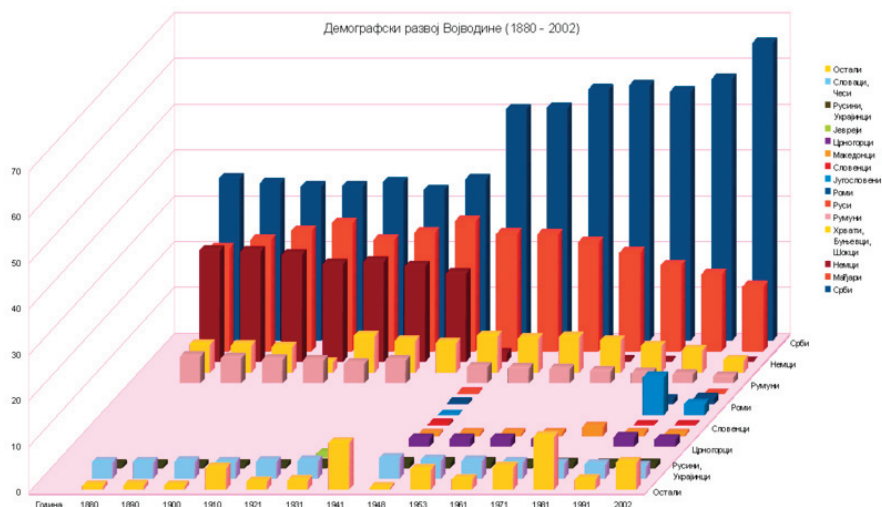
A szerbek alkotta állam politikai elitje azon kihívással nézett szembe, hogy képesek-e a különféle régiókból egységes államot teremteni. Ezen probléma megoldására a szerb politikai elit két kísérletet tett:

1. Az állam 1929-ig nagyszerb politikát folytatott:

- Megteremtették a „szerb–horvát” politikai nemzet ideológiáját, eszerint a szerbek és a horvátok valójában egy nemzet, csak a horvátok „katolikus szerbek”.
- A közigazgatást centralizálták, létrehoztak 33 közigazgatási egységet, megpróbálták felszámolni a korábbi régiókat, országokat és országrészeket, és elejét venni mindenféle autonomista törekvésnek.
- A szerb politikai elit a politikai, közigazgatási és katonai pozíciókat elfoglalta, és a gazdasági erőforrásokat hivatalosan szerette volna elsajátítani.

2. 1929-től a királyi diktatúra segítségével (betiltották a politikai pártokat és a nemzeti kulturális és civil egyesületeket, feloszlatták a helyi önkormányzati testületeket, bevezették a cenzúrát) Sándor király arra törekedett, hogy megteremtse az egységes jugoszláv nemzetet:

- A szerbek, a horvátok és a szlovének, illetve az országban élő többi szláv nép az egységes jugoszláv nemzetet alkotja.
- Bánságokat hoztak létre adminisztratív határaik olyféleképpen történő meghúzásával, hogy a lehető legtöbb bánságban biztosítsák a szerb többséget. Az egykor Magyarországhoz tartozó területeket Dunai bánság néven, Újvidék központtal, egybeolvasztották a szerbiai Šumadijával.
- A szerb politikai elit támogatta Sándor király jugoszlávizmusát, mivel a jugoszláv retorika mögött a szerb nacionalizmus bújt meg.

Vajdaság demográfiai alakulása, 1880–2002

Forrás: <http://webzr.stat.gov.rs/WebSite/>

Nemzetiségi mutatók: a kék szín a szerb lakosság százalékarányát mutatja a népszámlálás éveiben, a piros a magyar népesség arányát, a bordó a németekét, a tőlük kisebb lélekszámú nemzetiségek a többi színekben.

1941-ig a három vajdasági nemzet, a szerb, a magyar és a német lakosság között csak kisebb számbeli eltérések voltak, de a második világháború következményei tragikusakká váltak mind a németek, mind a magyarok számára. A németek részben az 1944-es pogromok áldozataivá váltak, részben gyűjtőtáborokban senyvedtek és haltak meg tömegesen 1944 és 1948 között, majd miután teljesen megfosztották őket emberi és állampolgári jogaiktól és tulajdonuktól, akik tehették, elhagyták az országot. 1944–45-ben sok ezer magyart öltek meg Tito partizánjai, és több mint 80 000-en menekültek Magyarországra. A vajdasági magyarok lélekszáma az évtizedek során 13%-ra csökkent, a szerb lakosság aránya a betelepítések következtében 63%-ra emelkedett.

AZ ÚJ ORSZÁG GAZDASÁGI ADOTTSÁGAI

A 19. század végén és a 20. század elején Szerbiában a családi gazdaságok voltak túlsúlyban. A század elején engedélyezték a kisipar szabad végzését, de eladni a termékeket csak a városokban volt szabad, így a kisipar nemigen fejlődött.

Ebben az időszakban a mezőgazdaság volt a gazdaság mozgatórugója. A lakosság vásárlóereje alacsony, így a kereslet a fogyasztási cikkek iránt és a befektetések alacsonyak. A lakosság eladósodottsága nagymértékű. A hazai piac nem

volt képes megindítani az iparosítási folyamatot. Az ipari növények termesztése korábban meglehetősen alacsony termelékenységgel folyt, s lényegében ez jellemezte az egész mezőgazdaságot, így nagyon megfelelt a gazdag Vajdaság Szerbiához csatolása. A gyenge szerb gazdaság nem vonzotta a befektetőket, tőkehiánnyal küszködött az ország.

Szerbiában a bányakincseket, kőszén, tőzeget és naftát abban az időben még nem hasznosították, nem bányászták, csak a földművelés, az állattenyésztés, a fakitermelés és a vízi közlekedés volt fejlett. A kivitel zömét a nyersanyag képezte a részben vagy teljesen feldolgozott ipari termékek helyett, ami nagyobb hasznót hozott volna a munkahelyek számát és a lakosság vásárlóerejét növelve. S mivel az oktatás is téves irányban haladt, így nem megfelelő szakembereket képeztek, akik nem feleltek meg a munkaerőpiac, a hatékony feldolgozóipar követelményeinek, és ez a faktor ismételten a munkanélküliséget növelte. A szerb agrárexport 83%-a 1906 januárjáig az Osztrák–Magyar Monarchiába irányult, azonban a járványügyi követelmények be nem tartása miatt ismét megtiltják a Monarchiába történő szerb állatbehozatalt, ami egyben az osztrák–szerb vámháború („disznóháború”) (PÁNDI 1999–2013) kezdetét is jelenti (1906–1911). Ebben az időben Szerbia ipara kizárólag az élelmiszer-termelésen alapult, némi textiliparral ötvözve, a nehézipar viszont egészen el volt hanyagolva. 1920-ban Szerbia Vajdaság hozzácsatolásával jelentős gazdasági lendületet kapott, ugyanis Vajdaság abban az időben gazdasági fejlettsége csúcsán volt.

A gazdaság regionális különbségei is konfliktushelyzeteket szültek a jugoszláv államon belül. Az új állam régiói 1918 előtt nem álltak egymással gazdasági kapcsolatban, gazdasági tradícióik és fejlettségük jelentős mértékben különbözött. A jugoszláv állam legfontosabb problémája az egységes nemzetgazdaság létrehozása volt, ami nem járt sikerrel. Jugoszlávián belül rövid idő alatt kialakult a „fejlett észak” (Szlovénia, Horvátország, Vajdaság) és a „fejletlen dél” (Szerbia, Montenegró, Macedónia) ellentéte. Belgrád a szerb nemzeti érdekeknek megfelelően kizsákmányolta a fejlettebb régiókat. A fejlettebb régiókban élő szlovének, horvátok, magyarok és németek úgy érezték, hogy a belgrádi kormány gazdaságpolitikája megkárosítja őket a szerbek javára.

Ilyen viszonyok között a Vajdaság mint régió többszörösen hátrányos helyzetbe került a jugoszláv államon belül. Belgrád a magyar kisebbséget az állam biztonságára nézve veszélyes kisebbségnek tartotta. A magyarokat és albánokat a jugoszláv állam iránti kollektív illojális elemeknek tekintették, melyek az anyaországból kiinduló területi revíziós törekvések tartópillérei, ezért erősen megkülönböztető, diszkriminatív módon léptek fel velük szemben, miközben a németekkel és a bánsági románokkal szemben nagyobb megértést tanúsítottak.

A jugoszláv állam keretei közé került magyarság száma az állam összlakosságához képest alacsony volt, a 11 milliós államban még a félmilliót sem érte

el, tehát a politikai életben a magyar közösség súlytalannak számított. Ehhez hozzájárult az is, hogy a belgrádi politika minden eszközzel megnehezítette az önálló magyar politizálást: az 1923-as választásokon a magyarok túlnyomó többsége egy titkos belügyminiszteri rendelet következményeképpen nem került fel a választói névjegyzékre, s nem is szavazhatott.

Belgrád Vajdasággal kapcsolatos gazdaságpolitikáját két cél vezérelte:

1. A háborúban súlyos veszteségeket szenvedő Szerbia gazdasági megújulásának árát Vajdaságra terhelték. Ezt mindenekelőtt a vajdasági lakosságot hátrányosan megkülönböztető, igazságtalan adóterhekkel érték el.

2. Megszüntették az ottani magyarság és németiség gazdasági dominanciáját.

Belgrád mindkét törekvése sikerrel járt. A magyar birtokos réteget felszámolta az agrárreform, mely a mezőgazdaság technikai és szakmai bázisának sokat ártott. A nagybirtokok feldarabolása, illetve az alacsony szintű mezőgazdasági termelési kultúrával rendelkező „dobrovoljacok” betelepítése a termelékenység csökkenésével járt. Korábban magyar kézen levő birtokok földterületeiből több mint 200 000 hektárt sajátítottak ki. Az agrárreform tudatosan diszkriminatív volt: a nem szláv elemek (magyarok, németek, románok) nem juthattak földhöz még akkor sem, ha szociális helyzetük ezt indokoltta tette volna. A nagybirtokok megszűnésével viszont magyar napszámosok ezreit taszították kilátástalan helyzetbe, hiszen munkalehetőség nélkül maradtak.

Az iparosokat és kereskedőket, általában az egész Vajdaság gazdasági életét az adópolitika tette tönkre. Vajdaság élelmiszerrel és készpénzzel (adók formájában) jelentős mértékben hozzájárult a jugoszláv gazdaság működőképességéhez, ezt viszont beruházások formájában nem viszonzták.

Ezek a sorok a mai helyzetre is jellemzőek. Az akkori folyamatok elemzése és a későbbi történések tanulságként szolgálhatnak a mai gazdasági válságból való kilábaláshoz.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ HATÁSA

„Jugoszlávia a multé”, avagy a Délvidék visszacsatolása

Magyarországhoz

A Magyarországhoz visszacsatolt Vajdaság 1941 és 1945 közötti történései:

- A területen a két világháború között súlyos gazdasági és politikai diszkriminációt elszenvedő magyarok kisebbségi sorsa véget ért, gazdasági élete újjászerveződött, fejlődésnek indult.
- A magyar kormány az 1918 után a Bácskába és Dél-Baranyába telepített szerbek kitelepítésével, a magyarok betelepítésével és az ehhez szorosan kapcsolódó földbirtokviszony-átrendezésekkel (kisajátítás, igen mérsékelt földosztás) próbálta meg az etnikai egyensúlyt helyreállítani. Bánát

- német katonai közigazgatás alá került, Szerémség pedig a független horvát államhoz, így az úgynevezett Vajdaságnak csak egy része tért vissza az anyaországhoz.
- A mezőgazdaság fejlődését a világháború gazdasági igényei határozták meg. A mezőgazdasági termelést a hadigazdálkodásból következő szigorú állami előírások szabályozták. Bácska egész gabonafeleslege exportként Németországba került.
 - Az ún. „hideg napok” miatt újabb súlyos problémával terhelődött a magyar és a szerb nemzet viszonya, amit a háború végi magyarellenességek sorozata csak tovább fokozott.
 - A gazdasági élet fejlődése tekintetében a helyzet ellentmondásosságát jól jellemzi az alábbi gondolatsor: „A szituációból következően a visszafoglalt terület integrációja sohasem sikerült teljesen, a polgári közigazgatás szándékait felülírták a katonapolitikai-szövetségi elképzelések (például a szerbek által szándékosan elhanyagolt utak felújítása sem emberbaráti megfontolásból eredt). Két további példát felhozva: a jugoszláv mezőgazdasági export zöme Ausztriába (19%), Csehszlovákiába (10%), Németországba (7%) és Olaszországba (25%) került 1925-ben. 1937-re a Németországba és Olaszországba exportált mezőgazdasági termékek aránya megfordult. A vajdasági búza tehát ugyanabba az irányba haladt, mint a magyarországi, így potenciális piaci riválisok voltak.

Azonban 1941 után a Bácska mezőgazdasági termelése nem került a magyar piacokra (sem exportra), mivel a teljes termést a német szükségletek fedezésére fordították.

Értelemszerűen ez torzult piaci viszonyokat eredményezett, s csökkentette a gazdák bevételeit. Nem véletlenül summázták úgy a szituációt, hogy a Bácska Jugoszlávia éléskamrájából Magyarország éléskamrájává vált (DEMETER–RADICS 2009).

Ha a háború után Magyarország megtarthatta volna a Délvidéket, az Magyarország legfejlettebb agrár régiójává vált volna. Mint tudjuk, ez a folyamat Jugoszlávia 1945-ös újjáalakulásával megszakadt. Az elpusztított és elűldözött németek és az elmenekült magyarok birtokait államosították, és részben kiosztották a főként Bosznia-Hercegovinából, Likából és Montenegróból érkező telepések („kolonisták”) között, részben pedig kolhoz jellegű állami nagybirtokokat hoztak létre. Néhány év múlva, immár a földreform során, kisajátították a 45 hektárnál nagyobb parasztbirtokokat. Ezúttal a korábban föld nélküli magyarok („agrárproletárok”) is kaphattak néhány katasztrális holdnyi területet, azonban a tényleges helyzetet jól jellemzi, hogy míg úgynevezett belső (tehát vajdasági) földhöz jutó telepes mindössze hétezer volt, addig a Jugoszlávia más vidékeiről

ideérkező új birtokosok száma elérte a 250 000-et! Hamarosan kísérletet tettek a szövetkezetesítésre is, ez azonban nem járt sikerrel, és a kommunista hatalom, hogy legalább részben visszaszerezze a parasztság bizalmát, hamarosan felhagyott a szovjet típusú kollektivizálással. Viszont a kicsiny parasztbirtokok képtelenek voltak a gazdasági megújulásra. Változás csak az 1970-es években kezdődött, amikor az ún. „zöld terv” keretében – amerikai kölcsönökből – kedvezményes hitelekhez juttatták a földműveseket.

A nyugati kölcsönöknek köszönhetően az 1950-től 1980-ig terjedő időszak Szerbia aranykora, amit a 90-es években a rablás, a nemzeti örület, a hatalomvágy, a korrupció váltott fel.

VAJDASÁG HANYATLÁSA

Vajdaság Jugoszlávia éléskamrája – hallhatjuk mind a mai napig nagyszüleinktől is. Nemcsak a mezőgazdasága miatt, a termőföld és élelem szempontjából, de fejlett ipara, valamint adófizetői miatt is kincsként került Jugoszlávia birtokába.

„Könnyen jött pénz könnyen megy.” E mondás érvényes volt Vajdaság esetében is. Már az egyesülés pillanatában megkezdődött földreformmal igyekeztek etnikai célú törekvéseket véghezvinni, s ez a gazdaság hanyatlásához vezetett.

Több százezer szerb családot telepítettek be, s közöttük osztották szét a kiváló termőföldek jelentős részét. A főként hegyvidékről származó telepesek nem bizonyultak megfelelő agrárszakembereknek a síkságon. Teljes éghajlati, domborzati és földösszetételi eltérésekkel kellett szembesülniük, így nem lehettek tisztában az adott földterület megműveléséhez szükséges termelési és munkafeltételekkel. A kisajátításokkal, a kötelező terménybeszolgáltatással, majd az ezt követő szigorú adóterhek időszakának módszereivel tönkretették a jól gazdálkodó magyar nagygazdákat, vele együtt az egész jól működő gazdaságot. 1918 előtt Vajdaság látta el Ausztriát friss zöldségfélével, élelmiszerekkel. Az este berakott szállítmány a jól kiépített vasúti hálózatnak köszönhetően reggel már a bécsi piacon virult. Ugyanakkor a főleg magyarlakta településeken az adóterhek 3-4-szeresét vetették ki az egyéb nemzetiségi többségű községekhez viszonyítva, megnehezítve ezzel az egyébként is talajt vesztett lakosság életét (BOGNAR 1995).

Köztudott emellett, hogy a jugoszláv állam az elmaradottabb déli országrészek felzárkóztatását a fejlettebb északi területek, köztük Szlovénia, Horvátország és Vajdaság erőforrásaiból finanszírozta. Ám siker aligha koronázta politikai törekvéseiket, így a dél sem lendült fel látványosan, és az addigi országot mozgató észak is szép lassan leépült.

ÖSSZEGZÉS

Kilencven év távlatából megállapítható, hogy a trianoni szerződést az elcsatolt részekben az utódországok nem tartották be, és nem is volt, aki a szerződésben vállalt kötelezettségeket számon kérte volna tőlük.

Az elcsatolt területek mind gazdaságilag, mind demográfiaailag hullámvölgybe kerültek. A valamikor jól gazdálkodó, gazdag Vajdaság leépült, gazdasági mutatói az elmaradott országok szintjére süllyedtek.

A sors kereke azonban forgandó, kitartása következtében e területek dolgos népe felemelkedett már szorongatott helyzetéből a történelem során többször is.

IRODALOM

- Az 1921. évi XXXIII. törvénycikk, *A trianoni békeszerződés teljes szövege*, <http://www.trianon.hu/keret.phtml?trianon/trial1920/bekeszerz.phtml> (A forrás megtekintése: 2013. január 8.)
- BÁRDI Nándor, SIMON Attila 2006. *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorja, 12.
- BOGNAR, Andrija 1995. *Položaj Mađara u Vojvodini od 1918 do 1995*. Međunarodni znanstveni skup Jugoistočna Europa 1918–1995. <http://www.hic.hr/books/jugoistocna-europa/bognar.htm> (A forrás megtekintése: 2013. január 8.)
- DEMETER Gábor, RADICS Zsolt 2009. A Délvidék gazdasági-társadalmi visszaállítása (1941–1944). *Limes* 2009. 2. Tudományos Szemle, Délvidék 1941–1944. http://www.jamk.hu/ek/folyoirat/folyoirat/limes/2009_2.pdf (A forrás megtekintése: 2013. január 8.)
- HERBER–MARTOS–MOSS–TISZA 1997. *Történelem* 6 (1914–1990). Reáltanoda Alapítvány
- JANJETOVIĆ, Dr. Zoran 2007. Nacionalne manjine u očima srpske elite 1918–1941. = *Srbi i Jugoslavija*. Država, društvo, politika. Zbornik radova, Beograd, 122–133.
- MITROVIĆ, Andrej 1968. *Jugoslavija na konferenciji mira 1919–1920*. Beograd, 96.
- PÁNDI Lajos. Köztes-Európa kronológia 1756–1997. Erdélyi Magyar Adatbank 1999–2013. <http://pandi.adatbank.transindex.ro/index.php?action=ev&kat=c&ev=1906> (A forrás megtekintése: 2013. január 8.)
- REPUBLIČKI ZAVOD ZA STATISTIKU, <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite> (A forrás megtekintése: 2013. január 8.)

Reshaping Vojvodina in the 20th Century

In this paper, using several contemporary examples, the author presents the direct and indirect effects of the Trianon Peace Treaty on the territory of Vojvodina. The study gives facts, not assumptions, and a comprehensive insight into the consequences of the redefinition of borders and of the subsequent measures, how the political decisions obstructed the economic development.

Keywords: Trianon, disintegration, changes, Vojvodina, Yugoslavia, economic resources, agriculture, farmland reform

Beérkezés időpontja: 2013. 01. 03.

Közlésre elfogadva: 2013. 01. 20.

Romoda Renáta

· Újvidéki Egyetem, BTK,
· Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
· r.reni89@gmail.com

AZ ARANY A DISZCIPLÍNÁK SZÖVEVÉNYÉBEN

Multikulturális és regionális térben

Gold in the Web of Disciplines
Multicultural and regional aspects

A dolgozat interdiszciplináris vonzatkörben igyekszik körülhatárolni az arany fogalmát, használati körét, illetve irodalmi szövegek, valamint a filmkultúra révén is értelmezi szerepét és jelentéseit a világban. Bemutatja az arannyal kapcsolatos babonákat, hiedelmeket. Az aranyat mint anyagot, természeti elemet, az emberek által használt fizetőeszközt, illetve jelképet vizsgálja. A munka az arany fogalmának irodalomban való megjelenésével, feljegyzések, történelmi adatok segítségével az ókortól kezdve az alkímia, vagyis az arany előállításának tudományán át, a XIX. századi aranylázakon keresztül napjaink aranyfogalmáig vezet. Egy-egy regénnyel, novellával, valamint anekdoták, legendák segítségével, illetve ezekből különböző részek kiragadásával próbálja alátámasztani, vagy éppen megcáfolni ezeket a történelmi állításokat, hiedelmeket. Ezenkívül Vajdaság kiemelésével is vizsgálja Jókai *Az arany ember* című regényét. A Vajdaság, pontosabban a Duna-mítosz, illetve a Duna melletti települések kutatásának segítségével.

A befejező rész – mint az egész dolgozat összefoglaló egysége – Jókai Mór *Az arany ember* című regényével foglalkozik: összeköti a különböző diszciplínák aranyjelentéseit, s a különböző szálakat e mű kontextusában értelmezi.

Kulcsszavak: arany, aranyláz, Jókai Mór, Selmechánya, Duna, Bölcsek Köve, film, irodalom

BEVEZETŐ

Az arany a történelem kezdete óta s még korábbról is ismert nemesfém (www.kislexikon.hu). A legnemesebb nemesfém, mely jellegzetesen sárga színével szinte megbabonáz. Egy anyag, mely sok háború oka, s a társadalmi ranglétrán való felemelkedés eszköze, a gazdagság szimbóluma.

A napfény, az isteni hatalom, a megvilágosodás, a halhatatlanság, a dicsőség jelképe. Színe a kereszténységben, az ikonfestészetben és a román kor nyugati festészetében is megjelenik. Az arany háttér a transzcendens szférára, a mennyei birodalomra utal, az arany glória pedig a megdicsőült szenteket jelképezi.

Hosszú időn át volt a legértékesebb fizetőeszköz. Fontos szerepet töltött be a világkereskedelemben. Az újkorban megjelentek a papír bankjegyek, de az arany mint tartalék megmaradt az országok pénzmennyiség-biztosítékának. A pénz ma már nem egyenlíthető ki az arannyal, e fém eszmei és anyagi értéke azonban nem fakult meg az idők folyamán, hisz még ma is vágnak hatalmas aranytömbökre, drágakövekkel díszített ékszerekre, csillogó aranykincsekre.

Már az ókorban működtek aranybányák. Az egyiptomiaknál a hatalomszerzés eszköze s jelképe volt ez a csodálatos anyag, mely évszázadok óta az emberek egybetartozását szimbolizálja. A legenda szerint ezért készítenek arany jeggyűrűket.

AZ ARANY ELŐÁLLÍTÁSÁNAK TUDOMÁNYA, AZ ALKÍMIA

Az arany a természetben elemi állapotban fordul elő, leginkább mint színarany terem, s bányásszák (www.kislexikon.hu). Az idők folyamán megpróbálkoztak előállításával is. Mivel az aranyat tartották a legtisztább fémnek, ezért keresték benne az átalakulás kulcsát és a gazdagságot. Ezzel foglalkozó tudomány az alkímia. A történelem során nem volt állandó alkímiai iskola. Egy széles és igen változékony rendszer volt, mely mindig hatott az adott kor és hely szellemére.

A középkorban három fő célja volt: egyrészt mint titkos tudomány, az aranynak kevésbé értékes fémekből való előállítására és egy minden betegség ellen használható gyógyszer feltalálására törekedett. Szerették volna felfedezni a Bölcsek Kövét, mely a tudás végtelenjét adhatja az emberiségnek, azt a vegyületet, amely ősi elképzelés szerint minden fémeket arannyá változtat. Másfelől meg akarták találni az élet, pontosabban az örök fiatalság kulcsát, a Halhatatlanság Elixírjét. Végül pedig megpróbálták felfedni, hogyan lehet egy fémeket másikká alakítani.

A reneszánsz idejében újult meg a tudomány, s vett új lendületet. Ekkor az alkímia célja a világ, a föld, az ember és a betegségek összefüggéseinek kutatása. Ezzel kapott ösztönzést a természet kutatása is. Kísérletet tettek egy megváltó képlet felfedezésére, amellyel megoldható a világ összes rejtélye.

Az alkímia legfontosabb fémeként tehát az arany, mely a test, a lélek és a szellem összessége, minden fémek legtökéletesebbike.

Az alkímisták filozófiai rendszere a kozmoszra, a mikrokozmoszra, az elemekre és az ezen összetevőkből álló világra, így az emberre is alkalmazható. Madách Imre fő művében, *Az ember tragédiájában* Ádám Johannes Kepler, a híres matematikus és csillagász – ő fedezte fel a bolygómozgás törvényeit – bőrébe bújik a két prágai színben. Kepler Rudolf császár udvari tudósa, csillagjós: „Állítsd fel, Kepler, horoszkópomat, / Rossz álmam volt az éjjel, rettegek, / Mi konjunktúrákban van csillagom” (MADÁCH 1977: 119). Rudolf oldalán

dolgozik a „nagy művön” mint sikertelen aranycsináló, aki az anyagot akarja létrehozni: „Mely ifjúságot önt az agg erébe, / Nemességet visz át a szürke ércbe” (MADÁCH 1977: 120). Kepler természettudós, aki műveli még az alkímia és a csillagjósolás okkult tudományait is, valójában már csak kényszerből. Rudolf császár még megrögzött alkímista, átnézi újra és „...újra Hermes Trismagistust, / Synesiust, Albertust, Paracelsust, / Salamon kulcsát és más műveket...” (MADÁCH 1977: 120), hogy megtalálja azt, ami megakadályozta áhított aranyának előállításában, mindhiába.

Rudolf már csak hatalmának megszilárdítására használta az egyházat, ami addigra már megszűnt egyeduralkodóvá lenni. Korábban az egyház sokáig üldözte és eretneknek tartotta az alkímistákat, mivel azt vallották, hogy az emberi élet teljes értelme, felismerve tökéletlenségét, megpróbálja önmagát tökéletessé tenni. A lehetetlennek tartott halhatatlanságot kívánták elérni.

Mára kiderült, az alkímistáknak nem sikerült aranyat előállítaniuk. A célhoz vezető úton azonban létrejött a kémia tudománya, ezenkívül számos olyan tudományos alaptételt alkottak meg az alkímisták, amelyet napjainkban a kémia és a gyógyszeripar is hasznosít. A tűzijáték és a foszfor is az alkímistáknak köszönhető, valamint a porcelánkészítés receptjét is ők alkották meg.

BÖLCSEK KÖVE

Az arany előállításán kívül az alkímisták azt az anyagot akarták létrehozni, mely a kevésbé értékes fémeket nemesfémekké képes átváltoztatni, egyesíti, összeolvasztja az apró drágaköveket, a terméketlen gyümölcsfákat termékenyekké teszi. Ezt az elixírt Bölcsek Kövének nevezték. Általa minden betegség gyógyítható, tehát általános gyógyszerként is alkalmazható, és az emberi élet tetszészerű ideig meghosszabbítható, valamint segít megtartani az örök ifjúságot. A hiedelem szerint vörösborral elegyítve fiatalít, s használója elnyeri az örök életet. Használható még a gazdagság és a túlvilági boldogság megszerzésében is.

Voltak, akik az ásványokban, mások a növény- és állatvilágban, sőt akadtak, akik az emberben mint a világ legnemesebb teremtményében is keresték a Bölcsek Kövének előállításához való anyagot. Közben igen sok értékes felfedezést tettek. Más nevekkkel is illették, mint például Nagy Elixír, Nagy Magisztérium, vörös tinktúra, harmadfokú medicina. Különféle külső sajátosságokkal írták le. A legtöbb alkímista szerint a Bölcsek Köve szilárd anyag, vörös, mint a rubin, átlátszó, mint a kristály, hajlítható, mint a viasz, és mégis szét törhető, mint az üveg, s por alakban olyan, mint a sáfrány. A hiedelem szerint az anyagot készítheti maga az alkímista, de előállításának módja elsajátítható a beavatottól is, ami azonban igen nagy nehézségekkel járt, hisz az anyag nem egyforma tiszta, és így hatása is különböző. Az egészen tisztát universalnak nevezték, melynek

mennyisége igen csekély, viszont bármely fémet s annak akármilyen mennyiségét arannyá képes átváltoztatni.

Számos följegyzés igyekszik bizonyítani ezen anyag létezését. Van Helmont orvos és kémikus irataiban többször említi, hogy 1618-ban a neki küldött 1/4 szemernyi anyaggal 8 uncia higanyt változtatott át színarannyá. Helvetius, az alkimisták legnagyobb ellensége, az orániai herceg udvari orvosa, 1666-ban egy ismeretlen egyéntől kapott anyaggal hat drachma ólmot átváltoztatott arannyá, s az alkimisták legnagyobb védője lett. Számos alkimista hivatkozik irataiban olyan pénzekre és érmekre, melyeket átváltoztatás révén készült aranyból vertek. Guselin állítása szerint 1797-ben a császári kincstárban még látható volt az az aranyérem, mely II. Ferdinánd császár jelenlétében készült aranyból veretett, és amelynek körirata az érem létrejöttének történetét bizonyította (BOKOR 1998).

A mai tudomány szerint azonban olyan anyag, mely az egyik fémet másikká, így arannyá lenne képes átváltoztatni, nem létezik.

A KAPZSIK VÁROSA, SELMECBÁNYA

A középkori Magyarországon az arany volt a legfontosabb fizetőeszköz, magának a pénznemnek a neve is ez volt, de néha elébe tették a bányászás, illetve verés helyét, mint a körmöci arany esetében.

A felvidéki selmeci ércegyységben a IX. század óta kutatták és bányászták az érceket. Sok legenda született e városról. Alapításának egyik legendája szerint egy Sebenitz nevű pástor az Óhegy sziklái alatt legeltette nyáját, amikor két szalamandrárt vett észre. Az egyik háta ezüst-, a másik arany színben csillogott. Ezek vezették el a pástort a vidék arany- és ezüstlelőhelyeire (www.selmeciszellem.hu). Mikszáth ily véleménnyel van a városról, *Az arany kisasszony* színhelyéről:

„...ha a pokolban az a gondolatjuk támad az ördögöknek, hogy várost építsenek, az bizonyosan olyan lenne, mint Selmezbánya.

...Szomorú város ez! A levegője méreg a bányák kipárolgásától, vizétől »golyva« nő a halvány arcú leányok és idétlen férfinép nyakán...

Sehol a világon nem olyan részrehajló a mennyei gondviselés, mint Selmecen. A hegyen lakónak egy órával korábban kel, és későbbben nyugszik a nap, mint a közvetlen szomszédjának, pedig alig vannak húszlépcsnyire egymástól. Ha pedig át akarnak menni egymáshoz, le kell ereszkedni egészen a lutheránus templomig, onnan megkerülni a várost Szélakna felé, s ott a katolikus anyaszentegyház melletti kőlépcsőzeten felkapaszkodni a Klopacsákára, melytől már aztán tűrhető út visz a másikhoz...” (MIKSZÁTH 1978).

Az ember természeténél fogva kapzsi. Képes meghalni kincséért, mint Jókai Ali Csorbadzsija, vagy képes ellopni azt, mint Timár Mihály, aki megtartotta

a kincseket: „Kié most ez a sok kincs? Hát kié volna, mint a tied?” (JÓKAI 1969: 148), mégis jó cél vezérelte, s lelkiismerete is egyetértett vele: „Csak azért akarsz gazdaggá lenni, hogy őt boldoggá tehesd... Alhatol nyugodt lelkiismerettel ezen a jó szándékodon” (JÓKAI 1969: 151). Timár ígéretből figyelemmel kíséri Tímea életének alakulását, rendszeresen látogatja új családjánál. Terve, hogy vagyonát, apjától örökölt kincseit visszaadja a lánynak. Fájdalommal, sajnálattal látja, hogy Tímeából gúnyt űznek, s nevetség tárgyává teszik abban a házban, ahova ő maga vitte, ígéretéhez híven, mit a lány haldokló apjának tett, s ekkor elhatározza, tönkreteszi Brazovics Athanáz urat, a lány gyámját. Terveit sikerrel hajta végre, Brazovics Athanáz öngyilkos lesz, Timár pedig feleségül veszi Tímeát, visszaadva így vagyonát. Házasságuk mégsem lesz boldog. Ahogyan Midasz királyt, Timárt is boldogtalanná teszi a sok pénz, a gazdagság. Feleségének, Tímeának sem kell a hatalmas vagyon, a sok arany. Mihály csak azután találja meg boldogságát, miután végre elengedi Tímeát, egy, a civilizációtól és anyagi javaktól elzárt helyen, a Senki szigetén.

ARANYLÁZ

Az újkorban, a XIX. századi Amerikában valóságos emberáradat indult meg a jobb élet, a meggazdagodás reményében Kalifornia államban, miután 1848 januárjában James Marshall, egy épülő fűrészmalom ácsa, a Sierra Nevada lábánál, a hulladékűrítő vályújában egy csillogó kavicsot talált. A felfedezést megpróbálták titokban tartani, de a hír gyorsan terjedt, kitört az aranyláz. 1849 végére már több mint százezer kincskereső próbált szerencsét. A mohó aranyásók száma nagyobb volt a kiaknázható tárnakénál, így aztán röviddel Kalifornia megszállása után, a kalandoroknak újabb feltáratlan területekre volt szükségük. Eljutottak Coloradóba, majd tízezrek indultak el a messzi északi tartományba, Alaszkába. Ebben az államban az 1890-es évek nagy aranyásói után még 1962-ig folytatták az arany kitermelését.

Bizonyítékot arra, hogy a XIX. században, a modern technológiák nélkül is, gyorsan terjedtek a hírek, Mikszáth *Az arany kisasszony* című novellájában találhatunk. A műben Csemez úr csak ahhoz a férfihoz adná lányát, aki a kisasszony súlyának megfelelő mennyiségű arannyal fizet érte. Egyik kérője, Mirkovszki Miklós azért utazik Amerikába, hogy aranyat keressen. A mű egyes motívumai egy korabeli újságcikkben láttak először napvilágot, mely a San Franciscó-i aranyásók életéről szólt, valamint felbukkan az eladott lány fabulája is, mely egy fiatal pár egybekeléséről szól, melyet a lány apja megakadályoz, amíg a kérő annyi aranyat nem hoz, mint a lány súlya. Így a fiú aranyásónak áll, a lány pedig mindent megtesz, hogy súlyát csökkentse. *Az arany kisasszonnyal* ellentétben ez a történet azzal fejeződik be, hogy a fiú meghozza a szükséges aranyat.

DUNA: KÖZÉP-EURÓPA KÉK SZALAGJA

„Egy hegylánc közepén keresztültörve tetejéről talapjáig, négy mértföldnyi messzeségben; kétoldalt hatszáz lábtól háromezerig emelkedő magas, egyenes sziklafalak, középett az óvilág óriás folyama, az Ister: a Duna” (JÓKAI 1969: 7) – írja Jókai *Az arany ember* első mondatában.

„Ez a táj, létezésének tükre...” (MAGRIS 1992) mindenképp azok számára, kik ezen hatalmas folyam partjain élnek, az élet szimbóluma.

Európa második leghosszabb folyója „dicsőséges folyó” (MAGRIS 1992), sok ország népének szimbóluma, összekötője és mindennapi megélhetésének alapforrása. A több országot érintő folyó sok nép életét, mindennapjait, kultúráját is meghatározza. A történelem folyamán összekapcsolta s hasonlóvá is tette a partjain kialakuló kultúrákat, főként miután kialakult a mindennapos dunai hajózás a XIX. században. Ennek szükséges velejárója a folyamszabályozás volt, hogy megkönnyítsék, lehetővé tegyék a hajózást. „Történetünk idejében még nem jártak a Dunán gőzhajók. Galactól elkezdve fel a Majnacsatornáig kilencezer ló járta a partokat, a hajók felvontatásával fáradva” (JÓKAI 1969: 11). Claudio Magris *Duna* című esszéregényéről egyszer azt nyilatkozta, hogy a folyó metaforaként van jelen művében, mint a változás jelképe, hiszen sohasem azonos előző önmagával.

A Galambóctól Szörényvárig tartó Vaskapu völgyében több szakaszból álló rendszer. Az Ómoldova előtti Moldova-sziget után beszűkül a folyó, ez a Galambóci szurdok – amit Galambóc váráról neveztek el –, itt a sziklák magasan emelkednek a folyó partjai mentén. Majd következik egy szélesebb szakasz, Donji Milanovac, ezután pedig a legszűkebb rész, egy mély vizű szurdok, a Nagy-Kazán-szoros, majd a Kis-Kazán-szoros – neveiket valószínűleg a meder alján lévő mélyedésekről, üstökről, kazánokról kapták. „S e két fal között foly alant a kömederben a Duna” (JÓKAI 1969: 8). Az Orsova-völgy szélesebb szakasza után az utolsó szűkület a Sip-szurdok, mely szűkebb értelemben maga a Vaskapu, ahol a folyam kilép Havasalföldre.

„A Vaskapunak kétezer éves története van, s négy nemzet nyelvén nevezik azt” (JÓKAI 1969: 7). A környező népek számára mindig jelentős természeti akadályt képezett, s hajózni rajta veszélyes vállalkozás volt. A szoros mederszakaszát szélsőséges vízjárások jellemezték, sebes sodrás, helyenként zátonyok és sziklák nehezítették a hajósok munkáját.

Orsova és a Vaskapu-szoros között létezett egy sziget, a magyar–török–szerb hármashatár közepén. A XIX. századi magyar térképeken Új-Orsova néven szerepelt Ada Kaleh sziget, neve törökül „erdősziget” vagy „szigetvár” jelentésű. Hérodotosz legendáiban Cyraunis néven említették ezt a gránitszigetet, a rómaiak gyakran nevezték Yernisnek, Saannak és Cotinusának

is, ami „cserszömörécék földjét” jelentette. A németek Caroline-Insel néven emlegették. Ez a társadalomtól és az üzleti világtól elzárt sziget volt, melyet törökök és muszlimok laktak, akik adómentesek voltak, és felmentést kaptak a hadkötelezettség alól is. A sziget festői, vadregényes tája szolgált mintául Jókai Senki szigetéhez. „A »Senki szigetének« a létezéséről pedig Frivaldszky Imre nagynevű természettudósunk által értesültem, s az a hatvanas években még a maga kivételes állapotában megvolt, mint egy se Magyar-, se Törökországhoz nem tartozó új alkotású terület” (JÓKAI 1969: 593). Frivaldszky Imre természettudós egy al-dunai geológiai túráját követően tett említést a szigetről, mely azonnal szárnyalni késztette Jókai fantáziáját. „S amint keresztülvergődött a tuskés galagonya- és vörösgyűrűbozót, amik hegyes töreikkel összevissza szurkálták ruháin keresztül, egyszerre a bámulattól megigézve állt meg. Amit maga előtt látott, az a paradicsom volt... Aranyló, pirosuló gyümölcsrel rakva alma- és körtefák; a szilvafák minden faja, mintha rózsa- vagy liliomcsokor volna a ragyogó gyümölcstől; a fűben a láb előtt terítve hever a lehullott fölösleg fölszedetlen. Közbe egész bozótot képez a málna, ribiszke és köszméte, s a terebélyfák hézagait aranyszínű lecsüggő gyümölcságaival tölti be a cidoni alma, a birs. Ösvény nincs a gyümölcsfa-labyrinthban; fűvel van a fák alja benőve egészen” (JÓKAI 1969: 56).

1689-ben Veterani császári tábornok ismerte fel a sziget stratégiai jelentőségét, s egy erődítmény építését javasolta, mely meg is valósult. A sziget számtalanszor váltott gazdát, és tizenhatszor keresztelték át. A tulajdonosért hosszú éveken keresztül folytak harcok, hiszen aki birtokolta, ellenőrzése alatt tartotta a környékbeli vízi és szárazföldi közlekedést és kereskedelmet is. Az 1964 és 1972 között megépült Vaskapu I. erőmű építése miatti duzzasztás után a sziget víz alá került. Lakói nagy része Törökországba, kisebb része Dobrudzsába költözött (BALLA 1999).

A határok közelsége miatt a szigetlakók egy kevésbé tisztességes, de jövedelmező foglalkozást is űztek, csempészkedtek. Erről Jókai is vallomást tesz: „Azonkívül a csempészhajók egész raja járt-kelt a két ország közötti víz hátán, csupán izmos karú evezők által hajtva. A sócsempészetnek volt ott divatja. Az állam eladta másfél forintért a török parton azt a sót, aminek az ára itthon hatodfél forint; a török partról visszahozta azt a csempész, s eladta a magyar parton negyedfél forintért. S így aztán mindenki nyert rajta, az állam is, a csempész is, a vevő is” (JÓKAI 1969: 11). A sziget virágzásakor, a csempészkedésen kívül, dohány-, rózsa- és szőlőtermesztéssel foglalkoztak az ott élők.

A Duna folyamát követő hegyes, dombos tájakon mindig fontos foglalkozás volt a szőlőtermesztés. „A két part hegyei szőlőkkel, gyümölcsligetekkel fedve a tetőig” (JÓKAI 1969: 41). A hegyvidék lankái kitűnő szőlőtermő földek. Talán Jókairól is elmondhatjuk, „sokat járt ő a Bácskában” (JÓKAI 1969: 171). Is-

merte „a jó karlócai ürmös bort” (JÓKAI 1969: 171). Egyébként is híres bor ez, ahogyan maga a Tarcál-hegység, vagyis a mai Fruška gora szőlőtermelése is.

Karlóca ma is vezető szerepet tölt be a bortermelésben. Az egész városka alatt találhatók borpincék. Karlóca, vagyis ahogy délen emlegetik, Karlovci (Sremski Karlovci szerb neve) a délvidéki Szerémségben található, a Duna jobb partján. Már a középkorban híresek lettek a karlócai borok. A karlócai ürmös különlegesen ízesített bor, legalább húszféle gyógyfüvet és fűszert kevertek bele (BACSKULIN 2000).

A görögkeleti egyház fontos helyszíne ez a városka, hiszen itt található a szentszék s a Keleti Egyháztartomány, a szerb érsek székhelye is, s messze földön híres a „karlócai pátriárka” (JÓKAI 1969: 170).

A Duna minden apró kis szegletével, a folyama mellé épített városkával, a medre mellett húzódó hegyekkel és völgyekkel, az ezeken található természetadta kincsekkel „szép nagy folyam” (PETRI 1999), s maga is kincs. Mindezek mellett a római kor óta folyik aranymosás a partjain. Igaz, az arany Dunából való ipari kiaknázása sosem történt meg, de homokja tartalmaz aranyat. A hordalékban levő arany legnagyobb része a Magas-Tauernből – Ausztriában a Keleti-Alpok vidéke – származik. Itt még az ősidőkben gránitintrúzió képződött, melynek környezetében terméсарany tartalmú kvarc telérek jöttek létre, amiket ez a „zavaros, bölcs és nagy” (JÓZSEF 1936) folyó egészen déli partjaiig ma is magával sodor.

Mária királyné hajóinak aranyáról több legendás történet szól. Az özvegy királyné a mohácsi csata után hajókon próbálta Bécsbe menteni a kincstárat a törökök elől. Néhány hajó elsüllyedt valahol Esztergom és Pilismarót környékén. De egy kincseket szállító török hajóról is szólnak a történetek, mely Dunabogdány mellett süllyedt el (TÓTH 2007).

Jókai központi témájává tette a folyót: „...az élményeket, történeteket, különös hangulatú helyeket Jókai rendezett sorba állíthatta egy egésszé formálva őket, megfelelő szilárdságú főtengelyt kellett keresnie. És meg is találta. A Duna lett ez a tengely, amely összeköti a regény epizódjait, a Kárpát-medencét átszelő folyó képezi az összekötő vagy éppen elválasztó hidat – és ez nem paradoxon (a kérdés: törésvonal-e vagy se haladásiránya) – Az arany ember szerkezeti egységei között, úgy, ahogy összeköt kilenc országot, kultúrákat, nyelveket, hagyományokat, politikai és társadalmi rendszereket” (SZABÓ 2002).

FILMBÉLI CSILLOGÁS

A XX. század elején egy új művészeti ág, a film jelent meg, mely a mozgófényképezés technikáján alapul. Ez azt jelenti, hogy a legtöbb művészettől eltérően nem statikus.

Az irodalmi műnek is lehet haladásiránya, viszont ez a cselekmény csak az olvasó belső világlátásában érzékelhető, emellett az irodalmi mű nem rendelkezik a vizualitás lehetőségével – kivétel a képvers lehet.

A filmfeliratokra is tekinthetünk irodalmi alkotásként. Ez a némafilmekben volt kulcsfontosságú, ahol a hiányzó jeleneteket feliratokkal helyettesítették és magyarázták.

Az irodalmon kívül a filmművészet szoros kapcsolatot ápol a képző-, illetve fotóművészettel – mindhárom művészeti ág képekben mutatja meg a világot – és a zenekultúrával is – a némafilmek korában kulcsszerepet játszott a zenei aláfestés, de a hangos filmekben is fontos hangulatkeltés és -fokozás céljából – a jelenetek pedig ugyanúgy tárulnak a néző elé, mint a színpadi művekben (SZÍJÁRTÓ 2006).

A filmtörténet kezdetei óta a filmkészítők szívesen vesznek át ötleteket különböző irodalmi művekből. A kezdeti szakaszban ezeket még nem nevezhetjük adaptációnak, mert csak egyes jeleneteket vittek vászonra. Az 1910-es években már igény volt arra, hogy az irodalmi műveket – amennyire csak lehetett –, teljesértékűen adaptálják. Ekkor a filmkészítők már az irodalmi mű tiszteletéből indultak ki, valójában egy irodalmi értéket egy másik médiumban jelenítettek meg. Az adaptáció azért lehetséges, mert az irodalom és a film is történetmesélő médium, gond csak abból származik, hogy az irodalmi narráció egyes rétegei könnyen adaptálhatók, mások nem, hiszen a két médiumnak eltérő a kifejezőmódja. Az irodalom nyelvi kódokban írja le a fiktív világot, amit az olvasó képzeletében dekódol. A film viszont kész tények elé állítja nézőjét, olyanformán, hogy megjelenti a világot, de egy személy, a rendező szemszögéből (CHATMAN 1980).

Divattá válik a nemzeti irodalmak nagy alkotásainak megfilmesítése. Így a magyar filmkultúrában elsők között viszik vászonra Jókai *Az arany ember* című regényét.

1918-ban Korda Sándor némafilmet készít a műről.¹ Ez az adaptáció elég hiányos, hiszen a némafilm amit nem tud ábrázolni képben, azt kénytelen elhagyni.

1936-ban Gaál Béla happy enddel végződő történeté dolgozta át a regényt, s a legnagyobb hangsúlyt a szerelmi szálakra helyezte, vagyis Noémi és Timár, de még inkább Tímea és Kacsuka kapcsolatának a bemutatására. Ez az adaptáció tér el jelenetek szintjén leginkább az eredeti műtől.²

Az 1962-es Gertler Viktor-féle átdolgozás viszont ragaszkodik az eredeti műhöz.³ Elmaradnak bizonyos jelenetek, de a néző ezek nélkül is ki tudja

¹ *Az arany ember*, 1918. Corvin Film, Budapest

² *Az arany ember*, 1936. Hunnia Filmgyár, Budapest

³ *Az arany ember*, 1962. Mafilm – Hunnia Filmgyár, Budapest

következtetni, mi történt közben, ha ismeri az alapművet. A díszletezés segíti leginkább a megértést.

A film egyik központi jelenete: Timár (Csorba András) megtalálja a vörös félholddal jelzett zsákot, s kiönti belőle a kincseket. Ekkor jelenik meg először a kincs, amiről ugyan végig szó van, de csak utalások formájában. Viszont feledhetetlen Béres Ilona (Tímea) arca, mikor filmbéli férjétől elkapja anyja arcképét. Ekkor jelenik meg ismét a kincs a filmben (STÖHR 2001).

De nem csak *Az arany ember* filmes adaptációjában jelennek meg kincsek, ékszerek, drágakövek. Számtalan film készült már az aranyásásról, elrejtett, elásott kincsekről, kincses szigetekről. Sok kalandvágyó utazhatott ebbe az aranytól csillogó világba, egy-egy film erejéig. Híres színészek öltötték magukra különböző aranyásók, kincskeresők jellemét, s indultak kalandos útra a nagyvilágba, igaz, csak a filmvásznon.

A némafilmek korában Charlie Chaplin – kinek jellegzetes karaktere kultikussá vált, s majdnem száz évvel később is mindenki számára ismerősen cseng ez a név – írt és rendezett, illetve főszerepet is vállalt egy némafilmben, amely 1925-ben került bemutatásra *Aranyláz* (*The Gold Rush*) címmel. A történet szerint a Kis Csavargó (Chaplin) Alaszkába utazik, hogy részese legyen az aranyásásnak. Balszerencsés vállalkozások, hanyattatások után sikerül aranyra lelnie, gazdag ficsúr lesz belőle, s választottjának szívét is elnyeri.⁴

Humphrey Bogart (*A Sierra Madre kincse*)⁵, Sean Connery, Michael Caine (*Aki király akar lenni*)⁶, Clint Eastwood, Telly Savalas, Donald Sutherland (*Kelly hősei*)⁷, Richard Chamberlain (*Salamon király kincse*)⁸, Bud Spencer, Terence Hill (*Kincs, ami nincs*)⁹, Geoffrey Rush, Johnny Depp (*A Karib-tenger kalózái*)¹⁰, Nicolas Cage (*A nemzet aranya*)¹¹ is alakítottak már kincshajászt filmjeikben. Mindenki ismeri Indiana Jones (Harrison Ford¹², Sean Patrick

⁴ *The Gold Rush*, 1925. United Artist, USA

⁵ *The Treasure of the Sierra Madre*, 1948. Warner Bros, USA

⁶ *The Man Who Would Be King*, 1975. Columbia Pictures, UK – USA

⁷ *Kelly's Heroes*, 1970. Metro-Goldwyn-Mayer – Katzka-Loeb – Avala Film, Jugoszlávia – USA

⁸ *King Solomon's Mines*, 1985. The Cannon Group – Paramount Pictures, USA

⁹ *Chi trova un amico, trova un tesoro* (*A Friend Is a Treasure*), 1981. Compagnia Edizioni Internazionali Artistiche Distribuzione (CEIAD) – Warner-Columbia Film, Olaszország – USA

¹⁰ *Pirates of the Caribbean 2. Dead Man's Chest* (*A Karib-tenger kalózái 2. Holtak kincse*), 2006. Buena Vista, USA

¹¹ *National Treasure 2. Book of Secrets* (*A nemzet aranya 2. Titkok könyve*), 2007. Walt Disney Pictures, USA

¹² *Raiders of the Lost Ark* (*Indiana Jones és az elveszett frigyláda fosztogatói*), 1981. Paramount Pictures, USA

Flanery¹³), Lara Croft (Angelina Jolie)¹⁴ alakját, s talán egy-egy kép is bevillan, amint ezek az alakok nyaktörő mutatványokat végrehajtva harcolnak a „gonosz kincsrablók” ellen.

A filmipar egyik legnagyobb kincse az arany, ha magukat a nagyközönség előtt bemutatott filmeket nem is vesszük figyelembe. Ezt maguk a filmes díjak megnevezései támasztják alá. A Cannes-i Fesztivál legnagyobb értékű díja az Arany Pálma, az ugyanitt átadott filmművészeti díj az Arany Kamera, a francia filmművészeti sajtó díja az Arany Csillag, a Berlini Nemzetközi Filmfesztivál fődíja az Arany Medve, a Velencei Filmfesztivál fődíja az Arany Oroszlán, az amerikai filmes és televíziós díj, amelyet évente egyszer az Oscar-díjhoz hasonló gála keretében osztanak ki, a Golden Globe-díj, vagyis magyarul Arany Globusz díj. Ezeken kívül az Arany Piramis a kairói, az Arany Sárkány a krakkói, az Arany Galamb a lipcsei, az Arany Leopárd a locarnói, az Arany Kagyló pedig a San Sebastian-i filmes díj. 1980-ban az Oscar-díj ellenpólusaként John Wilson megalapította az Arany Málna díjat, amit a filmipar legrosszabb alakítást nyújtó színészei, legrosszabb forgatókönyvírói, dalszövegírói, rendezői és filmjei kaphatnak „jutalmul”.

AZ ARANY AZ IRODALOMBAN

Közmondások, szólások, anekdoták, legendák és regények szólnak az aranyról, az anyagi jólét kulcsfogalmáról, az egyik legrégebben ismert, s talán minden idők legjobbban becsült nemesféméről.

Mikszáth hőse, Csemez úr az „aranycsináló” nevet kapta, hisz „örökké aranykészítésen törte a fejét, s minden fogalmat arannyal fejezett ki. A májusi eső fölért neki egy mázsa arannyal, ha valakit megdicsért tanítványai közül, azt mondta rá, hogy aranyat ér az esze és szorgalma, ha valakinek jót kívánt, azt is aranyban fejezte ki: »arannyá váljék minden haja szála!« stb. Ez már gyengéje volt, és sok jó tulajdonságai mellett bizvást el lehetett neki nézni” (MIKSZÁTH 1978). Csemez úrnak, igaz, ebből kára nem származott életében, viszont lányát, Krisztinát, kit

Indiana Jones and the Temple of Doom (Indiana Jones és a végzet temploma), 1984. Paramount Pictures, USA

Indiana Jones and The Last Crusade (Indiana Jones és az utolsó keresztes lovag), 1989. Lucasfilm – Paramount Pictures, USA

Indiana Jones and the Kingdom of the Crystal Skull (Indiana Jones és a kristálykoponya királysága), 2008. Amblin Entertainment – Lucasfilm – Paramount Pictures, USA

¹³ *The Young Indiana Jones Chronicles* (Az ifjú Indiana Jones kalandjai), 1992–1996. Amblin Entertainment – Lucasfilm – Paramount Television, USA

¹⁴ *Lara Croft: Tomb Raider*, 2001. Paramount Pictures, USA

Lara Croft Tomb Raider: The Cradle of Life (Lara Croft: Tomb Raider 2. Az élet bölcsője), 2003. Paramount Pictures, USA

mindennél jobban szeretett, s kiről azt gondolta, „...színarany ez a leány!”, végül a vénlányság állapotába kergette, akaratlanul. Mikor Krisztina eladósorba került, apja kijelentette, „Krisztinát oda nem adja senkinek, hacsak nem akkora darab aranyért, amennyit ő maga nyom” (MIKSZÁTH 1978). Ez a kijelentés vezetett oda, hogy kérője, Mirkovszki Miklós, Amerikába utazott aranyat ásni. Útjáról azonban soha nem érkezett meg, pedig Csemez úr már rég meghalt, s Krisztina mindig csak várta, „...hátha csakugyan itt terem...” (MIKSZÁTH 1978).

A boldogság megtalálása a gazdagságon, pénzen, hatalmon múlik, de vajon csak ezeken keresztül érheti el az ember? Ki ne ismerné Midasz király legendáját, aki csak egyet kért jutalmul Dionüosztól: „...mihez csak ér testem, minden változzék sárga arannyá” (NASO 1982). A kezdeti örömök után azonban következett a szomorú felismerés, hogy gazdag nyomorulttá tette magát, s „...futna a kincseitől s iszonyodva utálja, mit esdett” (NASO 1982). Midasznak végül sikerül megszabadulnia az először hön áhított átkától. A szerencse, vagy a tudatosan elért haszon teher is lehet. Polükratész megkísértette szerencsáját, legszebb kincsét, szerencsehozó aranygyűrűjét a tengerbe vetette, de az csodálatos módon visszakerült hozzá.

Csemez úr jelleme két szemszögből elemezhető. Tekinthetünk rá úgy, mint egy apára, aki lánya boldogságaért harcol. Viszont pont ő az, aki örök boldogtalanságba taszítja egyetlen gyermekét. Vagyis az arany jó, mert lehetővé teszi a gondtalan életet, vagy rossz, mert olyan dolgokra veszi rá az embert, melyet az valójában nem akart? Illetve bizonyos értelemben örök kárhozatra ítélt, és elszakítja az embereket egymástól.

ÖSSZEGZÉS

Az előbbiekből kiindulva feltehető a kérdés, hogy a jó és a rossz határvonala hol húzható meg, illetve a jóságból elkövetett rossz, a szükséges rossz vajon tényleg rossz, vagy inkább jó? Timár pozitív, vagy inkább negatív hős? Az egyik szemszögből nézve ő az, aki megmenti Tímeát, vagyonossá teszi, de ha az odáig vezető utat vesszük szemügyre, vagyis azt, hogy Brazovics urat tönkretette, s miatta lett öngyilkos, akkor egy nem szándékosan elkövetett, de mindenesetre mesterkélt előkészített gyilkosságra is gondolhatunk. Timárra pedig mint gyilkosra. De bárhogya is vélekedünk, a kulcsfogalom mindkét esetben a kincs marad. Vagyis az arany, mely gyilkossá, illetve hősszerelmissé tette Mihályt. Pontosabban, mint később kiderül, nem él örök boldogságban a pár. Az arany, ami fényűző életet, boldogságot ígért, nem hozta meg a várt reményeket. Ismét a jó és rossz ellentétével kerülünk szembe.

Érdekes megfigyelni, Jókai miként vezeti *Az arany emberben* Ali Csorbadzsi kincséhez Timár Mihályt. Nem mindennapi aranyásásnak lehetünk szemtanúi. A

Duna mélyéről előkerülő vörös félholddal jelzett zsák értelmezhető a bányászás és az aranymosás ötvözeteként is. Hisz mélyről, a Duna fenekéről kerül elő, mint ahogyan ilyen mélységekből, csak éppen a föld alól hozzák felszínre ezt az értékes ércet. A Duna – mint víz – allegóriája lehet az aranyat mosó amerikai folyóknak is. A vagyon, az arany mennyisége pedig talán azért ilyen nagy, mert kettős „bányászás” eredménye.

Timár egyáltalán nem tudatos aranycsinálása vetekedik az alkímia tudományával. Bár tudatlanul, s nem szándékosan, sőt akarata ellenére, neki sikerült a semmiből aranyat előállítania. Ez egy csodás képesség, melyet tudományos állításokkal nem lehet alátámasztani. Lehet, valójában ezt fedi a Bölcsék Kövének fogalma, s nem egy anyagra kell gondolni, csak pusztá megmagyarázhatatlan képességre.

Timár Mihály alakja két mitológiai személy ötvözeteként értelmezhető. Vagyona, gazdagsága már teher számára, mint Midasz királynak a mindent arannyá változtató keze. A kápráztató látvány, a „Fejedelmi gyűjtemény!” (JÓKAI 1969: 148), amiért küzdött, az evidenciák átértékelése után már egyáltalán nem fontos számára. Szeretne megszabadulni vagyonától, legalábbis egy részétől, mely „gyűrűkből, miknek kövei brilliantok, zafirok, smaragdok; – karperecek opállal, türkizzel rakva; gyöngyfüzerek mogyoró nagyságú szemekből, egy nyaklánc csupa gyémánt-solitairekből” áll, de Polükratészhez hasonlóan, számításai „balul” sülnek el. Boldogsága azonban nem teljesülhet be, hisz felesége, Tímea, más férfit szeret, a szívet pedig pénzzel nem lehet megvásárolni. Tímea vagyonos férje mellett „egykedvűen tekintett az ölébe halmozott drágakövekre: gyémántok, rubintok tüze nem melegítette azt fel!” (JÓKAI 1969: 349), viszont anyja arcképét „sírással, kacagással” (JÓKAI 1969: 348) vette kezébe, s csókolta. Timár „amihez nyúl, arannyá válik”, s már mindenki Arany embernek nevezi. A remélt veszteségek helyett pénze egyre csak gyarapszik. Sikeresebb-nél sikeresebb üzleteket köt. Maga is meglepődik szerencséjén, de igazából már nem is érdekli, mi történik vagyonával. Nincs szüksége több pénzre, valójában egyáltalán nincs szüksége pénzre. Egy másik életet választ, ahol nincs szüksége anyagi javakra. Nem a pénzben és a gazdagságában találta meg boldogságát.

IRODALOM

- BACSKULIN István 2000. *Vajdaság szölészete és borászata*. = *Létünk* 2000/1–2.
http://adattar.vmmi.org/cikkek/4624/letunk_2000.1-2_09_bacskulin_istvan.pdf
BALLA Tibor 1999. *Ada-Kaleh szigete osztrák–magyar fennhatóság alatt, 1878–1918*. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 1999/1.
<http://www.epa.hu/00000/00018/00008/pdf/balla.pdf>
BOKOR József szerk. 1998. *A Pallas nagy lexikona – Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben*. Budapest

- <http://mek.niif.hu/00000/00060/html/index.html>
CHATMAN, Seymour 1980. *Amire a regény képes, de a film nem (és fordítva)*. = *Vizuális irodalom és narráció*. Szöveggyűjtemény. Ford. Sággy Miklós. Szeged
<http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mediatar/vir/szoveggyujtemeny/chatman/index.html>
FINTA Gábor 2010. *Párbeszéd A Dunánál* (Petri és József Attila). = *Új Forrás*, 42. évf. 6. sz. (2010. június)
http://epa.oszk.hu/00000/00016/00156/pdf/ufo_2010_06_054-060.pdf
JÓKAI Mór 1969. *Az arany ember*. Budapest
JÓZSEF Attila 1936. *A Dunánál*. = *József Attila összes költeménye*, 1980. Budapest
<http://mek.oszk.hu/00700/00707/html/vs193601.htm#04>
KAPPANYOS András 2004. *A nyolcvanas–kilencvenes évek*. = *A Dunánál – magyarok a 20. században (1918–2000)*, 2004. Encyclopaedia (Humana Hungarica 09.)
<http://mek.oszk.hu/01900/01906/html/index3.html>
MADÁCH Imre 1977. *Az ember tragédiája*. Budapest
<http://mek.niif.hu/00800/00875/00875.pdf>
MAGRIS, Claudio 1988. *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban*. Ford. Székely Éva. Budapest
MAGRIS, Claudio 1992. *Duna*. Ford. Barna Imre–Kajtár Mária. Budapest
MAGRIS, Claudio 2001. *Én határ menti író vagyok*. = *Nagyvilág*, 46. évf. 5. sz. (2001. május)
<http://www.inaplo.hu/nv/200105/15.html>
MIKSZÁTH Kálmán 1978. *Az arany kisasszony*. = *Tót atyafiak*. Budapest
<http://mek.oszk.hu/00800/00897/>
NASO, Publius Ovidius 1982. *Átváltozások*. Budapest
<http://mek.niif.hu/03600/03690/03690.htm>
<http://mek.niif.hu/03600/03690/03690.htm#80>
PETRI György 1999. *Amíg lehet*. Budapest
PETRI György 2000. *Magyarázatok P. M. számára*. = *Holmi*, 12. évf. 12. sz. (2000. december)
www.holmi.org/2007/04/petri-gyorgy-magyarazatok-p-m-szamara-ii
RÓZSAFALVI Zsuzsanna 1998. *Szövegköziség a Mikszáth-poétikában – Az arany kisasszony és Az eladó birtok*. = Eisemann György szerk.: *A kánon peremén – Az irodalmi modernség alakváltozatai a XIX–XX. század fordulójának magyar prózájában*. Budapest
STÖHR Lóránt 2001. *Cselekmény a filmen és az irodalomban. Az aranyember 1918-as, 1936-os és 1962-es filmfeldolgozásai*
www.filmintezet.hu/magyar/filmint/filmspir/17/cselek17.htm
SZABÓ Szilvia 2002. *A kővé vált könyvtár és a Duna olvashatósága (Jókai Mór és a Duna-mítosz)*. = *Üzenet*, 2002 nyara
<http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/69/szabosz.html>
SZIJÁRTÓ Imre összeállítása, 2006. *Film és irodalom*. = *Nagy Világ*. Világirodalmi folyóirat, 51. évf. 8. sz. (2006. augusztus)
www.nagyvilag-folyoirat.hu/2006-8-ok.pdf
TÓTH J. Attila 2007. *A „Duna kincse”*. = *Örökség*, 1. évf. 1. sz. (2007. január)
http://epa.oszk.hu/02100/02163/00001/pdf/EPA02163_orokseg_2007_01.pdf
TVERDOTA György 2000. *„A Dunánál” ciklusszerkezetéről*. = *Irodalomismeret*, 2000/2–3.

http://franka-egom.ofm.hu/irattar/irasok_gondolatok/konyvismertetesek/konyvek_12/jozsef_attila/jozsef_attila-tanulmányok/web_anyag/09_tverdota/dunanal_ciklusszerkezte.htm

TVERDOTA György, KAPPANYOS András, VERES András 2004. *Avantgárd és modern klasszicizmus (1918–1945)*. = *A Dunánál – magyarok a 20. században (1918–2000)*, 2004. Encyclopaedia (Humana Hungarica 09.)
<http://mek.oszk.hu/01900/01906/html/index3.html>

VERES András 2004. *Államosított irodalom (1945–1968)*. = *A Dunánál – magyarok a 20. században (1918–2000)*, 2004. Encyclopaedia (Humana Hungarica 09.)
<http://mek.oszk.hu/01900/01906/html/index3.html>

VERES András 2004. *A korszak legjelentősebb alkotói*. = *A Dunánál – magyarok a 20. században (1918–2000)*, 2004. Encyclopaedia (Humana Hungarica 09.)
<http://mek.oszk.hu/01900/01906/html/index3.html>

VERES András 2004. *Az irodalmi élet alakulása 1968-tól 1980-ig*. = *A Dunánál – magyarok a 20. században (1918–2000)*, 2004. Encyclopaedia (Humana Hungarica 09.)
<http://mek.oszk.hu/01900/01906/html/index3.html>

http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index.php?option=com_tananyag&task=showElements&id_tananyag=38

<http://selmeciszellem.hu/hagyomanyok/selmecbanya-legendaja/>

<http://arany.lap.hu/>

http://jazzoli5.freeblog.hu/archives/2010/01/07/Friedrich_Schiller_Polukratesz_gyuruj/

<http://wikipedia.org/>

<http://www.imdb.com/>

<http://http://port.hu/>

<http://www.indianajones.com/>

<http://www.tombraider.com/>

<http://www.magvarszo.co.rs/>

<http://www.kislexikon.hu/>

Gold in the Web of Disciplines

The paper attempts to embrace on interdisciplinary grounds the notion of gold and its range of use, as well as interprets its role and meaning in the world through literary texts and cinematic art. It also presents superstitions and beliefs connected to gold. There are also studies of gold as substance, a natural alloy, a means of payment, and a symbol. The author also deals with the usage of the meaning of gold in literature, as seen through records and historical facts dating from Ancient times, through alchemy, i.e. the science of gold-making, continuing to the 19th century Gold rush, all the way to present-day notions. Using examples of a novel and a short story, as well as some anecdotes, legends, or excerpts from these texts the author attempts to justify or to refute these historical claims and beliefs. Furthermore, with an emphasis on Vojvodina, it also examines Jókai's novel *Az arany ember* [The Man with the Golden Touch] researching the Danube-myth and the settlements along the Danube. The concluding part

– as a summarizing unit of the whole study – deals with Jókai’s novel *Az arany ember*: it connects the different meanings in various disciplines and interprets these threads in the context of this key work.

Keywords: gold, Gold rush, Mór Jókai, *Selmebánya*, the Danube, the Philosopher’s stone, film, literature

Beérkezés időpontja: 2012. 11. 28.

Közlésre elfogadva: 2013. 01. 15.

Elena Lavinia Dumitru

: University degli Studi di Teramo Italy
: ilonadumitru@hotmail.com

ANNALI

Annals

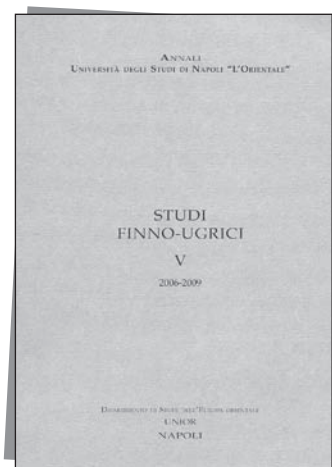
Studi finno-ugrici V. 2006–2009. University degli Studi di Napoli “L’Orientale”. Dipartimento di Studi dell’Europa orientale, Unior, Napoli M D’Auria Editore

1. BRIEF SUMMARY

The collection “*Studi finno-ugrici*” (V. 2006–2009) is the result of a vast project coordinated by professor Amedeo Di Francesco at the University “L’Orientale” of Naples and involves a large team of scholars from different countries and disciplinary formation aiming to present a variety of approaches focusing on Hungary, on a vast scale of topics in the field of literature, linguistics, music, history, economics, politics and sociology.

2. GENERAL CONSIDERATIONS

The book represents a comprehensive collection of studies that discuss historically and critically the evolution of the Hungarian cultural, political, economical and social patrimony. What makes this book extremely relevant is that the authors offer an analytical perspective on various topics that connect the literary and linguistic interest to the wide social and historical analysis which offer a useful crossing point for the student and general reader alike.

3. THE STRUCTURE OF THE BOOK

The book contains 16 essays offering a careful analysis of the subject and bonding different areas of research in a multitude of interpretations that represent indeed a valuable contribution in this very particular field of inquiry. In this universe characterised by variety, the main focus that unites the different essays regards Hungary and its social and cultural background that becomes an important factor in the process of the formation of a specific identity.

Starting with the first article by Raimo Anttila, we discover the connections related to the etymological research including the debate on parallels that link different languages. The second essay (Krisztina Boldizsár) represents an analysis of the influence of the Italian opera on the Hungarian repertoire from the 17th to 20th century, with special attention to Italian opera on Hungarian themes related to Hungarian medieval history. In the third study, Mónika Dánél presents the idea of culture, nation and women through the literary production of three Hungarian woman writers who discuss these concepts in relation to the Hungarian culture and identity, including language, religion and family. In the fourth study of the collection, Amedeo Di Francesco examines the destiny of Jenő Dsida in the context of European literature, and also by making a deep analysis of the complex poetry of the exceptionally talented Transylvanian writer. It is, as emphasized by the author, a replacement between particular and universal, between one nation and Europe. The fifth study (Danilo Gheno) is essentially an evocative portrait of Pál Fábian, the first Professor of Hungarian language and literature after World War II at the University of Padua and also a witness of the events of 1956 in Budapest. With the sixth article, Susan Glanz provides an analysis of Hungary's economic well-being mainly in the period between 1950 and 1956 and examines the economic platforms of the various re-formed political parties with relevant information concerning the years 1956 and 1957. With her article, Lilyana Lesnichkova introduces the readers to the complex field of national stereotypes and the use of words and expressions with negative connotation to describe "the others" (for instance, Gypsies or Turks), with examples from Bulgarian and Hungarian. Sándor Matcsák provides in his essay an overview of the situation of the Finno-Ugric peoples living in Russia, with information about their conditions of life, the right of using their own language, the risk of extinction and the danger of "russification". The ninth article (Olga Ossipova) is an analysis based on comparative grammar that aims to prove that the possessive and definite declensions in Finno-Ugric languages could help to decipher Indo European heteroclite declension. With the tenth article, Judit Papp provides a study about the Hungarian translations of the *Divine Comedy* with particular reference to the sources used by Mihály Babits for his translation of

Dante's epic poem. In the next article, Roberto Ruspanti offers a study about Gyula Reviczky, the poet of the Hungarian Decadentism and Verismo (realism) with a specific interest on his love poetry and his muses, and his capacity to become a "poet of atmosphere". In the twelfth study, the author (Paul Sohar) starts with more recent protests in Hungary and goes back to the 1980's by focusing on what he calls the "intellectual exchanges" of those years. The role of intellectuals in the Hungarian communication chasm is presented through some interesting examples the author uses to show the reader how also a "great mind can get off on the wrong track because of historical, political or psychological reasons". Géza Szentmártoni Szabó provides an article about Janus Pannonius and his birthplace through citations of various literary works describing the Drava River and the city of Varasd as the native land of the Hungarian Humanist. The fourteenth article (Steven Béla Várdy) analyses the Hungarian defeat in Mohács (1526) and the siege of Szigetvár fortress (1566), defended by Count Miklós Zrínyi, the hero of the epic poem *The Peril of Sziget* (*Szigeti veszedelem*), with a complex framework of Hungary's history in relation with the Habsburg and Ottoman Empires, together with a detailed history of the Zrínyi family. The fifteenth article, by Agnes Huszár Várdy and Steven Béla Várdy describes the dramatic experiences of hundreds of Hungarian economic immigrants, victims of the mine and blast-furnace disasters in Pennsylvania in the early 20th century. The tragic events were described by contemporary Hungarian American poets, who express their personal and ethnic sorrows. In the final essay, regarding *The Tale of Griselda*, Louise O. Vasvári focuses on the violence in the literal level of the story, dealing with a classic case of sexual abuse, characteristic for a patriarchal social structure, while the text also shows traces of a silenced incest story.

4. CONCLUSION

The authors of the book reveal a deep knowledge and understanding of specific questions and provide precise documentation which familiarizes the reader with Hungary and its destiny during the centuries. This is an ambitious work I recommend to anyone who wants to learn more about Hungarian history and culture, an excellent resource for students, scholars, professors and public at large.

Törteli Telek Márta

∴ Jovan Jovanović Zmaj iskola, Martonos
∴ ttmarta@stcable.net

„SZÜLŐFÖLDEM SZÉP HATÁRA”

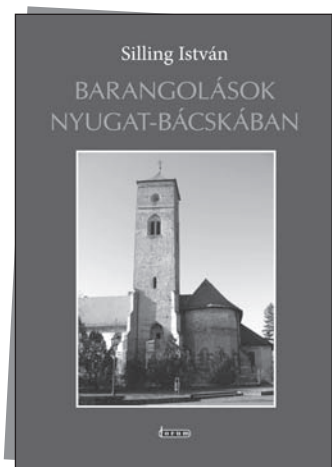
“The beautiful borders of my homeland”

Silling István: *Barangolások Nyugat-Bácskában. Művelődéstörténeti földrajz szülőföldről.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2012

A szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar egyetemi oktatója, nyelvész, nyelvjáráskutató és jeles néprajztudós legújabb kötete pazar kiadásban, színes illusztrációkkal jelent meg. A hiánypótló kiadvány Nyugat-Bácska művelődéstörténetét összefüggéseiben taglalja, a kultúrhistoria iránt érdeklődők előtt föltárja a művészet, a népelet, a tudomány egymáshoz kapcsolódó vonulatait, sajátos útikönyvként pedig megmutatja, hol érdemes elidőzni.

Silling István szerelmes földrajzot írt az ő hazájáról. Így vall erről a megjelent kötetben: „Apró dolgokat, emlékeket szedgetek össze, régmúlt idők tanuit idézem meg, néha [...] alkotókat is, [...] hogy egy valóságos régió határai körvonalazódjanak ki az írás végén. [...] Mert az én szülőföldemnek van kulturális múltja, létezik jelene, s ha vigyázó szemünkkel, szavunkkal, tettünkkel óvjuk, biztosan lesz jövője is.” Bármerre is barangolt a világban, mindig csak Zombort látta a Városnak, Nyugat-Bácskát a szeretett szülőföldnek, és Kupuszinát az egyetlen településként, ahol élni lehet és érdemes. Tudjuk, számára mindig is Kupuszina volt és lesz a világ közepe.

A könyv első fejezetében a tágabb szülőföld útjait járja, ott keresi a szívének kedves emlékeket. S közben egyre inkább érzi itt – a Telecskai-dombok és a Duna között – egy virtuális közösség tagjainak társaságát, a távozó, menekülő honfitársakét, s ezeknek az embereknek gazdag emlékezetét. Már a fejezetcím is személyes hangú: Az én Bácskám. Szeretettel és olvasmányosan ír erről a tájról. Leíró mód-szere rendkívül magával ragadó. Ahogyan lát-

tatja a szülőföldjét, az cseppet sem személytelen. Magáénak érzi ezt a helyet, ezt a teret, és vele egynek érzi magát. Mégis, a személyes hangvételen túl gazdag ismeretanyagot közöl, kalauzol bennünket, olvasókat, észak-bácskaiakat és mászt is. A szerző többirányú felkészültsége révén képzőművészeti, néprajzi, irodalmi, nyelvészeti stb. vonatkozásokra hívja fel figyelmünket.

Silling István utazásának elején Bácska közepén jár, Szenttamáson, ahol a *Virágos Katona* íróját, Joáb és Burai J. megteremtőjét, Gion Nándort keresné, akinek könyvei mind a Ferenc-csatorna partján szerzett emlékeitől duzzadnak. Nem elfelejtett író ő a szülőfalujában, emlékház is őrzzi a nevét, emlékezetét meg a felújított szenttamási kálvária a Virágos Katonával és a Szív a csatornán, ahova több regényének szereplői találkozni jártak.

Talán négy ismert sírunk van Nyugat-Bácskában. Az egyik Kiss Józsefé, akinek küzdelmes életét Majtényi Mihály írta meg a *Császár-csatornája* című regényében; a másik Pechán Józsefé, a festőművészé Verbászon. A harmadik síremlék Szenteleky Kornélé Szivácon, aki itt gyógyította betegeit, és ebből a faluból igyekezett megszervezni a jugoszláviai magyar irodalmi életet a XX. század húszas–harmincas éveiben. A zombori temetőben pedig Herceg János írónak, a vajdasági magyar írók egyik doyenjének sírját találjuk. Nekünk ezek a helyek, az ilyen dolgok jelzik a haza mezsgyeköveit. Ahogy jelezték hajdani emlékműveink híres uralkodók itteni útjait.

A szerzőnek a szakrális emlékekhez való kötődése erőteljesen megnyilvánul könyvében. A bezdáni Szentháromság-szobor, a Fájdalmas Szűzanya homokkő szobra, az őrszállási altemplom homlokzatán az Árpád-házi királyok (Szent István és Szent László) szobra, a regőcei felújított kálvária, a Csonoplyán álló egyetlen, bácskai Liseux-i Kis Szent Teréz-szobor, a pléhkrisztus Szilágyi határában, vagy a bácsi ferences templom a szülőföld tárgyi és szellemi örökségéhez tartozik. A Bács város melletti erdőben még ma is álló Remete Szent Antal-kápolna Nyugat-Bácska legrégibb szakrális helye.

Kupuszinát, „a világ közepét”, Silling István szülőhelyét tartjuk a szabadtéri szakrális emlékművek vajdasági tárházának, hiszen a település bel- és külterén mintegy ötven emlékmű hirdeti a lakosok hitét és Isten dicsőségét. Ide „a ritka vajdasági »falumúzeumok« közé tartozó állandó néprajzi gyűjteményt és az ottani időszaki kiállításokat jönnek megnézni a látogatók, esetleg megcsodálni egy-egy nagyobb, gazdagabb népviseletes lakodalmat [...], vagy meghallgatni az egyetlen homogén vajdasági palóc nyelvjárássziget lakosainak ízes beszédét, amelyet külön nyelvjárástípusként tart számon a magyar dialektológia”, s amelynek kutatója, feltárója maga a könyv szerzője.

A Ferenc-csatorna Dunához közeli három falvában: Kupuszinán, Doroszlón és Gomboson él még a sokszoknyás, színes magyar népviselet, és nemcsak múzeumi tárgy vagy a népi táncosok jelmeze, hanem a mindennapok részét képezi.

Kiss Lajos, az ismert zombori származású népzene kutató itt gyűjtötte a XX. század közepén a szebbnél szebb archaikus népdalokat, meg az egész Kárpát-medencében egyedül még csak itt, Gomboson és Doroszlón látható s hallható tüsköm és a csiraj táncok dallamait, szövegeit, esetleg felújításként a gombosiak szép gyerekjátékai közül a Most viszik, most viszik Buborkáné lányát, mint tették azt a XX. század közepén, illetve a doroszlóiak a bölcsőkézés szokását a XXI. század elején.

A néprajzkutató értékörzésre és -átmentésre szólít fel bennünket, amikor Gombosról, a néprajzilag legkutatottabb bácskai falvak egyikéről, a tudós folklorista, egyetemi tanár és költőként is ismert Jung Károly szülőfalujáról ír. Ugyanis itt indult 1936-ban az első vajdasági magyar Gyöngyösbokréta-mozgalom, ami megérdemelné a maga emlékjelét.

Jártában-keltében írók, költők, szobrászok, festőművészek, zeneszerzők, hangszerkészítők, operaénekesek szülőfaluját, lakhelyét jelöli meg, vagy csak egyszerűen belefeledkezik a táj szépségébe, és Szilágy határában megcsodálja „a világ legszebb vadkörtefáját”, vajdasági magyar jelfáink egyikét. „Isten tudja, hány éves, de a falu telepítését már bizonyára látta.”

A turisták számára megmutatja, hol érdemes elidőzni, miről érdemes tudakozódni. Ilyen szempontból Bácsgyulafalvát (Telecskát), a múzeumokban leggazdagabb nyugat-bácskai falut ajánlja úti célként. Az itt élő Szeged környéki kirajzásnak, amely a bánáti Szajánban megpihent egy időre, az e származás nyomait őrző s mifelénk ritka ö-ző bácsgyulafalvi/telecskai nyelvjárását nem látni, de hallani szintén érdemes. Vagy ha Apatinban járunk, a legszebb talán az újonnan (2011-ben) állított Szent István király mellszobra, a gödöllői Varga Attila szobrászművész alkotása, de a Raichle Ferenc (a dél-alföldi szecessziós építészet legmarkánsabb alkotója) által tervezett apatini városháza is figyelmet érdemel. Nemesmilitcsen járva pedig érdemes kérdezősködni a nemesi oklevelek iránt, melyeket az arra jogosult falubeli családok őriznek, s nemrég kiállítást is rendeztek belőlük.

Doroszlóra is ellátogathatunk, mely akár irodalmi kisközponttá is alakulhatott volna, hiszen ebben a községben talált nyugalmat és éltető közeget a Zomborból kitelepülő Herceg János író. Az ő biztatására a jó barát és pályatárs, Fehér Ferenc is vett magának egy régi doroszlói házat. Silling István szülőföldjének legnagyobb festője, „Milan Konjović is többször időzött ebben a faluban, és sok remek képén öröklítette meg a doroszlói motívumokat; matuzsálemi korában pedig már csak látogatóba járt ki ideköltözött barátjához, Herceghez, hogy megvitassák, ki mennyit ér még a szerelemben”. A faluban van a bácskai katolikusok legismertebb búcsújáró helye, a török előtti korban is ismert, régi nevén Bajkút, ma pedig Szentkút néven ismert kegyhely. A Mosztonga folyó partján levő kúthoz és a Szűzanya kápolnához évente több ezer hívő zarándokol a Kisasszony napi búcsúra szeptember 7–8-án, meg persze a doroszlói tájházba is betérnek.

Bácsordastól még délebbre fekszik Bács városa, a középkori megye székhelye. A magyar királyoknak, országgyűléseknek is helyet adó ősi bácsi vár monumentális romjai vallanak arról, hogy fontos szerepe volt e vidéknek a korábbi időkben, amikor a humanista Váradi Péter, Mátyás király tanácsadója is érsekeskedve reneszánsz központot hozott létre a XV. században a Mosztonga partján, s ebben a várban hunyt is el. Talán minden bácskai tanulónak és pedagógusnak el kell(ene) látogatnia ide, hogy meggyőződhessen: nem hagyománytalan ez a mi sík és sokszor unalmasnak gyalázott vidékünk.

A szerző szülőföldje eddig terjed. Innen délebbre ő már nem invitál(hat)ja az olvasót. Csak azt reméli, hogy akár ide vezető iskolai kiránduláshoz, akár a múltunkat feltárni s megismerni óhajtó egyetemi kutatáshoz, könyvtári, múzeumi, levéltári, műemlékvédelmi bűvárkodáshoz kedvet csinált. „Ugyanis ennyi és ilyen gyökerek tudatában valóban otthon érezheti magát az ember.”

Könyvének második esszéfejezetében Zomborról szól, a Városról, mely központnak sem, városnak sem kicsiny e széles vidéken, s ami történt mifelénk évszázadok alatt, az leginkább itt történt. Így hát ezért külön bemutatóra jogosult. A büszke bácskai megyeszékhelyen, Nyugat-Bácska legnagyobb városában az idegenvezető szerepét korábbi helybéli levéltárosként vállalja.

A Sztapári úton elindulva a Pandúr-szigeten épült zombori Megyeházára mutat rá először, amelyre a XX. század első éveiben került vissza a város címere. A megyeházi díszteremben látható a németpalánkai születésű Eisenhut Ferencnek a *Zentai csata* című olajképe, melyet a nemes vármegye elöljárói a magyar honfoglalás millenniumi évfordulójára rendelték meg az akkor dívó történeti festészet stílusában. A Megyeház tér impozáns épülete a Szent István király templom, az úgynevezett új templom, az ugyanitt található karmelita szerzetesek kolostora pedig a rendbeli testvérek központja lett az ország déli vidékén.

A tértől jobbra is, balra is sétálva a széles Körút vezet, a Zomborra olyannyira jellemző fákkal, a bogyósokkal. A Megyeház térbe torkolló zombori főutcán polgárházak sorakoznak, s a bennük lakó familiák sorra adtak az egykori országnak, nemzetünknek, illetve városuknak egy vagy több ismert személyiséget. Itt maradva útvezetőnk szól még a Városi Könyvtárról, a hajdani Takarékpénztár épületét megőrző közművelődési intézményről, mely ma Zombor egyetlen folyóiratát adja ki, *Dometi* (Távlatok) címmel (rangos délszláv írók, költők, filozófusok, esztéták, történészek, kritikusok írásaival).

A főutca kiszélesedő központi része a Szent György pravoszláv tér, a sárkányölő vértanúról elnevezett görögkeleti templommal. Ezen a téren az egyik emeletes házban élt (a Gozsdu Elekkel barátságot fenntartó) Laza Kostić, „a nagynevű vajdasági szerb költő, aki *Santa Maria della Salute* című versével a szerb költészet legszebb gyöngyszemét alkotta meg az ismert velencei templomról”. 2011-ben a főutcán lévő Palanački ház elé került egy különleges emlékmű: a költő életnagyságú szobra ül egy bronzpadon, s írja az említett csodálatos verset.

A tér folytatása továbbra is a főutca, ahol a Népmozi bejáratát két, majdnem életnagyságú oroszlánszobor őrzi, s innen nem messze a Szerb Olvasókör utcájában találjuk Herceg János írónk pályatársának és barátjának, a szerbek nagy írójának, Veljko Petrovićnak a szülőházát.

A főutca kiszélesedésénél egy hatalmas teret oszt ketté egyetlen épület, ugyanis a régi Városháza (a néhai Branković gróf zombori városkapitány kastélya) keleti oldala (a már említett) Szent György tér, míg a tér nyugati oldala a katolikus oldal, a Szentháromság tér. Ennél a térnél kezdődött Zombor város második főutcája, az innen nyíló utcába tömörülnek a rangos intézmények épületei, hogy a térrel egy egységes barokk városrészt alkossanak, melyet illene védett városképpé nyilvánítaniuk a műemlékvédőknek.

A Városházával szemben, a tér nyugati oldalán áll a Grassalkovich-palota, Galle Emil gyógyszerész szép polgárháza pedig ma Zombor fő büszkeségének ad otthont. 1966 óta itt várja látogatóit a Konjović Galéria, egy gazdag képzőművészeti gyűjtemény: több ezer festmény, rajz, grafika, a világhírű festőművész életútját végigkísérő dokumentációs anyag. A legszebb kiállítások színhelye ez a képtár. A maestrónak a képtár mellett állítottak mellszobrot.

A térről nyíló Gimnázium utca sarkán álló épület (a hajdani katolikus leánynevelő intézet) a nyugat-bácskai értelmiségiek zömének alma matere. Silling István míg él, sajnálni fogja, hogy nem lett diákja, s egy biztosabbnak tűnő egzisztencia reményében a Szent János utcai, akkor technikumnak nevezett Műszaki Középiskolába iratkozott a hatvanas évek közepén. Mindannyiunk szerencséje, hogy az akkor ott tanító magyartanár nő szép csendesen másfelé irányította.

A Szentháromság tér északi oldala a ferences barátoké. A Kapisztrán Szent János rendtartomány minorita barátai itt építették föl kolostorukat 1743-ban, majd később a csodálatos barokk ferences templomot a Szentháromság tiszteletére. A kolostor déli szárnyának külső oldalán egyedülálló műkinccs a napóra, melyen az angyal (vagy talán a kakas?) két nyelven figyelmeztet minden halandót: „Egy ezekből végórád!” A templommal szemben pedig a regionális Történelmi Levéltár (Kruspér Pál úr valamikori palotája) foglal helyet, „sok titok, vagy inkább elfelejtett dolog, tény, adat, esemény őrzője”. Udvarában számos zombori festőművész műterme meg az 1751-ben emelt Nepomuki Szent János-kápolna.

A levéltár mellett épült klasszicista stílusban a zombori tiszti kaszinó a XIX. század végén, amely ma a híres zombori Városi Könyvtár igazgatóságának és diákrészlegének ad helyet. „Előtte a város három nagy írófiának: Laza Kostićnak, Veljko Petrovićnak és 2011 óta Herceg Jánosnak a mellszobra. Herceg illetékesége itt nagyon helytálló, hiszen a könyvtár igazgatója volt több éven át.”

A Szentháromság térről a Zmaj utcán át jutunk Zombor harmadik központi terére, melyet akár Fiáker térnek is nevezhetnénk, ha kellőképpen tudnánk tisztelni a helyi hagyományt. Itt áll a Városi Múzeum – a hajdani Fernbach-palota

– a maga gazdag gyűjteményeivel, szép kiállítótermeivel. Mögötte a Modern Művészetek Képtára foglal helyet, és itt van az 1882. esztendő óta a város legszébb termével a százharminc éves színház, Thalia szentélye, ahol sajnos már igen ritkán látható magyar nyelvű előadás.

Zombori sétánk folytatódhatna a Szent Rókus-temetőbe majd a Mosztonga folyócska mentén épült szentkutak, vodicák, kis kápolnák felé. Sok van belőlük errefelé. Útvezetőnk mégis inkább visszamegy „a büszke városba, melynek régi fénye, lám megkopott ugyan, de a hajdani dicsőség tudata él még a zomboriakban”. Erről vallanak a mai és az egykori műkincsek, amelyek Zombort gazdagították. Ezeket feltárni és bemutatni olyan szép feladat, amelyet mindig is kívánt magának.

Amikor Zombor régi festőiről és festményeiről szól, emlékezik. S talán másokat is emlékezésre készítet: egykorvolt polgártársainkra, a város művészeire. Róluk legtöbbet magánszorgalomból tudott meg. De segített ebben a korábbi munkahelye, a zombori Történelmi Levéltár, valamint a Városi Múzeum is.

Kezdetben a Zombor városában élő országos híró festőről, Milan Konjovićról tudott csupán, akinek saját képtára 1966 óta egész Bácska legrangosabb képzőművészeti intézménye. Azóta már tudja, hogy Konjović európai híró expreszionista alkotó, akit kontinensünk számos képzőművészeti centruma (Párizs, Prága, Budapest, Belgrád, Moszkva) látott szívesen, és képtárát ezrek és ezrek látogatják, akiket a sors vagy az utánpótlás vágya idevet. A maestro képei a bácskai, a vajdasági világot emelik nagybetűs Világgá, a számunkra egyetlen és elfogadható világgá.

Husvéth Lajos – a napfényes bácskai mezők szerelmese, a szolnoki művésztelepre oly jellemző állatképfestők igazi reprezentánsa – sem elfelejtett festő. Hatása kitörölhetetlenül jelen van Zombor szellemi miliójében. A zomboriak nagyon is számon tartják művészüket, a város magyar polgársága csakis őt ismeri el itteni festőnek, bár a festőóriás Konjovićnak több képe van itthon, és képtára kétségkívül a legrangosabb zombori kultúrintézmény.

A kötet szerzőjében lassan kezdett tudatosodni a gondolat, hogy a zombori festőket kell megismernie, s ha lehet, néhány képüket megszereznie. Kutatni, keresni kezdett zombori ismerőseinél a többi festő után. Herceg János, a közismert művészpártoló sokat beszélt neki Nagy Istvánról, a Zágrábban élő Hangya Andrásról, Csávosi Sándorról, Juhász Árpádról, a Rómában élő Prokop Péterről, a korondi Pál Lajosról és főleg Milan Konjovićról. Ezenkívül Pavle Vasić zombori műkincsjegyzékét 1984-ben jelentette meg. A hatalmas adattár megjelenése óta jó kalauza kutatónak, gyűjtőnek, kereskedőnek egyaránt, így Silling Istvánnak is.

Bizony nemcsak az embereknek meg a könyveknek, de a képeknek is megvan a maguk sorsa, története. Például a szerző Hangya András képeivel a Forum Kiadó hazai képzőművészeinket bemutató monográfia-sorozat könyvének átlá-

pozásakor, illetve a könyvvel szinte egy időben megrendezett szabadkai tárlaton találkozott igazán. A festő zágrábi találkozásukkor neki ajándékozott egy olajfestményt. Ez a legszebb ajándék, amit életében kapott. A vasárnapi *Magyar Szó* apróhirdetési régebben még rejtegettek képzőművészeti csemegét, ritkaságot, így azok állandó olvasmányai lettek s maradtak sokáig. Ugyanakkor a régi festmények után kutató gyűjtő, avagy műbarát bárhol is járt, feltétlenül megkereste a város régiségpiacát.

A néprajzkutató igazoltnak látja, hogy a népelet apró részletei is meg tudták ragadni a világjárt, Herceg János által tipikus kismesternek nevezett Juhász Árpád figyelmét. „Az ő igazi technikája a ceruza volt és maradt, [...] leheletfinom vonásaival adta vissza az Alföld e tájának levegőjét [...]”. Bácskai ihletésű vázlatai a magyar szecesszió egyedi megnyilatkozásai, a később jelentkező irodalmi szociográfia képzőművészeti előfutárai ezen a vidéken.

A virágcsendéleteket megalkotva volt, aki a természetet akarta visszaadni képén, mások pedig a maguk belső, művészi törvényeire hallgatva ábrázolták a természeti szépet. Konjović mellett a virágcsendélet műfajában Csávosi Sándornak más vetélytársa nem volt. Silling István – Tolnai Ottó képzőművészeti előadásaira támaszkodva – úgy véli, hogy Csávosi a csendélet tiszta hangulatának megteremtője, s talán ő lehetne a boldog egytémájú skandináv festők itteni rokona. Ezzel mintha teljesen egyetértene a festőt és művészetét jól ismerő kortárs zombori író, Herceg János: „L’art pour l’art festőnek mondhatnánk, akinek művészi felfogását [...] a téma szépsége, érdekessége, különlegessége alakította.” Bár festette a tengert is meg a Zombor környéki tájat: a tanyákat, az aratást, a csatorna hídjait, az erdőt, azonban csendéleteivel nyújtott legtöbbet a szemlélőnek. Finom vonású lazúrral érzékeny lelkének lírai rezdülései suttoznak felénk olaj- és pasztellképeiről egy csendes elégiát egy művészről, akit sorsa és a vidék nem hagyott magasan szárnyalni.

Az 1980-as évek közepétől a vajdasági festészet úttörőjeként, első bátrabb kezdeményezőjeként kezdték emlegetni, így Silling István reménykedett, hogy még megérhetjük a szebb elismerést is. Viszont azóta mintha újra elfelejtenék ezt a festőt Vajdaságban.

A műértő kiemeli, hogy Mály József zombori festőművész lett a nagybányai festőiskolának – ennek a legnagyobb horderejű és kisugárzású magyar művészeti vállalkozásnak – az első bácskai résztvevője. Tájképei a nagybányai iskolában megismert kifejezőmód hordozói.

Rámutat, hogy Pechán Józsefnek (Szenteleky Kornél jó barátjának) a művei a vajdasági szecessziós festészet erőteljes remekei. Zombori alkotásai egy higgadtabb, rezignáltabb művészt idéztek meg, aki a Telecskai-dombokra cserélte fel Nagybánya hellyel-közzel mégiscsak magasabb hegyeit. „Az alföldi domboldal szegényes sivársága egy, az önlelkében dülő harctól távolodó, csendesedő

életvitelű ember szegényes élményvilágát revelálja, s csupán az út a régi. Csak az maradt meg, mint az elvagyódás örök szimbóluma.”

A szerző Balázs G. Árpád művészetéről is ír, talán annak szociális fogékony-sága miatt; Kálmán Péternek a múzeumban található – a műtermi akadémizmus-nak megfelelő – aktképeiről mesél, melyek a XIX. század végén híres müncheni festőiskola itteni megnyilvánulásai. Rajtuk kívül például Horváth Józsefet említi, a magyar akvarellfestés nagymesterét (alakos kompozícióival) és Barak Józsefet, a zombori arcképfestőt.

A megannyi műalkotás között Nagy István tájképeinek és csendéleteinek nagy élménye meghatározta Silling István képlátását, műértékelését. A festőre jellemző a természet csodálatos, expresszív megélése, meg persze „a csendélet: apró, rózsaszín, fehér, sárga virágok vázában. Vízinövények levelei adják a zöldet. Jellegzetes Nagy István-kép”.

Pérelí Zsuzsa szövőszéken készült faliképei, a hagyományostól jócskán eltérő textilcsodái ámulatba ejtik. Csodálja mindazt, „amit [...] fonál, toll, különféle textiliák, sőt más, keményebb és körülhatárolhatóbb tárgyak, dolgok szimbiózisaként művészetével egygyé varázsol. [...] Roppant női szenzibilitás és fokozott erkölcsi kötelességérzet szüli gobelinjeit.” Tudatosan ötvözi a látványt és a mondanivalót. Akár a múlt iránti tisztelettől indítva, akár napjaink ökológiai fenyegetettségétől készítve alkot, esztétikailag állandóan a csúcson jár.

Silling István a szabadkai *Életjel* című irodalmi élőújság *Életjel* Miniatűrök nagy sikerű érték- és hagyományteremtő, ugyanakkor hiánypótló sorozatát dicséri, melyet Déri Zoltán juttatott el az ötvenedik számig, s amely folytatódik, mindannyiunk örömére. „Rendkívül fontos vállalkozás volt az úgymond nagy »tiszteletes terjedelmű« könyvbe még nem illő rövid bemutatásokat, vallomásokot, esszéket így közreadni. Dicséretes támogatás a szerzőknek, és hasznos, szemléltetéssel egybekötött ismeretterjesztés sok-sok olvasó számára. S ne feledjük: nevelőmunka is a javából. A sorozat darabjai nem egy nemzedék kalauzává váltak a műalkotások örök érvényű, vagy talmi értékeinek labirintusában.”

A szerző reméli, nincs messze az idő, sőt talán el is érkezett már, amikor iskoláinkban a tanórák bizonyos százalékát a helyi színekre, például az itteni művészek bemutatására fordítja a tanító, illetve a szaktanár. Talán ez a vágy hívta életre megjelent könyvét is.

Az élményért, a varázslatért gyűjti a festményeket, melyet a lakás áraszt. Milyen messzire el lehet kalandozni egy-egy kép láttán, és megidézni szituációkat, állapotokat, kort és időt, pedig a festő csak a maga valóságélményének enged szabad utat festés közben. Így például a néző Buzási Marganić Mária festőművész alkotásait szemlélve szimbólumok és művelődéstörténeti reminiscenciák útján jár. Ezek felismerése, felderítése vezethet csupán a képek valódi értelmének megismeréséhez.

Összegezve mondhatjuk, hogy Silling István esszéinek ezen része a zombori magyar festőművészeket idézi meg, jobbára a már nem élőket, azokat, akiknek működése rányomja kézjegyét vidékünk képzőművészeti kultúrájára. Így válik a könyvnek ez a fejezete a zombori festmények virtuális galériájává. Meg talán korjegyzetté, kort jegyzővé: a XX. század végén, a XXI. század elején itt élők emlékeztetének dokumentumává.

Végül az egyetemi tanár a harmadik nagy fejezetben – a maga pedagógusi hivatását is megbecsülve – az itteni, azaz a bácskai tanítóképzés történetének kezdeteiről emlékezik meg, hiszen a kötetben említett sok-sok személy, esemény, intézmény az ő művelődéstörténeti munkájukat dicséri, létezését és megmaradását sokban nekik is köszönheti.

A XIX. század második harmadának reformtörekvései között fontos helye volt az anyanyelvű népoktatás bevezetésének. Az állam az ország különböző vidékein húsz tanítóképzőt állított fel, illetve még külön tanítónőket képző intézeteket is létesített. Ennek köszönhetően az akkori ország dél-alföldi területeire tanítókat képző középiskola létesült Baján 1870-ben, majd pedig 1871-ben tanítónőképző Szabadkán.

Az akkori okmányok, feljegyzések tanúsága szerint a bajai Tanítóképzőbe jártak az ország déli részének ifjú tanítójelöltjei, még hozzá Bács-Bodrog vármegyéből a legtöbben, mintegy 38%-ban. A Tanítóképző Intézet évi értesítői az oktatástörténeti, a tanítóknak a helyi művelődési élet mozgatóiként való szereplése folytán a művelődéstörténeti, a helytörténeti, az egyháztörténeti kutatások forrásai, ezért is tartja érdemesnek a szerző az értesítőkben szereplő néhai honfitársaink listáját közzétenni. Rendre közli, hogy kik azok a képesített tanítójelöltek, akik a mai Vajdaság, illetve a hajdani Jugoszlávia területéről Bajára kerültek, és vissza a régió területére. Arról is pontos képet kapunk, hogy a származás helye mennyire határozta meg a képesített tanítók munkavállalásának helyét, azaz hogy a bácskaiak inkább Bácskában, a bánátiak pedig legszívesebben Bánátban vállaltak munkát.

A még nem koedukált képző férfitanítói kerültek ki a bajai Tanítóképző Intézetből. Ők a mi vajdasági elődeink, akik a nemzet napszámosainak nehéz, de magasztos munkáját végezték. Előttünk jártak ezen a pályán ezen a vidéken, s tudjuk, nem keveset vállaltak magukra. Ezért illő tisztelettel kell emlékeznünk rájuk.

A szerző kötetében nem fecseg a szülőföld iránti szeretetről, viszont ahogyan bemutat egy-egy települést, utcát, épületet, kegyhelyet vagy népviseletet, egy-egy festményt, az maga a szeretet. Az igazi szeretet, mely kimondatlan marad, de mindvégig érezhetően ott lappang a felszín alatt. Azt gondolom, ő valóban boldog itt, hisz gazdagnak látja szülőföldjét; felvillantja annak szépségeit, értékeit. Értékörzésre és -átmentésre szólít föl bennünket. Tudományos pályáját, emberi mivoltát ismerve, ő valóban ezt is teszi. Ettől, ezáltal lesz hiteles mindaz, amit könyvében leír.

Csorba Béla

· Újvidéki Egyetem, BTK
· Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
· csorbabela@gmail.com

„CSÁBÍTÓ FORMÁK” – TITKOS JELENTÉSEK

“Alluring Forms” – Secret Meanings

Temerinben 1992-ben került felszámolásra mind az akkor már hivatalosan nem létező Kommunista Szövetség Községi Választmányának, mind pedig segédszervezetének, a Szocialista Ifjúsági Szövetségnek a helyi irattára. A párház folyosóján felhalmozott, szemétre szánt, kisebb teherautónyi papírhegyben bárki kedvére kutakodhatott. Ekkor került a kezembe több, az egypártrendszer utolsó évtizedeiből származó, egykor bizalmasnak vagy kifejezetten államtitoknak szánt irat, közöttük néhány olyan is, amelyek segítségével némi betekintést nyerhetünk a hatalom és az egyház érdekellentéteibe és a „lelkekért” folytatott, rendőrségi eszközökkel támogatott kommunista ideológiai küzdelem mechanizmusába is.

Tito Jugoszláviájában az új hatalmi rend megteremtésének marxista–leninista ideológiai segédmunkálatai kezdetben szorosan összefonódtak a harcos ateizmussal. A háború befejező szakaszában a „fasizmus” és a „reakció” elleni harc, a negyvenes évek végétől kezdődően pedig az antiklerikalizmus jegyében és ürügyén a Vajdaságban több mint harminc papot öltek meg, a táborba internáltak, börtönbe zártak és egyéb módon meghurcoltak száma pedig még ennél is nagyobb volt. Noha az üldözés minden felekezetre kiterjedt, a támadások éle mindenekelőtt a római katolikus egyház ellen irányult Szlovéniában, Horvátországban és a Vajdaságban egyaránt. Az elnyomó intézkedéseket tovább fokozta, hogy a jugoszláviai katolikus püspöki kar 1945. évi zágrábi konferenciája a hívekhez intézett pásztorlevelében szembeszállt a terrorral, „...különösen élesen bírálta a kommunista rendszernek a katolikus egyházzal szembeni magatartását, a papok meggyilkolását és bebörtönzését, a katolikus sajtó betiltását, az egyházi iskolák bezárását, az egyházi vagyont elkobzását”.¹

A terror gépezete nem kímélte a Temerinben szolgáló papokat sem. Kopping Gáspár plébános gyűjtőtáborba került, ahonnan súlyos betegen szabadult, s hamarosan meg is halt. A partizán vészkorszak legvéresebb napjaiban, majd a kö-

¹ Vékás 70.

vetkező közel három esztendőben a néhány héttel korábban a községbe önként érkező Tóth József nyújtott lelki vigasztalást a híveknek. Áldozatos munkájával újjászervezte és megerősítette a község magyar katolikusainak hitéletét. Ennek részleteiről, valamint a temerini magyarok helyzetéről 1945. július 12-én kelt levelében maga számolt be Grósz József kalocsai érseknek.² Tóth Józsefet, aki akkor már Kishegyesen lelkészkedett, koholt vádak alapján 1947 őszén letartóztatták, több mint hat évet töltött börtönben. Még letartóztatása előtt Vondra Gyula váltotta fel a szolgálatban, ő a korábbi években Belgrádban és Újvidéken különösen az ifjúság nevelése terén szerzett érdemeket. A hatóság 1948 novemberében hurcolta el, mintegy három évig raboskodott, nemegyszer embertelen körülmények között. Mindketten – de különösen Vondra, aki börtönévei után visszatért Temerinbe, és haláláig itt működött – karizmatikus, meghatározó személyiségek voltak, emlékük, szellemi kisugárzásuk máig eleven.³

1953. május 22-én a jugoszláv képviselőház törvényt fogadott el a vallási közösségek jogállásáról, és ezzel egy a korábnál konszolidáltabb, átláthatóbb időszak veszi kezdetét a pártállam és az egyházak viszonyában. Az állam több engedményt is tett – pl. lehetővé tette a hitfelekezeti tárgyú könyvek kiadását –, azonban a lelkészek és felekezetek szigorú megfigyelése később sem szűnt meg. A szövetségi törvény 1977-ben hatályát veszítette ugyan, azonban „a szinte teljesen azonos tartalmú szerbiai törvény lépett a helyébe”.⁴ Menet közben az állambiztonsági szervek ügynökhálózatukat igyekeztek kiterjeszteni az egyház hivatásos képviselőire is, hasonló módszerekkel élve, mint az értelmiségiek egyéb csoportjai esetében. Az egyházakkal szembeni represszióknak egyelőre ez a legfeltáratlanabb és egyben legkényesebb területe. Valójában a hívők hitbuzgalmi aktivitásának megfigyeléséről sem tudunk sokkal többet mindaddig, míg nem látnak napvilágot Szerbiában is a megfigyelési, beszervezési és ügynökakták. Ilyen szempontból is van némi jelentőségük a most napvilágra kerülő iratoknak, mert – marginális tartalmuk ellenére is – bizonyítják az egyházak folyamatos megfigyelésének tényét, ugyanakkor fontos kordokumentumai a kései titóizmus és a Tito halála körüli és utáni idők mindennapi ideológiai és politikai stupiditásának is, amellet egyiket nyilvánvalóan besúgói segédlettel készítették.

1. SZÁMÚ DOKUMENTUM

Az átvételt a Vajdasági Szocialista Ifjúsági Szövetség Községi Választmányának téglalap alakú, kétnyelvű bélyegzőjével 1975-ben az 1-es sorszám alatt iktatott latin betűs, szerb nyelvű gépirat.

² Közli Ökrész 10–11.

³ Vö. F. Cirk–Fuderer 1998 és Góbor–Ökrész 2008.

⁴ Vékás 290.

8/25

SKUPŠTINA OPŠTINE TEMERIN
 Odelenje opštinske odbrane
 Rev.broj: 0502-81/840-75
 Dana: 8.maja 1975.godine.
TEMERIN

ЧАРЕЗ СОВЕТСКИХ ОВЛАСТИ
 ОПШТИНА И ОДБРАНА
 ВАЈОСАГИ СООБРАЋАЈА СРБ. СР. СР.
 ПОЗСЕГИ ВАЈОСАГИЈА
 Епој. 1. Ст. 5.
 1975.
 ТЕМЕРИН - ТЕМЕРИН

ОПШТИНСКА КОНФЕРENCIЈА ССО

TEMERIN

U izvršenju svojih sadataka kao organ uprave Skupštine opštine Temerin, a na osnovu Zakona o vojnoj obavezni dana 7.maja 1975.godine bio je pozvan na regrutovanje regrut obveznik:

DUŠA Janoša JAROŠ, rođen 6.II.1953.godine, u Temerinu, po zanimanju student poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu, aktivan sportista karate kluba Temerin, član SKV od 28.10.1974.godine, u evidenciji II.odelenja Temerin.

Prema evidenciji ovog organa o njegovom članstvu u SKV, ovaj organ predložio je imenovanje za služu u oružanim snagama SPW u specijalnu jedinicu, a prilikom njegovog odlaska i pristupa pred regrutnu komisiju, imenovani se kao regrut obveznik i član SKV gore pomenutog odeljenja pojavio sa krstom okačnim na lančić oko vrata.

Regrutna komisija prilikom odlučivanja o rasporedu imenovanog u Oružane snage - rod i služu bila je prinudjena da svoj predlog menja, u tom smislu da takvog člana SKV ne izregrutuje u specijalne jedinice u JNA s obzirom da to ne delikuje jednog člana SKV da na grudima nosi krst, te kao takav ovo odeljenje smatra da ne sasluškuje da bude član SKV, jer smatra da imenovani nije raskrstio sa religijom.

Prednje vam se dostavlja radi daljeg postupka.

DOSTAVLJENO:

1. OK. SKV Temerin,
2. II.odelenju SKV Temerin,
3. OK. SSO Temerin, i
4. Arhivi u zvanju.

R. R. R. R. R.
 Glavni Stojan

Magyarra fordított szövege:

A SZISZ Községi Választmányának
Temerin

A hadkötelezettségről szóló törvény értelmében a temerini Községi Képviselő-testület igazgatási feladatainak végrehajtása során 1975. május 7-én sorozás céljából beidéztetett

DUSA János JÁNOS sorköteles, született 1953. február 6-án Temerinben, foglalkozása szerint az újvidéki mezőgazdasági kar hallgatója, a temerini karateklub aktív sportolója, 1974. október 28-a óta a temerini II. részleg nyilvántartása szerint a VKSZ tagja.

E szervnek a VKSZ tagságára vonatkozó nyilvántartása alapján e szerv nevezett személyt a JSZSZK fegyveres erőinek speciális egységébe javasolta, ám a sorozóbizottság előtt történt megjelenése és fellépése során nevezett személy mint sorköteles és mint a VKSZ fentebb említett részlegének tagja kereszttel ellátott láncsal a nyaka körül jelent meg.

A sorozóbizottság nevezett személynek a Fegyveres Erők kötelékére – fegyvernemére és szolgálati helyére – vonatkozó döntése során arra kényszerült, hogy a javaslatát megváltoztassa olyan értelemben, hogy a VKSZ ilyen tagját ne sorozzák a JNH különleges alakulatába, tekintettel arra, hogy VKSZ tagjához nem méltó, hogy kereszttel hordjon a mellén, s ennek értelmében ez az osztály úgy véli, hogy az illető nem érdemli meg, hogy VKSZ tagja legyen, mert nem szakított a vallással.

Fentieket további intézkedések végett továbbítjuk.

TOVÁBBÍTVÁ:

1. VKSZ KV Temerin,
2. VKSZ II. részlege Temerin,
3. SZISZ KV Temerin és
4. A megbízott levéltárba.

Glumičić Stevan
OSZTÁLYVEZETŐ

[Aláírás és nagy, kerek, kétnyelvű pecsét]

2. SZÁMÚ DOKUMENTUM

Az átvételt Vajdasági Szocialista Ifjúsági Szövetség Községi Választmányának téglalap alakú, kétnyelvű bélyegzőjével 1980-ban 5-ös sorszámmal iktatott latin betűs, pecsét és aláírás nélküli, két A4-es formátumú, ún. franciakockás lapra kézzel írt rendőrségi jelentés.

M SUP Újvidék

OUP Temerin

Szám: 53/80

1980. március 5.

Tárgy: Tájékoztatás fiatalok részvételéről a Szent Rozália római katolikus templom tevékenységében

– 19-től 22 óráig

összejövetelek:

előadások vitákkal (különféle vallásos témák feldolgozása)

szórakozási tevékenység (zene, tánc, sakk, asztalitenisz – azaz diszkóest)

Az összejöveteleket látogatja többek között:

- 1. Csorba Mária tanuló*
- 2. Csorba Magdolna tanuló*
- 3. Csernyák Ilona (17–18 é.[ves]) tanuló, gyakorlat, Forum [nyomda], Újvidék*
- 4. Vén Erzsébet (17–18 é.) munkáslány, Rasadnik [kertészet]*
- 5. Komizsár Zsuzsanna (16–17 é.) tanuló, Május 25. [egységes középiskola Temerinben] II. c*
- 6. Ádám Ilona (16–17 é.) tanuló, Május 25. II. c*
- 7. Katona Hajnalka (14–15 é.) tanuló, Kókai [Imre] Á. [italános] I. [skola] 8. b*
- 8. Csorba Antal (16–17 é.) tanuló, Május 25. I. b*
- 9. Zsúnyi Károly (17–18 é.) tanuló, Pinki [középiskola], Újvidék*
- 10. Nacsá Attila (16–17 é.) tanuló, Május 25. II. a*
- 11. Lóc József (21–22 é.) munkás, IGMA [téglagyár], Temerin*
- 12. Csernyák Péter (21–22 é.) munkás*
- 13. Micsutka Zoltán (20–21 é.) munkás*
- 14. Bálint István (19–20 é.) munkás, Drvara [temerini fatelep]*
- 15. Morvai István (21–22 é.) munkás, Mašinbravar [helyi géplakatosüzem]*
- 16. Kálmán Imre (17–18 é.) tanuló, Pinki I. c, Újvidék*
- 17. Bognár László (17–18 é.) tanuló*

18. Hoffmann Árpád (15–16 é.) tanuló, Május 25. I. b

19. Hoffmann Attila (15–16 é.) tanuló, Május 25. I. b

A dokumentumokban szereplő mozaikszók magyarázata:

SZISZ	– Szocialista Ifjúsági Szövetség
VKSZ	– Vajdasági Kommunista Szövetség
KV	– Községi Választmány
JSZSZK	– Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság
JNH	– Jugoszláv Néphadsereg
M SUP	– Međuopštinska služba unutrašnjih poslova – Községkö- zi Belügyi Szolgálat (tkp. az újvidéki és Újvidék környéki rendőrség)
OUP	– Odeljenje unutrašnjih poslova – Belügyi osztály (tkp. a helyi rendőrállomás)

A bemutatott dokumentumok nemcsak arra szolgálnak bizonyítékkul, hogy a katolikus egyház (és vélhetően a többi egyházak) társadalmi tevékenységét a párt és transzmissziós szervezetei, valamint a belügyi szervek figyelő tekintete ellenőrizte még a hetvenes–nyolcvanas években is, hanem arra is, hogy a hatalmi szervek milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak az ifjúság és az egyház kapcsolatának. Az ifjúság „elcsábításától” való félelem és az ebből fakadó gyanakvás és vád fontos szerepet kapott már a Tóth József és a Vondra Gyula elleni perekben is. Tóthot többek között a Katolikus Ifjúság nevű szervezet létrehozásával vádolták. A per ugyan koncepciós jellegű volt, de az ifjúság megszervezésének kísérlete megfelelt a valóságnak. Vondra perében is előkerül a „katolikus ifjúság” – igaz, az ő ilyen irányú aktivitása még a királyi Jugoszláviában történt, de ez bírít a legkevésbé sem érdekelte. Horn Mária tanítónő jelen volt Vondra tárgyalásán, s később így látta a temerini pap elítélésének tényleges motívumait: „Az igazi ok az volt persze, mint a többi börtönbe zárt lelkésznél is, hogy maga köré vonta az ifjúságot. Azt fogták rá, hogy szerbellenes.”⁵ A vallásügyi törvény meghozatala utáni évtizedek nyomott, de a vallásos emberek számára már bizonyos mozgásteret mégis biztosító légkörét szuggesztívan jellemzik Csorba Mária temerini asszony alábbi szavai: „Bizony, az én gyerekeim tanárnője azt mondta: »Ha elmész még egyszer ministrálni, akkor lerontom a jegyed egyesre!« Bementem azt iskolába és megmondtam a tanárnőnek, én azt akarom, hogy a gyerekeim vallásosan nevelkedjen. Öten voltak a fiamék barátok. Csak az enyém ment ezek után ministrálni, a többiek lemaradtak, mert őket is meg-

⁵ F. Cirkli–Fuderer, 124.

МРПР НОМІ СДБ
 ОУР ТЕМЕРІН
 Крп: 53/80
 Дата: 5.05.1980.

ЧАДЗ СОЦІАЛІСТЫЧНЕ ІМІАДНЬЕ ДАВІДНЬЕ
 ОПШТИНСКА КОНФЕРЕНЦІЯ
 КИДАСАГІ-СОЦІАЛІСТА КІДАСАГІ-СЭД ТІДЖ
 КÖZSEGI VÁLASZTMÁNYA
 Број 5 Szám
 1980
 ТЕМЕРІН - TEMERIN

ПРЕДМЕТ: Інфармацыя аб вярэбх абладанца м
 актывісткіна мрдуе пажэдуіца РЛС
 „Ірета Коталіца”

— ад 19-22 чэса
 Кліпарты:

- 1) педкавацыя м дзіксісігання (адрода мрдуіт
мрдуіт кема)
- 2) забавна актывіст (мрдуіт, пгес, сак,
століт кема - 4. дзіксіс мрдуіт)

Кліпарты, паведуіт астатіт пжэдуіт:

1. Чорба Кіаіца, ,мрдуіт,
2. Чорба Магдаліна, , - " - ,
3. Чорба Кіаіца, (17-18 г.) , - " - , мрдуіт, фочу "4.8."
4. Кіаіца Кіаіца, (17-18 г.) , мрдуіт, "мрдуіт"
5. Кіаіца Кіаіца, (16-17 г.) , мрдуіт, "25 мрдуіт" ІІ
6. Кіаіца Кіаіца, (16-17 г.) , - " - , - " - "
7. Кіаіца Кіаіца (14-15 г.) - " - , д.с. "Кіаіца" ІІ
8. Чорба Кіаіца (16-17 г.) - " - , "25 мрдуіт" ІІ

9. Zúnyi László (17-18g.) - " - , m. mos, Párki " H. Sad
10. Hácha Ábra (16-17g.) - " - "St. maj" " 11a
11. Loc pzet (21-22g.) , radurk "St. maj" Taveriu
12. Čeruják Peter (21-22g.) - " - ,
13. Lúcutta Lottau (20-21g.) - " - ,
14. Kalint Jsttau (19-20g.) - " - "Jsttau"
15. Moerai Jsttau (21-22g.) - " - "Moerai" Taveriu
16. Kalwan Jure (17-18g.) m. mos, Párki " Ic, H. Sad
17. Kognur László (17-18g.) - " - ,
18. Hofman László (15-16g.) - " - "St. maj" 16
19. Hofman Ábra (15-16g.) - " - " - " -

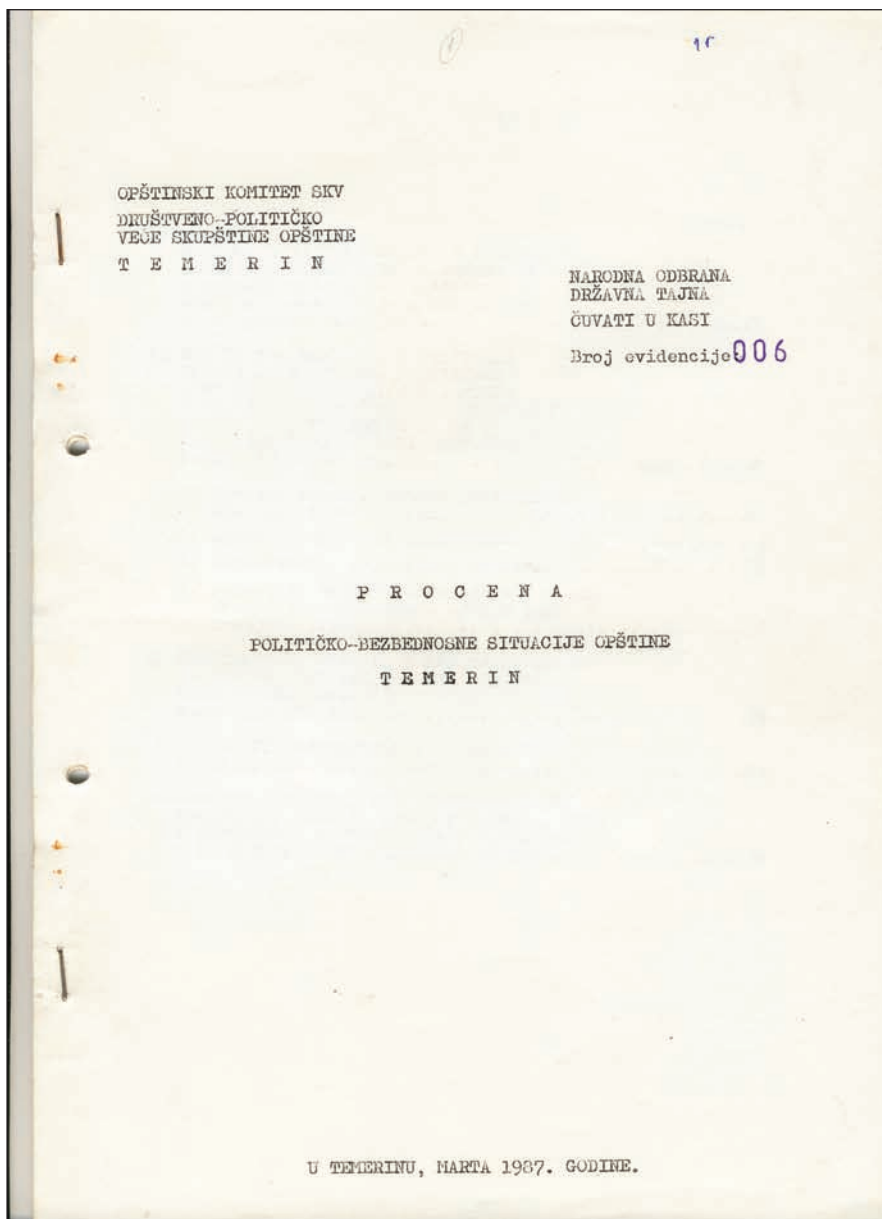
fenyegették. Mondtam a tanárnőnek: »Itt vallásszabadság van!« Azt kérdezte, hogy én ezt honnan tudom. Mondom: »A Magyar Szóban olvastam...«⁶ A civil öntudatnak e kifejezésre jutása persze mindenképpen előrehaladás a korai ötvenes évekhez képest, amikor még titkos megbízottak, ismertebb nevükön spiclik figyelték, vajon a pedagógusok közül kik merészkednek el a templomba, s akik vétettek az oktató-nevelő intézetekben és az állami és önkormányzati hivatalokban hovatovább államvallási rangra emelt ateista viselkedési kódex ellen, azok számíthattak a kipellengérezésre, sőt az annál súlyosabb megtorlásra is. E tekintetben kétségtelenül a Kommunista Szövetség tagjaitól követelték meg az ateizmus feltétel nélküli kinyilvánítását, talán éppen azért, mert tudták, hogy az állampárt tagjainak egy része csak színleg, a hatalmi-ideológiai regulázás következtében, vagy a munkahely esetleges elvesztése miatti félelem miatt nem meri nyíltan megvallani hitét. Az első számú dokumentum csupán egyetlen példa a – nyilvánvalóan – sok közül arra, hogy ha valaki vállalta a párttagságot, annak kötelezően le kellett mondania a vallásszabadság gyakorlásáról, s hogy a rendszer még a hetykeségből elkövetett „kilengést” sem tűrte meg.

Ha lazult is a béklyó, szorítása a kommunizmus kelet-európai összeomlásáig nem szűnt meg a Vajdaságban sem. A „klerikalizmus” elleni harc frontján sem sok változott, noha a gépezet egyre erőtlenebbé vált. 1987 márciusában a Kommunista Szövetség Községi Bizottsága és a Községi Képviselő-testület Társadalmi-politikai Tanácsa negyvenoldalas értékelésben összegzi a temerini politikai és biztonsági helyzetet, s az egyik fő veszélyt továbbra is a római katolikus egyház tevékenységében, illetve az egyháznak a fiatalokra gyakorolt hatásában látja.⁷ Az iskolák oktatói-nevelői szerepével kapcsolatban megállapítja: „(a) hatalmas oktatói feladatok nem teszik lehetővé ambiciózusabb célok megvalósítását annak érdekében, hogy a tanulók újabb ismeretekre és szokásokra tegyenek szert a dialektikus materializmus szellemében.” Majd hozzáteszi: „Külön gondot okoz, mindenekelőtt a magyar nemzetiségű tanulók körében a római katolikus egyház hatása (sic!), amely a tanulók és a fiatalok összegyűjtésének érdekében csábító formában jut kifejezésre.”⁸ A jelentés megszövegezői felhívják a figyelmet a római katolikus egyháznak a Telep városrészben építendő templomra tett javaslatára is. Ezt a vallásnak a fiatalokra gyakorolt hatásával magyarázzák, akárcsak „az egyház körein belül nyújtott egyéb szórakozási (sic!) feltételeket és formákat is”. A helyi politikai csúcsszervek konklúziója

⁶ Uo. 128.

⁷ Procena političko-bezbednosne situacije opštine Temerin. U Temerinu, marta 1987. godine. Az anyagot, amit a címlapján olvasható figyelmeztetés szerint páncélszekrényben kellett őrizni, népvédelmi jellegű államtitoknak minősítették.

⁸ I. m. 15.

i navike u duhu dijalektičnog materijalizma. Vaspitni i ideološki uticaj škola potisnut je jakim uticajem takvih medija kao što su film, televizija, štampa i sl., a nepostoji dovoljna saradnja između škola i roditelja. Sve evidentnije su problemi izraženi u maloletničkoj delikvenciji, u povećanju alkoholizma, u početnim pojavama narkomanije i u sve većem narušavanju osnovnih moralnih vrednosti i normi. Prisutne su sve veće socijalne razlike među učenicima. Poseban problem predstavlja uticaj rimokatoličke crkve, pre svega na učenike mađarske narodnosti i to iznalaženjem primamljivih oblika za prikupljanje učenika i omladine.

Stepen ostvarenja vaspitne uloge škola zavisi i od rada pionirske i omladinske organizacije. Pored njih oseća se veća potreba za angažovanje drugih subjekata iz oblasti kulture i fizičke kulture, kao i društvenih organizacija, kako bi se u toku redovnog nastavnog procesa i u slobodno vreme deca i omladina izgrađivali u korisne članove našega društva.

2. Zdravstvo

Na području opštine Temerin imao zdravstvenu zaštitu koju sačinjava opšta medicinska zaštita sa potrebnim pratećim službama, zubnolekarska zaštita, snabdevanje lekovima i specijalističke usluge iz sedam grana medicine.

Osnovnu zdravstvenu zaštitu stanovništva opštine od 1976. godine, obezbeđuje jedinstvena zdravstvena organizacija Dom zdravlja "Temerin". Ona je podeljena u pet radnih jedinica (Služba opšte medicine i hitne pomoći sa laboratorijom, zubnolekarska služba, apotekarska služba sedam specijalističkih službi i služba zajedničkih poslova).

Krajem 1986. godine u zdravstvu je bilo zaposleno 111 radnika, od kojih 86 medicinskih i 25 nemedicinskih.

Na kvalitet rada nepovoljno utiče nedostatak adekvatnih prostora pre svega u zubnolekarskoj službi i u službi za zdravstvenu zaštitu dece. Pored prostornih problema problem predstavlja i nedovoljna opremljenost Doma zdravlja. Način finansiranja dovodi do daljeg pogoršanja stanja i proliivanja zdravstvenog dinara na štetu osnovne zdravstvene zaštite.

U ovoj oblasti postignuti su vidni rezultati, pa u osnovi - sem zubnolekarske službe, možemo biti zadovoljni sa pruženi-

szerint „mind erősebb és szervezettebb az egyház aktivitása a fiatalok körében, és fennáll a lehetősége egyéb ellenséges erőknek is, amelyek különböző céljaik érdekében mozgósítani kívánják a fiatalokat”.⁹

IRODALOM

- F. CIRKL Zsuzsa–FUDERER László 1998. *Bácskai Golgota*. A vallásüldözés áldozatai. Tóthfalu
- GÓBOR Béla–ÖKRÉSZ Károly 2008. *Vondra Gyula életútja*. Temerin
- ÖKRÉSZ Károly 2012. *Utolsó kapcsolat*. Tóth József tisztelendő atya jelentése a kalocsai érseknek 1945. Temerini Harangszó 2 (65.) 10–11.
- VÉKÁS János 2011. *Magyarok a Vajdaságban 1944–1954*. Kronológia. Zenta

⁹ I. m. 27. A jelentés korábban már kitért a helyi pártvezetők egy része által gyanakodva figyelt Művelődési Körre (a mai TAKT egyesület elődjére) is: „Kizárólag magyar nemzetiséghez tartozókat ölel fel. A helyzet megváltoztatására vonatkozó korábbi kísérletek ezen a területen hiábavalóknak bizonyultak” (18).

SZERKESZTŐSÉGI KÖZLEMÉNY

A Forum Könyvkiadó Intézet igazgatóbizottsága 2013. január 29-én megtartott ülésén kinevezte a Létünk folyóirat új szerkesztőbizottságát. Tagjai:

Dr. Bence Erika (főszerkesztő) (Újvidék, Szerbia)	egyetemi rendkívüli tanár, Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, irodalomtörténész
Dr. Viktorija Aladžić (Szabadka, Szerbia)	egyetemi docens, építész, Újvidéki Egyetem, Építőmérnöki Kar, Szabadka
Dr. Balázs Lajos (Csíkszereda, Románia)	egyetemi docens, néprajzkutató, Sapientia EMTE, Műszaki és Humán Tudományok Kara, Humán Tanszék – tanszékvezető-helyettes
Dr. Bertók Rózsa (Pécs, Magyarország)	habilitált egyetemi docens, filozófus, PTE, BTK, Filozófia Tanszék – tanszékvezető
Dr. Amedeo Di Francesco (Nápoly, Olaszország)	egyetemi rendes tanár, irodalomtörténész, Nápolyi Tudományegyetem, Keleti Nyelvek Intézete, Magyar Tanszék – tanszékvezető
Dr. Györe Zoltán (Újvidék, Szerbia)	egyetemi rendkívüli tanár, történész, Újvidéki Egyetem, BTK, Történelem Tanszék
Dr. Sabina Halupka-Rešetar (Újvidék, Szerbia)	egyetemi docens, nyelvész, Újvidéki Egyetem, BTK, Anglisztika Tanszék
Dr. Karikó Sándor (Szeged, Magyarország)	habilitált főiskolai tanár, filozófus, SZTE, JGYPK, Alkalmazott Társadalomtörténeti Tanszék
Dr. Korhecz Tamás (Szabadka, Szerbia)	egyetemi rendkívüli tanár, jogász, Dr. Lazar Vrkatić Jogi és Üzleti Tanulmányok Főiskola – EDUCONS Egyetem (Újvidék/Kamanc) – a Magyar Nemzeti Tanács elnöke

Dr. Lázár Zsolt (Újvidék, Szerbia)	egyetemi rendkívüli tanár, szociológus, Újvidéki Egyetem, BTK, Szociológia Tanszék
Márton László (Budapest, Magyarország)	író, irodalomtörténész, a Humboldt Egyetem (Berlin) vendégtanára
Dr. Mészáros Szécsényi Katalin (Újvidék, Szerbia)	egyetemi rendes tanár, vegyész, Újvidéki Egyetem, Természettudományi Kar
Dr. Németh Ferenc (Szabadka, Szerbia)	egyetemi docens, jogász, művelődéstörténész, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
Novák Anikó (Szeged/Magyararkanizsa, Magyarország/Szerbia)	doktorjelölt, magyartanár, SZTE, BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola
Mgr. Slavica Pavlović (Mostar, Bosznia-Hercegovina)	doktorjelölt, tanársegéd, pedagógus, Mostari Tudományegyetem, Pedagógiai Kar
Dr. Pósa Mihály (Újvidék, Szerbia)	egyetemi docens, vegyész, Orvostudományi Kar, Gyógyszerészeti Tanszék
Dr. Draginja Ramadanski (Újvidék, Szerbia)	egyetemi docens, irodalomtörténész, szlavista, Újvidéki Egyetem, BTK, Szlavisztika Tanszék
Dr. Trautmann László (Budapest, Magyarország)	egyetemi tanár, közgazdász, BKÁE, Közgazdaságtudományi Kar – dékán
Dr. Twerefouné Csajbók Ildikó (Legon, Accra, Ghána)	egyetemi docens, nyelvész, komparatista, Ghánai Egyetem, Modern Nyelvtudományi Intézet, Orosz Tanszék – tanszékvezető

A Forum Könyvkiadó Intézet és a *Létünk* folyóirat megköszöni a szerkesztőbizottság eddigi tagjainak, Juliane Brandt-nak, Dobrenov-Major Máriának, Kartag-Ódri Ágnesnek, Ózer Ágnesnek, Szilágyi Mártonnak, Vincze Istvánnak, Amedeo Di Francescónak, Karikó Sándornak, Németh Ferencnek és Mészáros Szécsényi Katalinnak, hogy öt éven át munkájukkal és kreativitásukkal hozzájárultak a folyóirat rendszeres és színvonalas megjelenéséhez.

A szerkesztőség

E SZÁMUNK SZERZŐI

Cvetanović Martin egyetemi hallgató, Novi Pazar-i Egyetem, BTK,
Német Tanszék, Novi Pazar

Csorba Béla főlektor, Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Elena Lavinia Dumitru tudományos munkatárs,
University degli Studi di Teramo, Olaszország

Engi Georgina ügyelő, Népszínház, Szabadka

Farkas Szilárd doktorandusz, PTE, BTK, Filozófia Doktori Iskola, Pécs

Dr. Horváth H. Attila habilitált egyetemi docens, Pannon Egyetem, Modern
Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Tanárképző Központ, Veszprém

László Dóra egyetemi hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem,
Közgazdaságtudományi Kar, Alkalmazott Közgazdaságtan Szak, Budapest

Dr. Máté Emese főiskolai tanár, Szakosított Óvóképző Főiskola, Szabadka

Dr. Navracsics Judit egyetemi docens, Pannon Egyetem,
Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Magyar és Alkalmazott
Nyelvtudományi Intézet, Veszprém

Dr. Németh Ferenc egyetemi docens, Újvidéki Egyetem,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

Pechán József (1875–1922)

Romoda Renáta mesterfokozatos egyetemi hallgató, Újvidéki Egyetem,
BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Törteli Telek Márta magiszter, osztálytanító,
Jovan Jovanović Zmaj iskola, Martonos

RECENZENSEK

Dr. Barcsi Tamás (PTE, Egészségtudományi Kar)

Dr. Bertók Rózsa (PTE, BTK, Filozófia Tanszék)

Csorba Béla (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék)

Dr. Dudás Attila (Újvidéki Egyetem, Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék)

Dr. Gábrity Molnár Irén (Újvidéki Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar –
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka)

Dr. Géczy János (Pannon Egyetem, MFTK,
Antropológia és Etika Tanszék, Veszprém)

Dr. Horváth Futó Hargita (Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék)

Dr. Hózsa Éva (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék)

Dr. Ladányi István (Pannon Egyetem, MFTK, Tanárképző Központ, Veszprém)

Dr. Lepeš Josip (Újvidéki Egyetem,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka)

Dr. Németh Ferenc (Újvidéki Egyetem,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka)

Novák Anikó (SZTE, BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola)

Dr. Pásztor Kicsi Mária (Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék)

Dr. Rajsli Ilona (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék)

Roginer Oszkár (PTE, BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola)

Dr. Silling István (nyugalmazott egyetemi tanár, Kupuszina)

Törteli Telek Márta magiszter (Jovan Jovanović Zmaj iskola, Martonos)

Tüskei Vilma (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék)

Dr. Twerefouné Csajbók Ildikó (Ghánai Egyetem, Modern Nyelvtudományi
Intézet, Orosz Tanszék, Legon, Accra)

TÁJÉKOZTATÓ

Kérjük szerzőinket, hogy a *Létünk*be szánt írásaikat elektronikus formában: doc. formátumban juttassák el szerkesztőségünk (letunk@forumliber.rs) vagy a főszerkesztő címére (erikazambo@eunet.rs); mágneslemezen vagy e-mailben, csatolt fájlként. Tanulmányaikhoz rövid, magyar nyelvű tartalmi összefoglalót, illetve legalább öt kulcsszót illesszenek.

A beérkezett tanulmányokat lektoráltatjuk. A további kapcsolattartás megkönnyítése érdekében (külön mellékletben) tüntessék fel elérhetőségüket: postai és e-mail címüket, telefonszámukat és (a szerzői névsorba) személyes adataikat: akadémiai fokozat(ok), család- és utónév, beosztás(ok), munkahely(ek), helység(ek).

A tanulmányok és az ábrák szövegében egyaránt Times New Roman betűtípust alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 12 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 10 pontos. Kérjük, hogy a szövegszerkesztés során kerüljék a felesleges technikai eljárásokat (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk). A táblázatok szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk eddigi gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét. Kérjük a szerzőket, hogy az ábrákat, diagramokat ne illesszék a szövegtestbe, hanem mellékletként, a beillesztés helyének pontos jelölésével küldjék el.

A sorok száma másfeles sorközzel oldalanként legfeljebb harminc. A szövegben ne szerepeljenek indokolatlan sorkihagyások. A szerző neve (normál betűtípus) és a dolgozat címe (**FÉLKÖVÉR NAGYBETŰ**) a szöveg elején áll középzárt helyzetben. A dolgozatnak a tudományos jelzet, illetve az angol nyelvű cím beillesztése miatt nem lehet egysorosnál hosszabb főcíme, s kérjük szerzőinket, hogy mellőzzék az alcímeket. A közcímek írásmódja: NAGYBETŰ. A szövegeket – indokolt esetben – a decimális rendszer segítségével tagolhatják (a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett arab számokkal: 1., 2., 1.1., 1.2. etc.). A *Szemle* rovatban közölt recenziókhoz és ismertetőkhöz nem járul összefoglaló és kulcsszavak sem. Könyvrecenzióknál az ismertetett könyv adatait az első bekezdésben közöljük. A konferenciabeszámolók esetében a szövegegész tájékoztat a rendezvény jellegéről, adatairól. A szövegen belül a *könyv- és kiadványcímeket dőlt (italic) betűvel* emeljük ki. Semmilyen más kiemelés nem alkalmazunk. A szövegközi hivatkozásokat zárójelbe tesszük (a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza). A szövegközi hivatkozások formája a következőképp alakul; teljes mű esetén:

(IMRE 1996), annak egy részlete esetén: (IMRE 1996: 33–40). Többkötetes mű esetében: (GYÖRFFY 1.: 37–159). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó mű esetén: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

A tanulmány végén megadott irodalomjegyzék szorítkozzon a hivatkozott szakirodalomra a következő lehetséges formákban:

IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen

HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.

CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.

KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest

A közismert és a szerző által gyakran hivatkozott kiadványoknak széles körben elterjedt rövidítéseit is használhatják: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. Az egyes szakirodalmi tételek betűrend, azonos szerző munkáin belül pedig időrend szerint követik egymást.

Kérjük a szerzőket, hogy végjegyzeteket egyáltalán ne, lábjegyzeteket is csak indokolt esetekben alkalmazzanak. A lábjegyzetek ne tartalmazzanak szakirodalmi hivatkozásokat!

A szerkesztőség

INFORMACIJA

Mole se autori da svoje tekstove koje nameravaju objaviti u časopisu *Létünk*, dostave uredništvu (letunk@forumliber.rs) u formatu doc. ili na elektronsku adresu glavnog urednika (erikazambo@eunet.rs) na disketi ili kao atačment. Uz rad treba dostaviti kratak rezime na mađarskom jeziku i najmanje pet ključnih reči.

Prispeli radovi se lektorišu. U interesu lakše komunikacije sa autorima molimo da se (u posebnom prilogu) naznači: poštanska i e-mail adresa, broj telefona i lični podaci: akademska titula, prezime i ime, zvanje, radno mesto i sedište.

U tekstu studije i tekstualnom delu slike se podjednako koristi font Times New Roman. Veličina fonta u tekstualnom delu je 12, dok je u tabelama, u natpisima slika (kao i u eventualnim fusnotama i literaturi) 10. Molimo da se prilikom uređivanja teksta zanemare tehnički postupci (npr. tabulator i upotreba razmaka među slovima, umesto toga preporučuje se korišćenje uvlačenja ili upotreba tabela). Kod uređivanja tabela treba uzeti u obzir dosadašnju praksu, obrasce i način preloma našeg časopisa. Mole se autori, da slike, dijagrame ne ugrađuju u tekst, već da ih pošalju kao priloge uz tačno obeležavanje mesta gde se oni trebaju umetnuti.

Broj redova po strani može biti najviše 30, uz prored od 1,5. U tekstu ne treba da bude suvišnog preskakanja redova. Ime autora (ispisana fontom Normal) i naslov rada (**BOLDOVANIM VERZALOM**) stoji na početku teksta, centrirano. Rad, zbog naučnog obeležja, odnosno zbog ubacivanja naslova na engleskom, ne može imati glavni naslov duži od jednog reda a mole se autori da ne koriste podnaslove. Naslovi odeljaka u radu se pišu VELIKIM SLOVIMA. Tekstovi se zbog preglednosti mogu raščlaniti decimalnim sistemom (na početku pasusa koji otvara odeljak treba upisati arapske brojeve: 1., 2., 1.1., 1.2. itd.). Uz recenzije i prikaze koji će se objaviti u odeljku pod nazivom Prikazi ne idu ni recenzije niti ključne reči. Kod recenzija podaci prikazane knjige se daju u prvom pasusu. U slučaju kada se vrši prikaz naučnog skupa, ceo tekst upućuje na odlike i podatke konferencije. U okviru samog teksta *naslovi knjiga i izdanja* se ističu *italikom*. Nikakvi drugi načini isticanja se ne koriste. Pozivanje na literaturu se u tekstu stavlja u zagradu (potpuni opis se daje na kraju rada u okviru spiska literature). Forma pozivanja na literaturu u tekstu je sledeća: u slučaju celokupnog dela: (IMRE 1996), kada se poziva samo na delove (IMRE 1996: 33–40). Ukoliko se radi o izdanju u više tomova (GYÖRFFY 1.: 37–159). U slučaju kada se pozivate na dela istog autora izdatih iste godine: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

Na kraju rada spisak literature treba da sadrži samo ona stručna dela na koje se autor poziva u svom radu, i to u sledećoj formi:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest

Mogu se upotrebiti i skraćenice za dela koja su opšte poznata ili na koje se autor često poziva: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kézi-szótár) itd. U okviru literature dela treba da su poređana prema azbučnom redu autora, a u slučaju istog autora po hronološkom redu.

Mole se autori, da beleške na kraju rada uopšte ne koriste, a fusnote samo u slučajevima kada je neophodno. Fusnote ne treba da sadrže pozivanje na literaturu!

Uredništvo

STYLE SHEET

Authors are requested to send their papers to *Létünk* in electronic form: they should be in doc. format addressed to the Editorial Office (letunk@forumlibers.rs) or to the general editor's address (erikazambo@eunet.rs) on a compact disk or in e-mail as an attached file. There should be a short summary of the contents in Hungarian and at least five keywords.

The studies submitted will be edited linguistically and proofread. Please indicate your name and address for further contact: address, e-mail address, telephone number, and other personal data (in the line of the author's name): academic degree, surname and last name, status, workplace.

We use Times New Roman type in the studies and diagrams (pictures, illustrations, figures). The font size of the main text is 12. For tables, schemes and diagrams (footnotes, bibliography) font size 10 is required. Do avoid any unnecessary technical procedures (using tabulators and space in formatting; instead, we suggest using indents and tables). Regarding tables, please notice the usual practice in the quarterly. Avoid inserting diagrams into the text; send them as attachments, marking the place of insertion.

The number of lines is 30 (at most) in a page, with 1.5 line spacing. There should be no extra spacing between the lines. The author's name (normal type) and the title of the study are (**BOLD UPPER CASE**) in front of the text in the centre. Due to the inclusion of the academic title and the English title of the study, the main title cannot be longer than one line. Authors are also requested to avoid subtitles. Titles are printed in UPPER CASE. If so required, the text can be divided using the decimal system (with Arabic numerals 1.2., 1.1., 1.2. etc. inserted in front of the paragraph). Reviews and information published in the *Review* column do not have a summary or keywords. In case of a book review, the data on the book should be provided in the first paragraph. In reporting a conference, the text should give general information about the program. In the text, the *title of books and publications* should be printed in *italics*. The reference in the text is in brackets (the full description should be given at the end of the text in the Bibliography). The form of the reference is the following: in case of a whole book: (IMRE 1996); in case of a part of the book: (IMRE 1996: 33-40); in case of a book consisting of more than one volume: (GYÖRFFY 1.: 37-159); using several publications by a certain author published in the same year: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

The Bibliography at the end of the study should only concern the literature referred to in the article, and should be in the following forms:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. Századi epikánkban*. Debrecen
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedi-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások II. Névtudományi konferencia*. Budapest, 1969. NytudÉrt. 70. Budapest

Common abbreviations of well-known publications can also be used: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNY (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. The items in the Bibliography should be listed in alphabetical order; in case of multiple works by the same author, the items should be in chronological order.

Authors are requested not to use endnotes; footnotes can be used only in justified instances. The footnotes should not enclose the reference.

Editorial office

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

DIALÓGUSBAN A NEVETÉssel

MEDDIG TART A SZÍNHÁZ? –
POSZTDRÁMA A BIKINI KÖZTÁRSASÁGBAN

CSÁTH-ÜGYEK PALICSON

A BÁNÁTI PARASZTHÁZ UTCAI HOMLOKZATA
MAGYARCSERNYE PÉLDÁJA ALAPJÁN

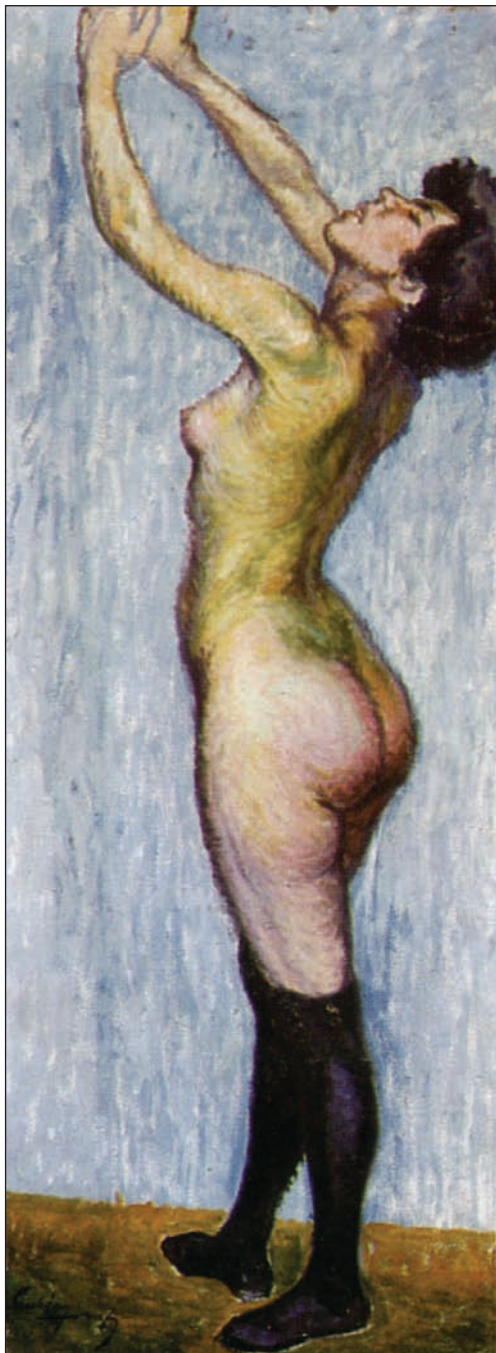
DR. KLEIN MÓR, A NAGYBECSKEREKI ZSIDÓ
HITÉLET MEGÚJÍTÓJA

A KEGLOVICS UTCAI TÖRTÉNETEK TOVÁBBÍRÁSAI

C M Y K

+

Álló akt (1911)

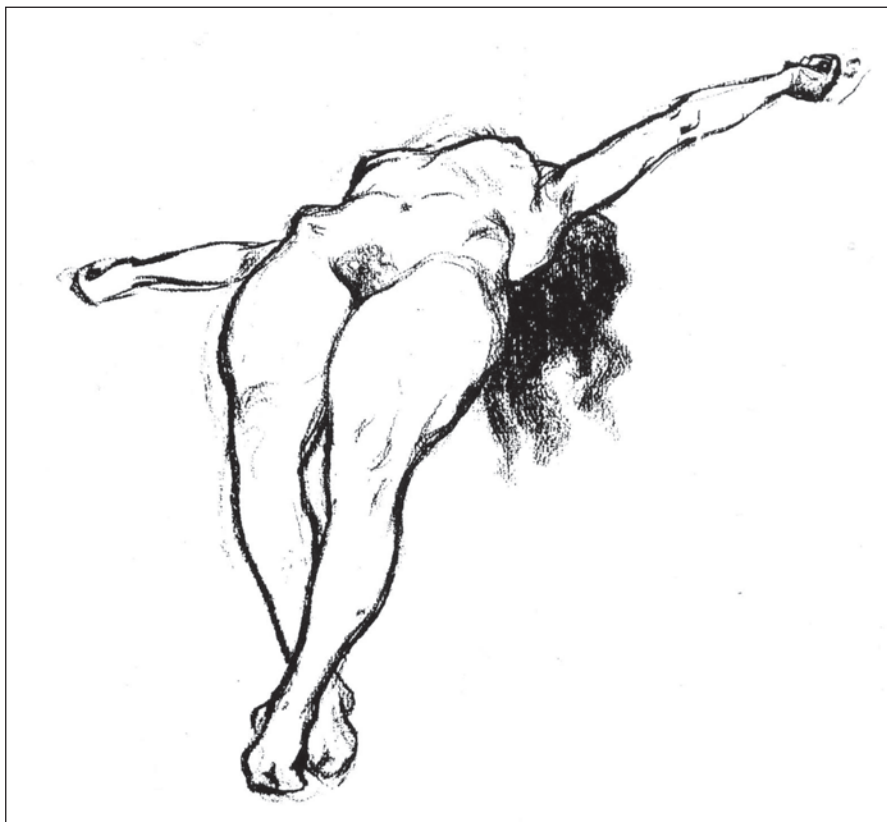
+

+

Fekvő akt (1911)

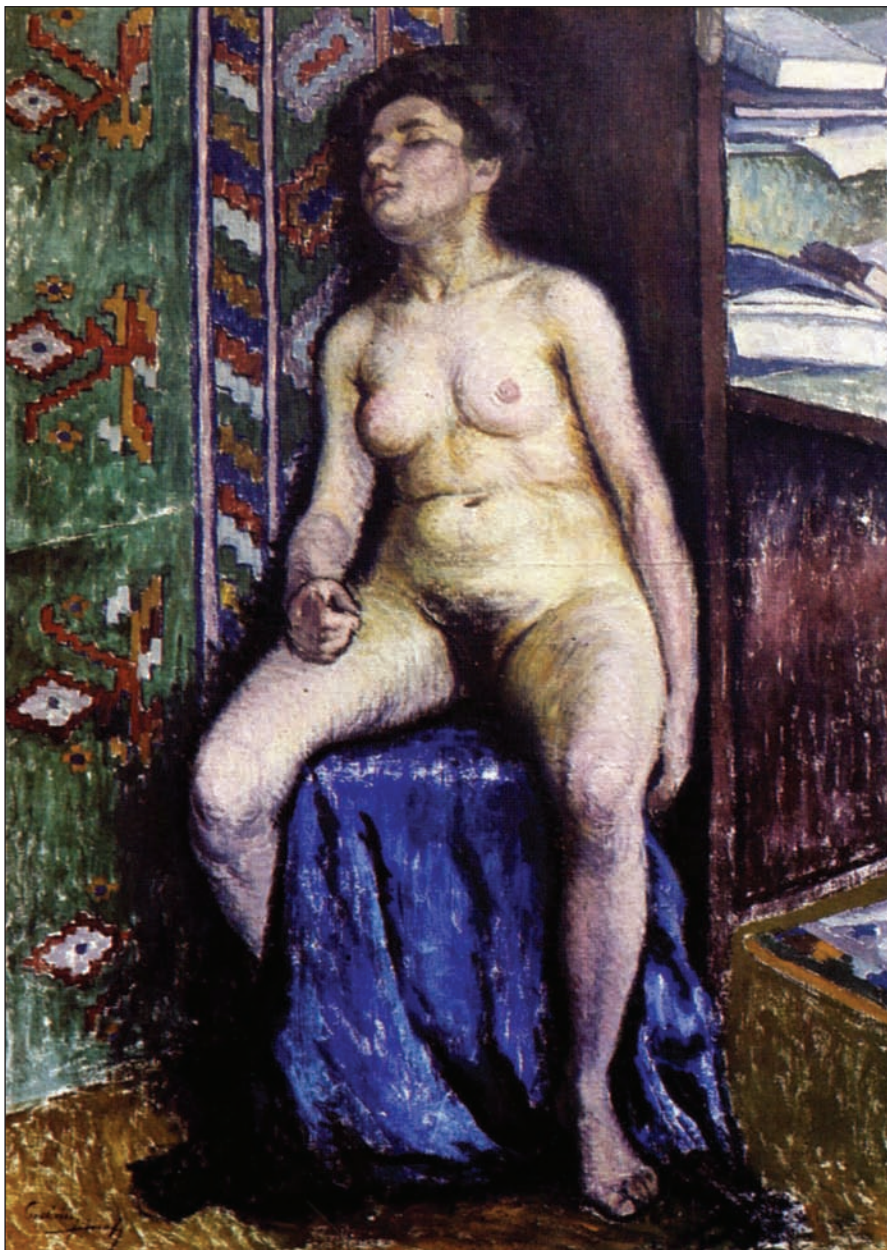

Akttanulmány (1911–1912)

+

+

Úľo akt (1912)

+

+

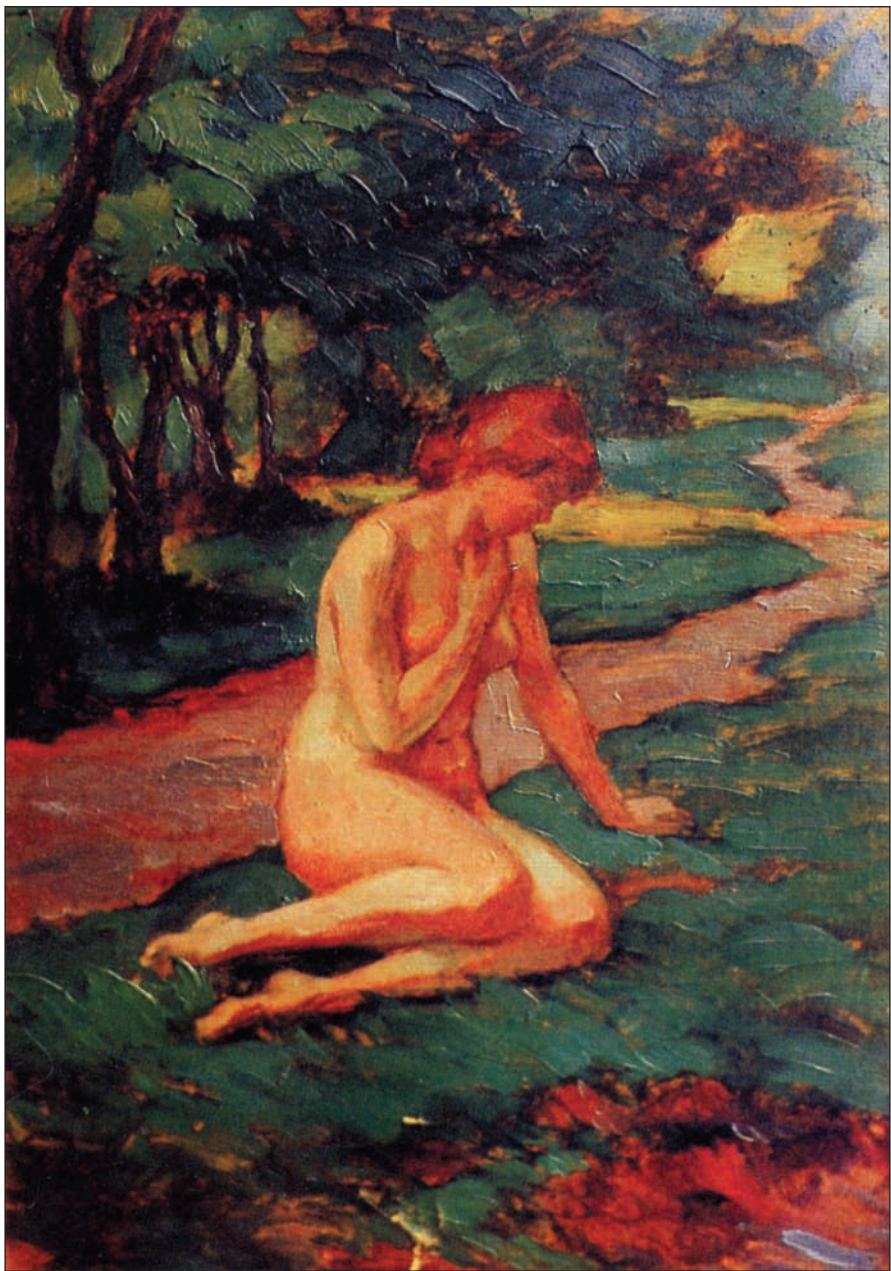

Füüdőzők (1912–1913)

+

+

Akt a pataknál (?)

+

Pechán József vázlatfüzetéből